

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Földtudományok Doktori Iskola

A változó Őrség fejlesztésének természeti és társadalmi alapjai

PhD értekezés

Baranyai Olga

Témavezető:

Dr. Wilhelm Zoltán

PhD

PÉCS, 2012

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	4
2. Célkitűzések	6
3. Kutatási módszerek	7
4. Kutatási előzmények – Irodalmi összefoglaló	10
5. Az érintett terület bemutatása	14
5.1. Az Őrség természetföldrajza.....	14
5.1.1. <i>Tájbesorolás és a táji nevezéktan problematikája</i>	14
5.1.2. <i>Földtani felépítés és a felszín alaktana</i>	19
5.1.3. <i>Talajviszonyok</i>	22
5.1.4. <i>Az Őrség vízrajza</i>	24
5.1.5. <i>Az Őrség éghajlata</i>	26
5.1.6. <i>A térség sokszínű élővilága</i>	27
5.2. Az Őrség társadalomföldrajza.....	31
5.2.1. <i>Történeti előzmények</i>	31
5.2.2. <i>Településszerkezet és gazdálkodás</i>	33
5.2.3. <i>A térség népességének történeti alakulása</i>	37
5.2.4. <i>Az Őrség népességének alakulása a statisztikák tükrében</i>	39
6. Eredmények I. A változó Őrség – kérdőíves vizsgálatok eredményei	52
6.1. A lehatárolás kérdésköre.....	52
6.1.1. <i>A történeti Őrség határai</i>	52
6.1.2. <i>Néprajzi sajátosságok vizsgálatai</i>	54
6.1.3. <i>A kérdőívek néprajzi tájak lehatárolási munkáihoz kapcsolódó eredményei</i>	60
6.1.4. <i>Vallás és a társadalom véleménye</i>	66
6.2. Az Őrség társadalmi átalakulása.....	79
6.2.1. <i>Az őrségi társadalom közelmúltja</i>	79
6.2.2. <i>Elköltözés és beköltözés – a jelen kettőssége</i>	86

6.2.3. <i>Változó identitástudat</i>	90
7. Eredmények II. Fejlesztési lehetőségek és az Őrség jövőképe	97
7.1. A fiatalok.....	98
7.2. Turizmus a statisztikában és a helyiek szemével.....	100
7.2.1. <i>Az Őrség turizmusának vizsgálata a statisztikai adatok tükrében</i>	101
7.2.2. <i>Turizmus a kérdőívek tükrében</i>	107
7.2.3. <i>Lakosság és a Nemzeti Park viszonya</i>	115
7.3. Egyéb kitörési pont – agrárgazdaság.....	119
7.3.1. <i>Az átalakuló agrártérség</i>	120
7.3.2. <i>Támogatási rendszerek kihasználtsága és a fenntartható agrárgazdálkodás lehetőségei</i>	127
8. Eredmények összefoglalása és következtetések	140
9. A kutatás további irányai	142
Köszönetnyilvánítás	143
Táblázatok és ábrák jegyzéke	144
Irodalomjegyzék	146
Mellékletek	160

1. Bevezetés

Az Őrség tipikusan az a tájegysége hazánknak, ahová, ha az ember egyszer eljut, mindenképpen visszavágyik. Megragadja valami megfoghatatlan, amit nevezhetünk a hely szellemének is, de mindenképpen olyan folyton változó, természeti vagy épített környezetből kisugárzó, a látogató számára csak ott, helyben átélhető transzcendentális, alkotó, teremtő erő, amelynek közvetítő elemei a természeti és épített környezet, a kultúrtáj, a helyi társadalom (JANKÓ F. 2002).

Az Őrségben az emberi jelenlét a honfoglalás korától fogva kontinuum, ma is érezhető a múlt lüktetése. A honfoglalók csapatai előtt érkező, itt megtelepülő határőrök csatlakozott, kiváltságos népek voltak, a természeti környezettel szerves együttélésük nyomán sajátos település- és gazdálkodási kultúrát honosítottak meg. A napjainkra kialakult mozaikos kultúrtáj fennmaradását segítette, hogy a történelem nagy viharai, a jelentős volumenű tájformáló hatások legnagyobb részben elkerülték a térséget, valamint az is, hogy a határok közelségéből fakadóan a térség „vég”-vidék (külső és/vagy belső periféria) volt.

Az Őrség sokszínűsége és egyedi arculata mindig is vonzotta a kutatókat, akármilyen tudományterület képviselői is legyenek, azonban szintetizáló jellegű munkára kevesen vállalkoztak, hiszen nehéz, szinte lehetetlen egybeforrasztani mindazt, amit a térség múltja, jelene magában hordoz. Irodalma ennél fogva határtalan, de mégsem teljes. Az Őrség monográfia, napjaink Őrség könyvének megírása még várat magára. Jelen dolgozat sem vállalkozik erre a hatalmas feladatra, de kiegészítő jelleggel kíván hozzájárulni az eddigi tanulmányok sorához.

Első körben a máig nyugvópontra nem jutott lehatárolás kérdéskörét tartom fontosnak kiemelni. Ugyanis különböző diszciplínák kutatói igen eltérő Őrségértelmezéssel végzik munkájukat. Időszerű lenne egy konszenzus, amiben talán új alapokon nyugvó – a körülöttünk dinamikusán változó világot és a tájban élők véleményét is figyelembe vevő –, interdiszciplináris végeredményt lehetne kialakítani.

Fontos a térség égető problémáinak felmérése. Erre vonatkozóan az Őrség társadalmi nehézségei részben alaposan kutatottak, részben pedig alig vizsgáltak. Míg

az előregedő-elvándorló népesség és a munkanélküliség mindennapi téma, addig a térségben zajló aktív lakosságcsere kellő figyelmet nem élvező problémahalmazt generál. A kutatásaim során igyekeztem ennek mélyebben gyökerező okait is feltárni, majd megvilágítani a társadalmi gondokat.

Mint minden folyamat esetében, szerencsére itt is vannak megoldási lehetőségek. Szükségszerű megvizsgálni a továbblépés esélyeit. Egyetértve a vidékfejlesztési szakemberekkel, a legfőbb kitörési pontokat az agrárgazdálkodásban és a turizmus-fejlesztésben vélem felfedezni. Azonban le kell szögezni, hogy jelenlegi formájában egyik sem szolgálja kellőképpen a haladást. Ehhez kíván segítséget nyújtani a lakossági kérdőív ide vonatkozó része, amely egyértelművé teszi, hogy a térségben lakók még nem úgy értékelik lakókörnyezetüket, mint komplex turisztikai desztináció. A rejtett turisztikai potenciálok felderítése is komoly lendületet adhat a továbbfejlesztéshez.

Az Őrség és vidéke 2002 óta élvezzi Magyarország legmagasabb szintű természetvédelmi oltalmát, ekkor hozták létre az Őrségi Nemzeti Parkot. Fontosnak tartom kiemelni, hogy mindazon rendkívül fontos feladatokon felül, ami egy nemzeti park kötelességei között szerepelnek, a területükön élő emberekkel is foglalkozniuk kell. Felelősek a tájban élő emberekért is, iránymutatásuk és együttműködésük a helyiekkel nélkülözhetetlen a vidék fenntartható kezelésének hosszú távú megvalósításához.

Összességében a jövőre vonatkozóan bízhatunk csak abban, hogy az elméleti és gyakorlati kutatások eredményei eljutnak a döntéshozók megfelelő szintjére, és ez a sajátos arculatú, különleges értékekkel rendelkező Őrség megmaradhat globalizálódó, uniformizálódó világunkban szerethető, természetközeli, egyedi tájunknak.

2. Célkitűzések

Az Órség, bár kívülről jól fejlődő, saját fejlődési pályára lépett, kiegyensúlyozott vidék látszatát kelti, a felszín alatt komoly konfliktusokkal is találkozhatunk. A vizsgálódások során számos, részben elméleti kérdés is felvetülhet bennünk. Vajon a vidék átalakulása, a társadalom változása milyen hatással van a térség lakóira? Képesek-e megtartani történetiségüket, megőrizni hagyományaikat úgy, hogy közben a XXI. századi igényeik is megvalósulnak? Képes-e a gazdasági fellendülés megállítani az elnéptelenedést? Vonzó üdülőövezet, kirakat-jellegű kultúrtáj lesz-e az Órségből, vagy élő, lüktető, több lábon álló tájegység? A felmerülő kérdések sora hosszan folytatható, jelen kutatás ezekhez kapcsolódóan az alábbiakra vállalkozik:

- Ismertetni az Órség mai arculatát meghatározó természeti környezet kialakulását, a társadalomföldrajz tárgyköréből a történeti, települési és gazdálkodási sajátosságokat.
- Az eddigi kutatások eredményeinek számba vételét követően lehetséges-e az Órség mai határainak megadása? Ha igen, milyen alapon valósulhat ez meg? Feltevésem szerint van reális megoldás, ami hidat képezhet a legszűkebb, történelmi alapokon nyugvó, illetve az önkényesen tágan értelmezett Órség lehatárolások között.
- Gyorsan változó világunkban az Órség átalakuló társadalma hogyan képes feldolgozni múltbéli sérelmeit, képes-e lépést tartani a fejlődéssel? Hipotézisem szerint csendes szemlélői a fejük felett zajló eseményeknek, nem vesznek részt kellően környezetük vérkeringésében, jövőjük alakításában.
- A térség jövőjeként aposztrofált turizmus a lakosság többségének egyelőre kihasználatlan segédeszköz a megélhetési problémáik enyhítésében. Sikerül-e rávilágítani, miért is nem érvényesül teljes körűen a turizmus multiplikátor hatása? Lehetséges egyéb kitörési pont az agrárgazdálkodás a térségben lakók számára?

3. Kutatási módszerek

A kutatás módszertanának alapvető fontosságú része volt az elsődleges források feldolgozása. Maga a téma is több tudományág (földrajz, néprajz, történelem, társadalomtudomány) kutatási eredményeinek szintézisét igényli, ezért a források felkutatása, válogatása és integrálása nagyon fontos volt a kutatás első időszakában. Egy közösség életének, társadalmi-gazdasági fejlődésének mérhetetlenül sok leírása, kritikája – pozitív és negatív egyaránt – fellelhető mind az elektronikus, mind a papíralapú publikációkban. Főképpen, ha a vizsgált térség egyike hazánk legjobban fejlődő vidéki desztinációjának (az Európai Bizottság által kiírt „Kiváló Európai Desztinációk” pályázatának hazai győztese 2007-ben: a Natúrpark Térségfejlesztési Kht. „Természetesen Őrség” pályázatával) és a hét honi természeti csoda része 2008-ban¹.

A források között külön csoportot képeztek a különböző statisztikai adatbázisok, amelyek számomra elérhetőek voltak. A társadalmi-gazdasági fejlődés jellemzésére a KSH és a VÁTI adatbázisait használtam (cenzusok, mikrocenzusok, területi statisztikai évkönyvek, TEIR), amelyek szűrésével és válogatásával a kutatás szempontjából továbbfejlesztett adatbázisokat hoztam létre, amelyek kezelését MS Excel program segítségével végeztem. Kutatási eredményeimet részben térinformatikai szoftverek (Arcview GIS 3.3, MapInfo 4.1) segítségével, részben pedig képszerkesztő (Jasc Paint Shop Pro 8) révén ábrázoltam.

A kutatás elméleti részét terepi munkával egészítettem ki, amely a vizsgált települések lakosságárányos véletlenszerű kérdőíves lekérdezését takarja és nem reprezentatív módon zajlott.

A felmérés 2010-2011-ben több ütemben – 27 őrségi és Őrség határvidékén található településen² – történt (lásd 12. ábra), többségében felkészült kérdezőbiztosok

¹ A KvVM és a Magyar Televízió közös programjaként indult műsorban 30 hazai természeti csoda közül került kiválasztásra, nézői szavazatok alapján.

² Itt tartom fontosnak kiemelni, hogy a kérdőíves felmérés csak magyarországi településeket érintett, a Magyarországtól elcsatolt egykori területein (Szlovéniában: Hodos, Kapornak és Bükalja), illetve a tágabb értelemben vett Őrséghez tartozott Őrvidék (Ausztria: Felső-Őrség) településeit nem érintette. Ez egyben egy további kutatás alapja is lehet.

közreműködésével, irányított interjúk formájában. Az önkitöltött lakossági kérdőívek száma csekély, mindössze 10 db. Az őriszentpéteri iskolások által kitöltött 22 db kérdőív viszont egy osztályfőnöki óra keretein belül történt meg, szintén önkitöltéssel.

A koncepció szerint az egyes településeken a lakosságszámhoz mérten adott darabszámú kérdőívet kellett kitöltetni, így a kisebb lélekszámú községekben kevesebbet, míg a népesebb településeken többet (lásd *1. táblázat*). Általában a kitűzött darabszámot sikerült teljesíteni, kivéve Órimagyarósd és Felsőmarác községekben. Összesen 215 db értékelhető kérdőív került feldolgozásra, amelyek közül 193 db a lakossági adatlap. Ezekről elkülönülten kellett kezelni az iskolások adatlapjait, hiszen ők néhány pontban eltérő kérdéssort kaptak. Az iskoláskorúak külön megkérdezését indokolta, hogy a mintavételezés során a szülők jellemzően nem engedték, hogy gyermekeik válaszoljanak a kérdéssorra, illetve az, hogy a gyermekkorúak általában iskolában tartózkodtak a kérdőívezés időpontjában.

1. táblázat: A kitöltött kérdőívek száma egyes településekre bontva

TELEPÜLÉS	lakosságszám (2010)	kérdőívek száma
Alsószenterzsébet	78	2
Bajánsenye	475	11
Csöde	85	4
Felsőjánosfa	178	5
Felsőmarác	281	2
Felsőszenterzsébet	15	2
Hegyhátszentjakab	269	6
Hegyhátszentmárton	64	3
Ispánk	95	5
Ivác	700	5
Kercaszomor	198	9
Kerkáskápolna	97	4
Kisrákos	206	7
Kondorfa	538	11
Magyarföld	51	4
Magyarszombatfa	264	10
Nagyrákos	282	11
Órimagyarósd	219	4
Őriszentpéter	1160	34
Pankasz	413	7
Szaknyér	57	4
Szalafő	208	7
Szatta	66	5
Szentgyörgyvölgy	456	11
Szóce	370	9
Velemér	89	4
Viszák	242	7

Forrás: KSH 2010 Évkönyv, illetve kérdőíves felmérés alapján saját szerk. 2012.

Az elméleti kutatás kiterjesztésére készült kérdőív (lásd *I-II. melléklet*) öt fejezete az alábbi témákhoz kapcsolódik:

1. Az első rész a személyes adatokra vonatkozik, amelyek az alapadatokon kívül (kor, nem, nyelvtudás, iskolai végzettség és foglalkozás) a válaszadók családi-társadalmi kapcsolatrendszerét is megpróbálta feltárni olyan kérdésekkel, miszerint a megkérdezettek betelepültek-e vagy „öslakosok”, a rokoni kapcsolatai kötik-e a térséghez vagy kevésbé, van-e munkája, és ha igen, helyben dolgozik vagy ingázik?

2. A következő témakörben néhány szokásbeli kérdés került felmérésre, mint a válaszadók lakóhelyéhez fűződő viszonya, a mindennapi élet meghatározó tevékenységeinek (bevásárlási szokások, háztáji művelés stb.) őrségi jellegzetességeinek feltárása.

3. A harmadik rész a megkérdezettek identitástudatára, Őrséggel kapcsolatos ismereteire volt kíváncsi. Itt kerül elő az egyik kardinális kérdés, mitől egyedi táj az Őrség, hol húzódnak a határai, illetve átörökítették-e az ott lakók ősei a sajátságos tudásukat és ismerik-e mai lakói a vidék jellegzetes védjegyeit?

4. A negyedik rész az Őrséget megmentőjének titulált turizmus kérdéskörével foglalkozik, amelyben felvetül a jövőkép problémája, a helyiek turisztikai vonzerőkről alkotott képének felmérése, illetve a turistákhoz fűződő viszonya.

5. Az utolsó rész foglalkozik az Őrségi Nemzeti Park és a helyiek kapcsolatrendszerével, a lakosság ismereteivel a védett természeti értékeket illetően és a mindennapi életükben jelenlévő esetleges konfliktusforrásokkal.

A terepi munkához később csatlakozott egy újabb felmérés, mégpedig a településvezetők körében. A kérdőív stílusában hasonlított az előzőekhez, azonban inkább speciális, a települési elöljárók tudására, véleményére épülő kérdésekkel foglalkozik (lásd *III. melléklet*). A 18 megkérdezett település közül 11 esetben kaptam értékelhető választ.

Összességében elmondható, hogy a terepi munka volt a kutatás egyik leginformatívabb szakasza, mert az interjúk során akaratlanul is gyűjtöttek a kérdezők olyan többlet információkat, amelyeket érdemes volt továbbgondolni és befolyásolták a kutatás irányait, hiszen egy felvetődő kérdésre lehetőség szerint helyben jó választ kapni.

4. Kutatási előzmények – Irodalmi összefoglaló

Az Őrség sajátos tájegysége a kutatók kíváncsiságát és vizsgálódásait régóta fenntartja, számos tudományterület képviselője végzett eredményes kutatásokat a térségben. Mindezt az is jól szemlélteti, hogy az Őrség bibliográfiai kötete már 1983-ig bezárólag is bő ujjnyi vastag könyv (KÖBÖLKUTI K. –NAGY I. 1983).

Az Őrség első és eddig egyetlen monográfiáját NEMESNÉPI ZAKÁL GY. írta meg 1878-ban. A tájegység történelmére vonatkozó szakirodalom elsősorban levéltári dokumentumokon alapuló forrásfeldolgozást alkalmaz. Alapvetően kétféle munkatípus jelent meg: az egyik egy adott irat feldolgozása (pl. FODOR H. 1939, HENICS Z. 1981), másik típusuk egy téma mentén több forrás feldolgozásával készült (legjelentősebbek: PAPP V. 1970, 1971, BÁRDOSI J. 1972, STAHL F. 1974). A történeti jellegű feldolgozási munkák az őrségek megtelepedése körüli időkre vonatkozóan, főképp a gyepük irodalmát – kialakulását, jelentőségét, szerkezetét – tekintik át (KARÁCSONYI J. 1901, TAGÁNYI K. 1913, FODOR F. 1936, BELITZKY J. 1940). Ide vonatkozó, érdekes történeti kitekintés az őrségek eredettörténete kapcsán a székelyekkel való rokonítás gondolata, melyre több kutató is utal (KOGUTOWICZ K. 1930, HERÉNYI I. 1998, BELUSZKY P. 2005a), újabban valószínűsít (SZÖLLŐSY K. 2004, AMBRUS T.–CSAPÓ O. 2007, AMBRUS T. 2010). A tájegység későbbi történelméből pedig leginkább az őrségek kiváltságos jogaikért való pereskedés története foglalkoztatta a kutatókat (DÖMÖTÖR S. 1954a, PAPP V. 1968, 1970, 1971). Ki kell emelni továbbá KOVACSICS J. (2000) település- és népességtörténeti lexikonát, amely az 1183. évtől egészen 1995-ig követi figyelemmel az egykori szentgotthárdi járás településeinek történetét és alakulását. Terjedelmes műve Szentgotthárd városának fejlődését a középpontba állítva, történeti forrásokra alapozva enged betekintést az őrségi települések egy részének fejlődésébe.

Az Őrség néprajzi kötődésű irodalmában olyan széles látókörű tanulmányok találhatók, mint például NAGY E. (1998), TÓTH J. (1975) és BÍRÓ F. (1975, 1995) építésze-tről, lakáskultúráról szóló írásai, illetve újabban U. NAGY G. (2002) építészeti írásai, valamint KARDOS L. őrségi népi táplálkozásról szóló munkája (1943). Átfogó

jellegű néprajzi kutatások közül jelentősek DÖMÖTÖR S. (1960), PÁVEL Á. (1976) és VAKARCS K. (1949) írásai. De születtek művek a tókákról, az őrségi sökfás temetőkről, mezőgazdasági eszközökről, tőkmagolajütésről, fazekasságról és természetesen összeírások a szokásokról – ez utóbbi talán elsőként NEMESNÉPI ZAKÁL GY. tollából (1878). Jelentős a szellemi néprajz tárgykörébe eső feldolgozások sora is (népköltészet, népdal), de a dolgozat egyik kulcskérdése, az Őrség elhatárolásának szempontjából inkább a nyelvjárási kutatások irodalmát kell kiemelni. Az egykori őrségi nyelvjárásra vonatkozóan VÉGH J. (1954, 1959), VÖRÖS O. (1980) IMRE S. (1971), MOLNÁR Z. M. (1999) munkássága kiemelendő, újabban pedig BAZSIKA E.–GYURICZA L. (2008) foglalkozik a nyelvészeti alapokon (is) nyugvó néprajzi tájak elkülönítésével.

E kutatási téma számos ponton több tudományág határán helyezkedik el. Az Őrség történelmi leírásánál éppúgy előkerül a tájegység sajátos településtípusa, vagy a gazdálkodás táji jellegzetességei, mint a lehatárolás vizsgálatainál. Ezen témakörök kutatási előzményei azonban inkább a földrajz tárgykörében kereshetők, bár számos néprajzi jellegű vonással rendelkeznek.

A hazai falukutatás irodalma hatalmas és messzire visszanyúló. A tájegység szempontjából többféle irányvonalon indulhatunk el, ha a kutatási előzményeket szeretnénk bemutatni. Az Őrségben jellegzetes szerves településszerkezet kialakulása és fennmaradása szervesen összefügg a táj természeti környezetének jellemzőivel és ezek által meghatározott gazdálkodási lehetőségekkel. A sajátos településtípus kialakulására vonatkozóan jellemzően nagy kutatóink és településtörténészek is közölnek elméleteket (PRINZ GY. 1922, MENDÖL T. 1963, SZABÓ I. 1969, MÜLLER R. 1971, MAKSAY F. 1971, BELUSZKY P. 2003, 2005b, BALOGH A.–BAJMÓCY P. 2011), többen utalva arra is, hogy a településtípus a szabad földfoglalást követően, a településrendszer konzerválódása szorosan összefüggött a határhasználat módjával is. Részletesebben a gazdálkodás és a településrendszer kapcsolatával foglalkozik az Őrség tekintetében pl. PORPÁCZY M. (1963), BELÁK S. (1963), illetve a gazdálkodás jellegzetességek hangsúlyát kidomborítva – főképpen tájökológiai témájú írásaikban – VÖRÖS A. (1970), BARTHA D. (1998), TÍMÁR G.–ÓDOR P.–BODONCZI L. (2000), GYÖNGYÖSSY P. (2003), TÓTH Z. (2004).

A települések típusait, a kistelepülések napjainkra kialakult sajátosságos helyzetét, a vidék irodalmát és az aprófalvak jellegzetességét tekintve szintén hatalmas irodalom áll rendelkezésünkre, melyben az alapozó könyvek (ERDEI F. 1940, MENDÖL T. 1963, ENYEDI GY. 1980, BELUSZKY P. 2003, BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 1982, 2007) éppúgy megtalálhatóak, mint a specializáltabb témájú írások. A rurális térségeket kutató szakirodalom egy része a vidék kialakult – infrastrukturális, társadalmi, gazdasági – helyzetével, elmaradottságával, problémáival foglalkozik (pl. BAJMÓCY P.–BALOGH A. 2002, BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 2007, G. FEKETE É. 2007a, BALOGH A. 2008), nem mellékesen a történeti szempontokat, a határmentiség hátrányait is előtérbe helyezve (az Őrség vidékére tekintettel: MOHOS M. 2000, 2008, CSAPÓ T. 1996, GÖNCZ L.–NAGY Z. 1998, GYURICZA L. 2002). A falusi térségek problematikájának szociológiai, pszichológiai vonatkozású kutatásai többek között a vidéki társadalmakban bekövetkező érték- és identitásvesztésről is tanúskodnak (A. GERGELY A. 1990, BÖHM A. 1999, LAKI L. 1999, BUGOVICS Z. 2007, LÁNYI A. 2010).

Jelentős a vidékfejlesztés különböző aspektusaival foglalkozó szakirodalom is. A szakemberek számos lehetőséget, fejlődési irányvonalat látnak és kínálnak a – differenciált – falusi térségek számára. Tekintve, hogy komoly területi különbségek találhatók hazánk rurális térségeit illetően, kiemelendők a disszertáció kutatási alapjául szolgáló térség potenciális vidékfejlesztési elképzeléseinek előzményei. Szakemberek egyetértenek abban, hogy az Őrség jól szerepel a hazai aprófalvas vidékek közötti összehasonlításban (BAJMÓCY P.–BALOGH A. 2002, BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 2007, G. FEKETE É. 2007a). A térség fellendítésének elsősorban a gazdasági potenciál erősítése, opcionálisan a fenntartható, tájjellegű gazdálkodási módok, a munkahelyteremtés és a turizmus bővítése lehet a mozgatórugója. A dolgozat szempontjából ki kell emelni a stratégiai jellegű dokumentumokat, amelyek komplex – fentebb vázolt irányokat tartalmazó – Őrség-fejlesztést szorgalmazznak. Ilyenek például:

- Natúrpark Térségfejlesztési Kht. projektjei: „Természetesen Őrség” Turisztikai Fejlesztési Program 1995, Az Őrség Turisztikai Fejlesztési Stratégiája 2008.
- Őrség Határok Nélkül Egyesület: Helyi Vidékfejlesztési Stratégia 2011. (http://www.ohne.hu/ohne/HVS_2011_OHNE.pdf)

- Órségi Többcélú Kistérségi Társulás: Az Óriszentpéteri Kistérség szociális koncepciója 2011.
- Régiófókuszt Kht.: Nyugat-Dunántúl Turisztikai Régió Fejlesztési Stratégiája 2007-2013. (<http://www.kormany.hu/download/7/8e/20000/Nyugat-Dunantul.pdf>)
- Órségi Nemzeti Park programjai: Üszőborjú kihelyezési Program (http://www.vasnepe.hu/cimlapon/20120112_orseg_magyartarka).

Külön ki kell emelnem BELUSZKY P. Órség – Vendvidék – Felső-Rába-völgy c. könyvét (2005a), amely alapjaiban határozta meg kutatási témámat és rengeteg segítséget adott a dolgozat elkészítésében. Egyben úgy vélem, az egyik legátfogóbb könyv, ami az elmúlt időszakban az Órségről napvilágot látott.

5. Az érintett terület bemutatása

5.1. Az Őrség természetföldrajza

5.1.1. Tájbesorolás és a táji nevezéktan problematikája

Az Őrségről rengeteg leírás – a turisztikai zsebkönyvektől a tudományos közleményekig – született, melyek vizsgálati szempontjuknak megfelelően adják meg a terület határait. Ez a területi lehatárolás általában néprajzi-történeti alapú és egységben kezeli az Őrség (szűkebb-tágabb) környezetét. A természetföldrajzi tájfelosztások viszont ettől eltérően az Őrség vidékét több kistájra osztják és a tájfelosztási elképzelések is változtak az évtizedek alatt. Az igen körültekintő és rengeteg természetföldrajzi adatra épülő besorolási rendszereket szinte lehetetlen megfeleltetni a mai, közösségi tudatra – szinte csak ember alkotta tényezőkre – épült Őrség-fogalommal. Így megállapítható, hogy az Őrség egységes természetföldrajzi tájként nem értelmezhető (CSAPÓ O. 2008, BALOGH A. – BARANYAI O. 2010).

Az 1960-as évek előtti természetföldrajzi tájbeosztást tárgyaló írások jellemzően sok szubjektív elemet tartalmaztak és többnyire a morfológia (esetleg geológia) eredményeit használták fel az elkészítésüknél. Ezen munkákat legnevesebb geográfusaink jegyzik (LÓCZY L. 1918, KOGUTOWICZ K. 1930, CHOLNOKY J. 1938, PÉCSI M. 1960, BULLA B. 1947, 1962). A hatvanas évek nemzetközi és hazai földrajzi kutatásainak egyik fő irányvonala volt a táj fogalmának, a táj építő egységeinek, valamint azok hierarchiájának tisztázása. Az 1967-ben PÉCSI M. és SOMOGYI S. által megalkotott hazai tájtagolódás is épít az elődök munkáira és elsősorban geomorfológiai ismeretek alapján készült, ugyanakkor már egyéb természetföldrajzi adatsorokat is felhasználtak készítői. A dolgozatnak nem célja a tájkutatás robbanásszerűen növekvő eredményeinek és publikációinak felsorolása, azonban a téma szempontjából két alapozó művet kell kiemelni. Az egyik MAROSI S. és SOMOGYI S. által szerkesztett kétkötetes tájföldrajzi alaplómű, a Magyarország kistájainak katasztere (1990), a másik pedig BOKOR P. Vas megye tájfelosztásának megalkotására törekvő munkássága nyomán ide vonatkozó írásai (1989, 1996, 2007).

Az 1990-ben megjelent MAROSI S.–SOMOGYI S.-féle kistáj-kataszter szerint az Őrség települései a Nyugat-magyarország peremvidék nagytáján belül, a Kemeneshát és Zalai-dombvidék középtájakon négy különböző kistájhoz is tartoznak: Felső-Kemeneshát, Felső-Zala-völgy és Kerka-vidék egy-egy részét adják, illetve Kondorfa a Vasi-Hegyhát települése (1. ábra).

Újabb keletű tájfelosztási rendszert – Vas megyére vonatkozólag – előbb 1989-ban, majd 1996-ban BOKOR P. publikált (BOKOR P. 1989, 1996). Felosztása alapján az Őrség szintén négy kistájnak része, azonban nem ugyanannak a négynek (2. táblázat). A számos forrásra épülő elméletének új keletűsége abban keresendő, hogy több paraméter alapján vonja meg a különböző hierarchiájú tájak határait, illetve adoptálja a tájegységek népi megnevezéseit is.

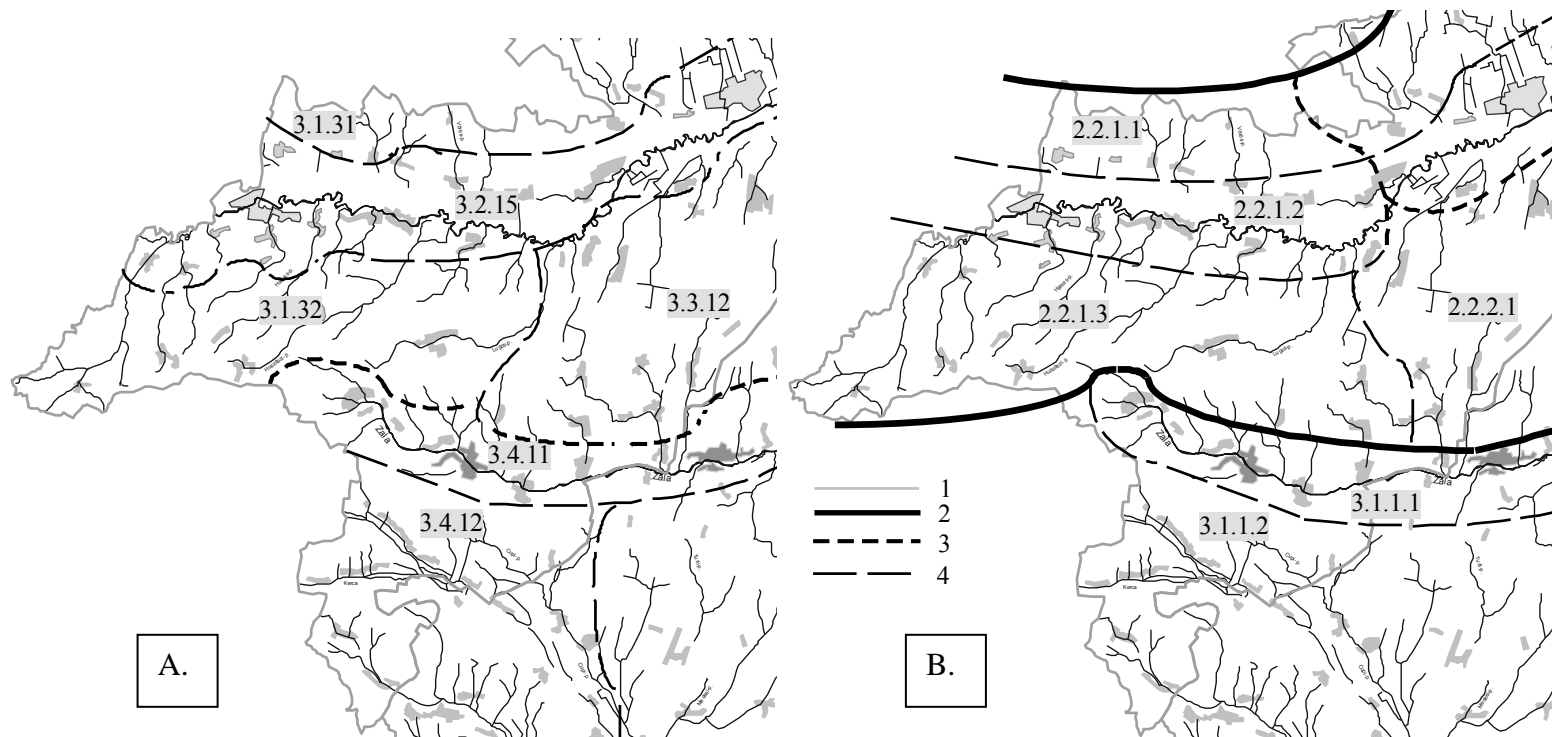
Mindezekből következik, hogy az Őrség heterogén természetföldrajzi táj, olyan dombos terület, amely különböző tájelemek találkozásánál fekszik (ez a heterogenitás visszaköszön a tájegység élővilágának sokszínűségében). Valamint elmondható, hogy a természetföldrajzi tájegység-határok az évek során – ha összevetjük a kétféle felosztás térképeit (1. ábra) – kevésbé változtak. A legújabb keletű, 2010-ben megjelent Magyarország kistájainak katasztere c. munka az Őrséget, a korábban is leírt négy kistáj (3.1.32, 3.3.12, 3.4.11, 3.4.12) szerint, határ- és névváltoztatás nélkül, taglalja (DÖVÉNYI Z. szerk. 2010).

2. táblázat. Az Őrség tájfelosztása MAROSI S.–SOMOGYI S. (1990) és BOKOR P. (2007) szerint. (egyazon tájegységek egy sorban helyezkednek el)

MAROSI S.–SOMOGYI S. szerint			BOKOR P. szerint		
Nagytáj	Középtáj	Kistáj	Nagytáj	Középtáj	Kistáj
3. Nyugat-magyarország peremvidék	3.1. Alpokalja	3.1.31. Felső-Őrség	2. Kisalföld és peremvidéke	2.2. Kisalföld déli peremvidéke	2.2.1.1. Alsó-Őrség
		3.1.32. Vasi-hegyhát			2.2.1.3. Felső-Őrség
	3.2. Sopron-Vasi-síkság	3.2.15. Rába-völgy			2.2.1.2. Rába-völgy
	3.3. Kemeneshát	3.3.12. Felső-Kemeneshát			2.2.2.1. Vasi-hegyhát
3.4. Zalai dombvidék	3.4.11. Felső-Zala-völgy	3. Dunántúli-domboság és a Sziget-hegységek	3.1. Dunántúli-domboság	3.1.1.1. Felső-Zala-völgy	
	3.4.12. Kerka-vidék			3.1.1.2. Kerka-vidék	

Szürke jelöléssel azon kistájak, amelyekhez őrségi települések tartoznak.

Forrás: Csapó O. 2008.

1. ábra. Az Órség természetföldrajzi tájai, A. MAROSI S.–SOMOGYI S. (1990), B. BOKOR P. (2007) szerint. – 1. Ország- és megyehatár, 2. nagytáj határa, 3. középtáj határa, 4. kistáj határa. A kistájak sorszámait lásd az 1. táblázatban.

Forrás: Csapó O. 2008.

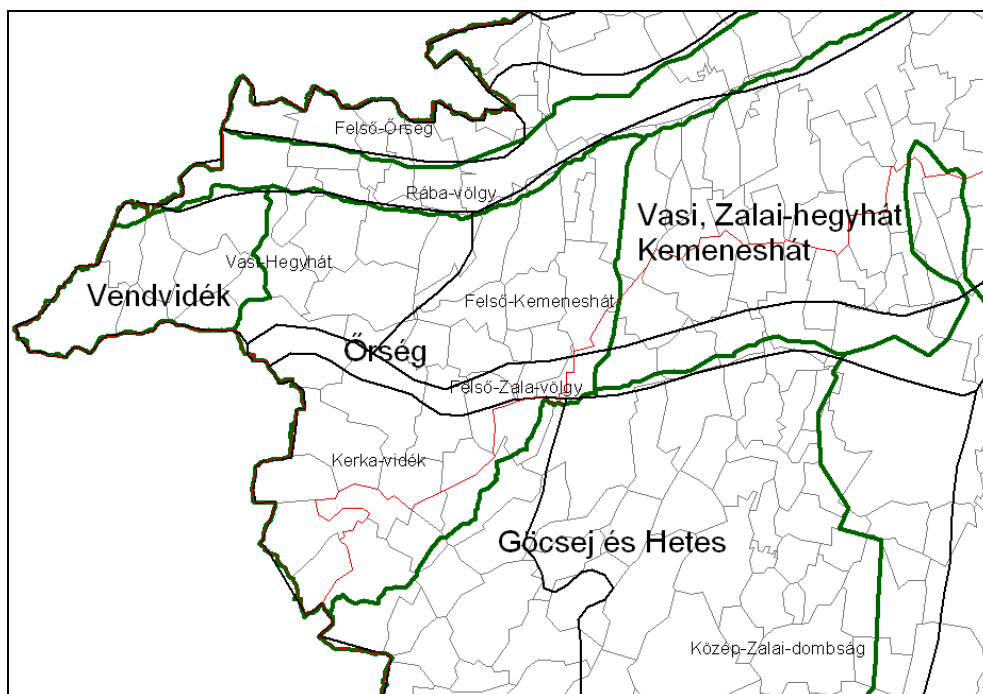
A többféle természetföldrajzi tájbeosztástól nem várhatjuk el, hogy kijelöljék az Őrség határait, azonban kívánatos lenne a kistájak esetében a megfelelő elnevezés alkalmazása. A népi, hagyományos tájnevek ugyanis nem jelennek meg a tájak hierarchikus beosztásában. A kifogásolható nevezéktani problémát BELUSZKY P. is felveti, megjegyzéseihez magam is csatlakozom: „Ezek az elhatárolások-elnevezések, különösen a kistájak esetében jobbra ellentmondanak a helyi tájneveknek, a lakosság táji-tudatának, a tradíciónak, a helységneveknek és a ma is élő gyakorlatnak” (BELUSZKY P. 2005a, p. 29). Például a – kistáj-kataszter szerint – Vasi-hegyhát nevet viseli a Vendvidék, amely tájegységtől idegen e név, hiszen tőle keletre találni rendre a Hegyhát-előtagú településeket (Hegyhátszentjakab, -szentpéter, -sál, -hodász). Az Őrség elnevezés csak az ún. Felső-Őrség kistáj névben jelenik meg, a Rábától északra eső pár települést jelölve. Holott köztudott, hogy a köznyelv Felső-Őrségnek az Őrség Ausztriába eső részét nevezi (Őrvidék), míg Alsó-Őrségnek a magyarországi Őrséget. Így ennek a kistájnak sem szerencsés az elnevezése.

Bár BOKOR P. saját véleménye szerint legújabb felosztási rendszerébe beépíti az etimológiai alapokat, maradéktalanul nem lehet elfogadni. Meg kell jegyezni, hogy elkülönít egy Őrség kistájcsoportot, amelyet feloszt három kistájra: Alsó-Őrség, Rábavölgy és Felső-Őrség. De a kistáj-kataszter szerinti Felső-Őrséget – a Rába vonalától északra eső területet – Alsó-Őrségnek nevezi és Felső-Őrség nevet kapja a Vendvidék és az Őrség észak-nyugati peremterülete (BOKOR P. 1989, 1996)! Ez az elnevezés hibás elemekre épít, hiszen nem igaz, hogy „az Őrség elnevezés a Kőszegi-hegységtől a Kerka felső folyásáig terjedő területet illette” (BOKOR P. 1989. p. 28). A Felső-Őrség elnevezést nem indokolja semmi, a prioritásként megjelölt népi, történeti nevezéktan követése itt megbicsaklik. E kistájon mindössze egyetlen (eredetileg nem történeti) őrségi település található, továbbá a magyarországi Őrség – ahogyan fentebb is szerepel – az Alsó-Őrség volt (2. táblázat és 1. ábra).

Ennek okán egy esetleges újraértelmezés során leginkább a megnevezések helyességére kellene törekedni. Sajnálatos azonban, hogy a felvetett nevezéktani problémákat a legújabb keletű, 2010-ben megjelent Magyarország kistájainak katasztere sem orvosolja. Az Őrséget érintő, korábban is leírt négy kistáj (3.1.32,

3.3.12, 3.4.11, 3.4.12) határ- és névváltoztatás nélkül került újra összeírásra (DÖVÉNYI Z. 2010).

Érdekes kitekintés, hogy a 2008-ban elkészült Magyarország vegetációs tájbeosztása (MOLNÁR Cs. ET AL. 2008), amely nevéből adódóan egységes jellegű vegetáció-komplexeket keresve az ország területén, vegetációs tájakat határolt le, Őrség tájat is elkülönít (2. ábra). Ez azért is érdekes, mert mint tudjuk a vegetáció jellegét különböző abiotikus tényezők (geológia, klíma... stb.) is meghatározzák, amely tényezők a földrajzi kistájaink lehatározásakor is szerepelnek. Ennek ellenére, a növényzeti térképen egy egységes Őrség-táj jelenik meg, amelynek határai kissé tágabbak a jelenlegi Őrségi Nemzeti Park területénél, leszámítva a Vendvidéket. Vegetációs szempontból tehát igen helyesen, létezik egy egységes Őrség tájegység – ugyan elég tág határokkal. Ámbár a szerzők is utalnak arra, hogy az általuk alkotott tájfelosztás határait vonalasan (nem egy átmeneti sávval) alkották meg, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy egy-egy tájegység között a térképen ábrázolt vegetációs tájhatárok valójában az esetek többségében átmenetekkel jellemezhető változó szélességű zónák, ahol mára jellegtelenné vált a vegetáció, s ez a degradált átmeneti terület bármelyik jellegzetes szomszédhoz hozzásorolható (MOLNÁR Cs. ET AL. 2008).

2. ábra: A vegetációs tájak (zölddel) és a kistájak (feketével) határai az Őrség területén
Forrás: www.novenyzetiterkep.hu adatbázisa alapján szerk. Baranyai O. 2011.

Ugyancsak érdekes megjegyezni, hogy BELUSZKY P. több munkájában is az Őrséget, mint „tradicionális táj” kívánja bemutatni és górcső alá venni (BELUSZKY P. 2005a, 2011), ugyanakkor a vizsgált táj lehatárolásakor egyértelműen az Őriszentpéteri kistérség települései jelennek meg szemünk előtt: „*A közelmúltban szervezett Őriszentpéteri kistérség területe pontosan megegyezik a történeti-, a Belső- és Külső-Őrség területével. A továbbiakban ezt a területet, illetve ezeket a községeket tekintjük az Őrségnek*” (BELUSZKY P. 2011. p. 48.)

5.1.2. Földtani felépítés és a felszín alakítása

Az előzőekben vázolt táji egyveretűség, egységesség hiánya – az Őrség és vidéke – heterogén földtani felépítésében és szerkezeti viszonyaiban is megmutatkozik. A vizsgált terület eróziós dombság, de a jelenlegi formák kialakulására az eróziós és akkumulációs folyamatok mellett irányító tényezőként hatottak a földtani felépítés és szerkezeti kép, valamint a neogén végi és pleisztocén kori hidrogeográfiai és éghajlati viszonyok (MIHOLICS J. 1971).

A szűkebb értelemben vett Őrség területének geológiai felépítése mégis egyszerűnek mondható. A medence aljzatot alkotó paleozoos kristályos kőzetekre a mezozoikum elején tengeri üledékek települtek. A kristályos alapzat DNY-ról ÉK felé alásüllyed, mélysége Őriszentpéter térségében meghaladja a 2000 métert (MIHOLICS J. 1971). A mezozoikum középső és késői, valamint a paleogén időszakaiból üledéksorok nem maradtak fenn, ami arra utal, hogy a terület valószínűleg hosszabb ideig szárazulat (lepusztulási térszín) volt. Legjelentékenyebb vastagságban (600-900 m) a területen a Pannon-tenger homokos, homokos-agyagos és homokos-agyagos-meszes üledékeit találhatjuk, viszonylag egységes összetételben (SOMOGYI S. 1962). A tenger partvonalának időszakos megváltozására utalnak ugyanakkor a homokösszletet tagoló agyagszalagok, melyek térbeli elhelyezkedése pleisztocén kori kéregmozgásokra is utal (MIHOLICS J. 1971). A Pannon-tenger visszahúzódása után a terület felszínformálásában folyóvízi erózió és akkumuláció játszott meghatározó szerepet. A folyóvizek közül előbb az Ős-Duna (felső-pannon), utóbb az Ős-Rába (ó-pleisztocén) tevékenysége számottevő. Az Alpok intenzív kiemelkedése az említett folyók

forrásvidékén intenzív eróziót (hordalékképződést), a jelenlegi Vasi-hegyhát és Vas-Zalai dombság területén pedig nagymérvű akkumulációt tett lehetővé. A Duna folyásirányának változása befolyásolta a Rába folyásirányát is. A Felső-Zala-völgy kialakulása a Rába legidősebb hordalékkúpjának (Kemeneshát) kialakulásával korreláltható, az alsó-pleisztocénben kezdődött és még a holocénben is tartott. A Felső-Zala-völgy felszín alatti kavicstakarója közettani összetétele, illetve a kavicsok alakja, koptatottsága és görgetettsége alapján a mai Zala-folyó vízgyűjtő területénél messzebből származó kőzetanyagról tanúskodik, amelyből arra következtethetünk, hogy a Felső-Zala-völgy az Ős-Rába egyik elhagyott völgye (MAROSI S.–SOMOGYI S. 1990).

A kavicstakaró a pleisztocén folyamán éghajlati változásoknak és szerkezeti mozgásoknak is köszönhetően részint lepusztult, eredeti formáiban többnyire a széles, lapos dombháton, vízválasztókon maradt meg, de pl. a Kerca bal oldalán már nem csak a vályog- és kavicstakaró hiányzik, hanem részint a pannóniai felszín is erodálódott (MIHOLICS J. 1971). A térség a negyedkorban tipikus periglaciális terület, a csapadékszegény glaciálisok és csapadékos interglaciálisok váltakozása nyomán az Alpok felől érkező, heves vízjárású folyók jelentős törmelékhalmozatot hoztak, erős anyagátmozgatást és a korábbi üledékeken letarolást végeztek (FRANYÓ F. ET AL. 1976). Ehhez járult még hozzá a jégkorszaki vályogképződés.

A jellemzően mészszegény pleisztocén-kori vályogtakaró enyhén hullámos, lapos-vizenyős térségen alakult ki. A vízválasztókat, dombháton vastag rétegben borítja (> 6m), de másodlagos településben megtalálható a természetes növénytakaróval borított domboldalakon és a völgyek allúviumában is (ÁDÁM L. 1974, FRANYÓ F. ET AL. 1976, MIHOLICS J. 1971, SOMOGYI S. 1962). A vályogtakaró az Őrségben igen fontos, nem csak a talajképződésnek egyik fontos tényezője, hanem lényeges geomorfológiai folyamatokat irányító komponens (a lehulló csapadéknak kb. 20-25%-át képes befogadni).

A pliocén kori kéregmozgások a tájon belül jelentős geológiai inverziót eredményeztek; azon területek, melyek medencék voltak, dombsággá formálódtak, amelyek kiemelkedésével szinte egyidejűleg a pleisztocén nedves klímafázisaiban sűrű, mély völgyhálózat vésődött a domborzatba. A térség nyugati területei nagy

reliefenergiájú, sűrű völgyhálózatú, tagolt eróziós (Vendvidék, Kerka-vidék) és eróziós-deráziós dombsággá (Nyugat-Zalai-dombság) alakultak a pleisztocén végére (ÁDÁM L. 1974). A würm végére fiatal kéregmozgások eredményeként alakult ki a táj vízálózatának mai képe.

Az Őrség és vidéke azonban morfológiai szempontból tovább tagolható: egyrészt az országhatártól fogva a térszín nyugatról kelet felé lejt, másrészt a felszín tagoltsága mérséklődik. A Hármashatártól a Lugos-patak völgyéig – a Vendvidéken – különösen előrehaladt a vízfolyások eróziós tevékenysége, ahol így aprólékosan tagolt felszínen számos kis patak (Szölnöki-, Zsidai, Szakonyifalusi-, Hársas-, Huszászi-, Lugos-patakok) fut a Rába felé. A völgyek oldalai meredek, a patakok nagy esésűek és gyors folyásúak, a dombtetők – kavicstakarós tanúhegyek – tengerszint feletti magassága 360-380 m. A Lugos-pataktól keletebbre található eróziós dombság közepes magasságú, 250-290 m. Itt az eredeti kavicstakaró kevésbé darabolódott fel, a völgyek között kiterjedtebb fennsíkok találhatóak. A fennsík jelleget helyenként aszimmetrikus völgyek mentén kiemelkedő rögperemek és széles-lapos völgymedencék színezik (SOMOGYI S. 1962). A Zala forrásvidéke és a Kerka völgye szintén alacsonyabb, kevésbé tagolt eróziós dombvidék, ahol a kis folyók teraszos völgyeket alakítottak ki. A Zala-völgy a Rába völgyéhez hasonlóan aszimmetrikus, jobb partja meredekebb, míg bal partját szelídebb lejtők kísérik. A Zala vízgyűjtőjének legfelső szakaszán számos kis patak (Csikó-völgyi-, Ispánki-, Nagyrákosi-, Denke-patak és az egyes szerek patakjai) és kavicsos plató teszi mozaikossá a tájat.

A táj domborzati képe a holocénban már nem sokat módosult, főleg a talajtakaró és a zárt erdők kialakulása zajlott. Az emberek megjelenésével azonban megkezdődött az antropogén tájfejlődés, mely hatások leginkább a bioszférát, a hidroszférát illetve a legfelső talajréteget érintik.

5.1.3. Talajviszonyok

A domborzat, a klíma, az alapkőzet és a növényzet meghatározzák a térség talajviszonyait, amelyeket antropogén hatások is jelentősen befolyásolhatnak (erózió fokozása, tápanyagkivitel stb.). Az Órség talaja gazdálkodás szempontjából kedvezőtlennek mondható, az itt élő népek megélhetéséhez igen mostoha körülményeket teremtett. Az Órség talaját legnagyobb részben erősen kötött nehéz, hideg, mészszegény, több helyen kavicssal kevert sárgás barna agyag alkotja. A talajok erősen kilúgozott erdei talajok.

A talaj legfelső rétegét az élesen elkülönülő, tökéletlenül lebomlott növényi részekből álló nyers-humusz adja. Ebből a felső rétegből a mész teljesen hiányozhat, a pH értékek 5 és 5,5 körül mérhetőek. A talaj szélsőségesen nehéz mechanikai összetétele (nagy agyagtartalom) igen kedvezőtlen vízháztartást eredményez (kis víznyelő- és vízáteresztő-képesség, erős vízkötés – nagy holtvíztartalom – kis hasznosítható vízkészlet, lassú kapilláris vízmozgás), tápanyagmegkötése gyengül és mechanikai megmunkálását is nehezíti. A rossz vízgazdálkodás valamint a vízzáró rétegek elhelyezkedése következtében az alsóbb rétegekbe így relatív kevés víz jut, ezért kialakulhat pangó víz és a talaj pszeudoglejesedik. A talaj kötöttsége nem kedvez a felmelegedésnek és a szellőzésnek sem. A talajéletre mindezek kedvezőtlenül hatnak, az ilyen közegben rosszul szaporodnak a talajlakó makrogerinctelenek, valamint a talaj mikrobiális tevékenységének kedvező arányai megbomolhatnak.

Legjellemzőbb a pszeudoglejes barna erdőtalaj, ritkábban agyagbemosódásos barna erdőtalaj is található. A talajképző kőzet sajátosságai miatt az itt található pszeudoglejes barna erdőtalaj eltér a típus általánosan ismert képétől. A talajszelvények egy részében jégkori vályog az alapkőzet, más részében pedig nehézagyagos kavics, illetve kavicsrétegre települt nehézagyag. Ennek okán a talajokon a glejesedett réteg tulajdonságai alapján a pszeudoglejesség különböző formákban jelentkezik (BERKI I. ET AL. 1995). Fontos megemlíteni az erdőtalajokban a redukciós folyamatok mellett a helyenként – kismértékben – fellépő podzolosodást is. A folyók (pl. Kerka, Zala) mentén a talaj az áradások során felhalmozódott nyers és humuszos öntéstalaj, öntés

erdőtálat, a patakok mellett pedig lejtőhordalék talaj és lejtőhordalék erdőtálat. Kémhatásuk gyengén savanyú, víz és tápanyag-ellátottságukat elsősorban a víztől való távolság és az elárasztás időtartama határozza meg. Vizük általában oxigéndús, így a talajban nincs tőzegképződés, mineralogén folyamatok a jellemzőek (TÍMÁR G. ET AL. 2000).

Az Őrség talajainak további jellemzője a helyenként jelentős erodáltság, amely csak részint köszönhető természeti folyamatoknak, hiszen az itt élő népek gazdálkodási tevékenységei is hozzájárultak a talaj romlásához.

- Az *erdei makkoltatás és legeltetés* során a jószágok – azon kívül, hogy elvonták a szaporítóanyagot és szelekciót okoztak az aljnövényzetben – taposásukkal tömörítették az amúgy is kedvezőtlen szerkezetű talajt, melynek így a vízáteresztő képessége csak tovább romlott.

- A szalmahiányt a lakosság az erdei alom összegyűjtésével próbálta pótolni, de az *alomszedéssel* a helyben termelődő szerves anyag nagy részét kivitték, háttérbe szorítva ezzel a humuszképződést, elősegítve viszont a mineralizációt. Mindez maga után vonta a talaj további elsavanyodását, a tápanyagok felvételének nehézségét. Az alom- és humuszréteg csökkenése, illetve eltűnése, lepusztulása (denudáció) azt is eredményezi, hogy a lehulló, bőséges csapadékot nincs ami visszatartsa, hanem a sok víz és a savanyodás miatt felerősödik az ásványok szétesése, a glejjesedés és a podzolosodás.

- Különösen fontos megemlítenünk – az erdők talajain kívül – a szántóföldek talajain zajló sajátos gazdálkodási módot, a *bakhátas szántást*. A sok csapadék és a talaj vízzáró rétegei miatt kialakult magas talajvízszint arra készítette a gazdákat, hogy a szántás során bakhátakat alakítsanak ki, melyek között a felesleges víz elvezetődött a területről. Sajnos azonban a vízzel együtt legtöbbször a humuszos réteg egy része is lemosódott, amely a bakhátakon így egyre vékonyodott.

- A hagyományos őrségi váltógazdálkodás még egy fontos mozzanatát, az *égetéssel irtást* kell még megemlíteni. A váltógazdálkodás során 10-20 évig parlagon hagyott földeken felsarjadt és leégetett erdők a talaj pillanatnyi szervesanyag-tartalmát ugyan javították, de az égetés hosszú távon kedvezőtlen a talaj szerkezetére, illetve a

talajéletre is, végső soron a talaj degradációját eredményezi. Fontos megemlíteni, hogy az aktuális növénytakaró is befolyásolja a talajt. A feltáró, a fölösleges vizet aktívan elpárologtató (természetes) növénytakaró eltávolítása, majd a talaj művelésbe vonása révén annak pszeudoglejes rétege egyre közelebb kerülhet a felszínhez. Míg a vízzel telített réteg lomberdők (gyertyános-tölgyes) alatt 40-70 cm mélyen található, addig mezőgazdasági művelés esetén 20-40 cm-re emelkedhet, felhagyást követően a tájra jellemző erdefenyő (és nyír, rezgőnyár) megtelepedésekor pedig akár a felszínt is megközelítheti (JÁRÓ Z. 1966, SZODFRIDT I. 1969). A talaj nyilvánvaló átalakulásával az újra megtelepedő növényzet összetétele is befolyásolt.

5.1.4. Az Őrség vízrajza

A vizsgált terület állandó vízfolyású, aszimmetrikus völgyei a felső-pleisztocéntól (Kerka, Zala, Szentgyörgyvölgyi-patak), illetve az alsó-holocéntól (Kerka) kezdve fejlődtek ki (MIHOLICS J. 1968). A pleisztocén második felében részben klimatikus okokkal magyarázhatóan a völgyek erősen feltöltődtek, majd óholocén tektonikus mozgások nyomán újból bevágódtak. A würm végére fiatal kéregmozgások hatására alakult ki a térség mai vízhálózata (ÁDÁM L. 1974). A jelenlegi vízhálózat folyóinak, patakjainak (Zalának csak forrásvidéke) medre többnyire gyorsan töltődik fel, a vízhálózat jelenkori fejlődésére komoly antropogén tevékenységek is hatnak.

Az Őrség legnagyobb része két részvízgyűjtő területhez tartozik: déli része a Kerka és mellékvízfolyásai révén a Mura részvízgyűjtőjén, míg északi része a Zala révén a Balaton érzékeny vízgyűjtőjén található. Az Őrség északi szélének települései (pl. Kondorfa) viszont már a Rába részvízgyűjtőjéhez kapcsolhatók. Jelentősebb két nagy vízfolyása a Zala (amely itt még Szala névre hallgat), illetve a Kerka.

A Zala Szalafőnél a szerek alatti völgyekből szerveződik kis vízfolyássá, forrását a Fekete-tónál (Farkasfa feletti erdőben) lehet megjelölni. A térség bővizű, számos kis forrás fakad a domboldalakon. A folyót szinte minden kis völgyből ide futó patak táplálja, szinte minden szernek/településnek van kis patakja (Gyöngyösszeri-, Pityerszeri-, Felsőszeri-patakok). A Zala völgyében az árvizek időszaka a tavasz-nyár elejei időszakra tehető, a kisvizek időszaka pedig a nyár. Nem ritka, hogy nyáron a Zala

még Őriszentpéternél is száraz medrű. A magas talajvíznek és a talajok kedvezőtlen vízháztartásának köszönhetően a völgytalpak vizenyősek, a völgy nagy része és a mellékvízfolyások torkolati völgyszakasza mindenhol ártér. A Zala felső szakasza természetes állapotúnak tekinthető.

A vidék másik jelentősebb vízfolyása a Kerka, mely Bajánsenyénél lép az országba, egyben az Őrségbe, de innen hamarosan már Göcsej vidékén folyik tovább. Az Őrségben fontos mellékvizei a Kerca és a Szentgyörgyvölgyi-patakok, mind Szlovéniában erednek. A Kerca viszonylag gyors folyású, heves vízjárású, völgyi területei árvízjárta területek. Az árvizek itt nem csak tavasz végén, nyár elején, hanem még ősszel is jellemzőek. Az 1960-as években vízrendezési munkák zajlottak, árvízvédelmi fejlesztések azóta is történtek. A Kerca-patakot sajnos a nagyüzemi mezőgazdálkodás térnyerésekor szabályozták, 2006-ban azonban revitalizációs munkák történtek. A Szentgyörgyvölgyi-patak szintén Szlovéniában ered, de Magyarszombatfa térségében még mindig felső szakaszú, gyors folyású kis patak.

A területen a lapályokban, dombtetőkön több kisebb vízállás is található (Fekete-tó, Vadkacsás-tó, Ördög-tó), melyek a klíma szárazabbá válásával egyidejűleg visszahúzódtak, ma már többnyire zsombékosok, tőzegmohás süllyedések, kiemelten fontos természet-megőrzési területek.

A tájon gyakori volt a mesterségesen kialakított kisebb tavak létrehozása, így keletkeztek a magas talajvíz kihasználásával a tókák. Minden portának volt tókája (akár a dombtetőn is), melyet az állatok itatására, illetve mosásra is használtak. Helyenként még ma is megtalálhatóak ezek a kis mesterséges tavak az Őrségi és vendvidéki portáknál (sőt, az Őrségi Nemzeti Park egyik projektjében számos új tókát kíván létrehozni/revitalizálni). Alkalmaztak némi gondozással olyan kisebb vízállásos helyeket víznyerésre, ahol egyébként természetesen is összegyűlt a víz. Néha patakmedreket bővítettek ki, ezáltal hozva létre vizes medencéket, ahol fürdőzni is lehetett. Érdekes, hogy a fokgazdálkodás kicsinyített változatát a rétek öntözésére használták. A dombok alján eredő forrásokat kitisztogatták, kis gátakat építettek és a források elfolyó vizét a rétekre engedték (GYÖNGYÖSSY P. 2003).

A természetes vízállásokon, tavon kívül néhány tározó is épült a térségben, de a Zala és a Mura vízgyűjtőjének nem Őrségi területein jellemzőbb a völgyzárógátas

tározók jelenléte (Vadása-tó, Borostyán-tó, Felsőmaráci-tó stb). Az Őrségben Bajánsenyénél található egy nagyobb mesterséges tó, valamint Ispánk mellett a Bárkás-tó. Szerencsére a számos elképzelt, lehetséges tározóból nem épült meg mind pl. Farkasfa felett, Ispánk alatt (SZILÁGYI E. 1976).

5.1.5. Az Őrség éghajlata

Az Őrség hazánk egyik legcsapadékosabb, legborúsabb, leghűvösebb tája, jellegzetesen nedves mérsékelt szubalpin klímájú, mely átmenetet képez a Dunántúl és az Alpok között. Jellemző a szélsőségek hiánya, a gazdag, változatos mikroklíma. Ez utóbbit a domborzat változatossága, a táj mozaikossága is nagyban befolyásolja.

A térség meteorológiai adatait a Farkasfán található mérőállomás alapján lehet bemutatni. Általában elmondható, hogy az évi csapadékmennyiség 700-1000 mm között van, de csökkenő tendencia figyelhető meg hosszabb idősorok elemzése alapján. Napjainkra inkább a 650-800 mm közötti csapadék jellemző, kiugróan csapadékos évek azonban adódnak (pl. 1996). A vízmérleget tekintve még mindig vízfelesleggel bír a térség. A legcsapadékosabb hónapok a június-július, legszárazabb a január-február. Magas a zivataros napok száma is, melyek alkalmával nyaranta gyakran súlyt le jégeső. A lehullott csapadék mennyisége a tájegységen belül Ny-ról K-felé is csökken, csakúgy, mint a hőmérsékleti átlagok és a borult napok száma is.

Az Őrség legmelegebb hónapja általában a július (20 °C), leghidegebb pedig a január (-1,9 °C), az évi középhőmérséklet nem éri el a 10 °C -ot (néhány tized fokos enyhülés tapasztalható a hosszú távú adatsorokat tekintve: 9,1 °C -ról 9,6 °C -ra). A napsütéses napok száma az ország más tájaihoz képest alacsony, átlagosan 1770 órát süt a nap, de kelet felé növekszik. Bár a térséget meghatározó folyók völgye inkább Ny-K-i irányú, a szelek többnyire É-D-i irányúak és jellemzően nem erősek.

A jelenkori felmelegedési periódus, mely közel 100-140 éve tart, megmutatkozik a hosszú távú adatsorok elemzésének eredményeiben, és egyértelműen kijelenthető, hogy a térség – hazánkban páratlan – élővilágára nincs jó hatással. E helyen a múltbéli klímaváltozások nem kerülnek taglalásra, azonban meg kell jegyezni, hogy a vidék élővilágát számos korábbi hideg periódusból itt maradt posztglaciális

maradványfaj gazdagítja, melyek fennmaradását az utóbbi évtizedek melegedő klímája veszélyezteti (http://www.nyuduvizig.hu/upload/4-1_Zala.pdf).

5.1.6. A térség sokszínű élővilága

Az Őrség a tudományágakat tekintve talán botanikai szempontból a legjobban kutatott és feltárt. A nyugat-magyarországi területek botanikai jellegű feltárásai igen korán, már a XVII. században megkezdődtek, de az első írásos eredmények (1887) az Őrség és Vendvidék tekintetében BORBÁS V. *Vas Vármegye növényföldrajza és flórája* c. munkássága révén maradtak ránk. 1925-ben látott napvilágot GÁYER GY. *Vas vármegye fejlődéstörténeti növényföldrajza és a praenoricumi flórasáv* c. munkája, melyben számos további védett növényfajunk területi előfordulását is feljegyezte. Következő jelentős összefoglalót jelentett a térség növényvilágát illetően ZSOHÁR GY. doktori értekezése 1941-ben *Őrség növényföldrajzi vázlata* címmel, amelyben elsőként ír a botanikailag kiemelkedő értéket képviselő Fekete-tó növényvilágáról. Továbbiakban meg kell említeni BOROS Á. és PAUER A. munkásságát.

Az 1940-50-es évektől újrainduló florisztikai kutatások vezéregyéniségei kezdetben PÓCS T. és munkatársai voltak. KÁROLYI Á.-dal közös, alapos bejárásaik nyomán született meg az eddig hét részletben megjelent *Délnyugat-Dunántúl flórája* c. munkájuk. JEANPLONG J. és HORVÁTH E. kutatásai révén is számos újabb adat, publikáció és összefoglaló gazdagította a térség botanikai ismerettárát. Az 1980-as években a térség elzártsága (határsáv) visszavetette a kutatási lehetőségeket, de a határok megnyitásával újult erővel kaptak lendületre a kutatók. Az 1990-es évek elején zajló vizsgálódások (CSAPODY I., KOVÁCS J. A., BARTHA D., RÉDEI T., LENDVAI G.) nyomán komoly munka indult a térség növényvilágának, valamint a bekövetkező változások feltérképezésére. A legújabb kutatási eredményeket a Nyugat-Magyarországi Egyetem szombathelyi TTMK Növénytani Tanszékének munkatársainak (KOVÁCS J. A.), illetve a soproni EMK Növénytani és Természetvédelmi Intézetének munkatársainak (BARTHA D., KIRÁLY G.), valamint az ELTE TTK Növényrendszertani és Ökológiai Tanszékének munkatársainak (TÓTH Z., ÓDOR P., SZURDOKI E.) köszönhetjük. A Savaria Múzeum Természetudományi Osztályán BALOGH L., valamint

TÍMÁR G. és BODONCZI L. is végeznek botanikai kutatásokat az Őrségben. A témában jó bibliográfiai összefoglalót találhatunk a Kanitzia 10. számában (KOVÁCS J. A.: *Az Őrség Tájvédelmi Körzet fontosabb botanikai irodalma* címmel).

Egy-egy tájegység élővilágát meghatározó tényezők közé tartozik a domborzat, a talaj, az éghajlat és a klíma, az egyes emberi hatások. Az Őrség mai élővilágának jellemzése szempontjából szükséges kitekinteni klímatörténet egyes fejezeteire is. Meg kell jegyezni, hogy bár Közép-Európában a klímafázisok mindenütt azonos sorrendűek voltak (fenyő-nyír, mogyoró, tölgy és bükk kor), a vegetáció változásának finomabb részletei azonban még a Kárpát-medencén belül is eltérőek lehettek (TÍMÁR G. 2002). Jelenleg nem rendelkezünk olyan részletes információkkal, hogy egy szűkebb tájegység (Őrség) vegetációtörténetét le tudjuk írni. Mindezek figyelembe vételével az alábbiak mondhatók el a tágabb térség vegetációjának történetéről.

A harmadidőszakban az országban jelenlévő melegkedvelő élővilág a negyedidőszaki jégkorszakban kipusztult, illetve délebbre vándorolt. A Nyugat-Dunántúl a pleisztocén korban tipikusan periglaciális terület, havasi növényzet vált uralkodóvá. Periodikusan, ám kismértékben a glaciálisok és interglaciálisok alakították a növényzetet. A térség szempontjából jelentős a védett, ebből a korszakokból ránk maradt növényfajok száma (pl. kereklevelű harmatfű, tőzegkáká).

A jelenkorban öt fázist lehet elkülöníteni. Feltehetően a fenyő-nyír korból (10000-9000 évvel ezelőtt) eredeztethetőek a Nyugat-Dunántúl erdei fenyvesei és tőzegmohalápjai. A mogyoró kori (9000-7500 évvel ezelőtt) maradványfajok főképp melegkedvelő, kontinentális sztyeppelemek, míg a tölgy korból (7500-5000 évvel ezelőtt) feltehetően szubmediterrán és szubatlanti-szubmediterrán fajok érkeztek. A kissé hűvösebb klíma a bükk I. korban (5000-2500 évvel ezelőtt) szubatlanti, illetve szubalpin elemek elterjedését segítette, míg a bükk II. korban (2500 évvel ezelőtt-napjainkig) a bükkösök és vele együtt a montán elemek nagy része visszahúzódnak a környező hegy- és dombvidéki tájakra. Újabban a kutatók – és a fűrészi eredmények is (CSERNY T.–NAGY-BODOR E. 2002) – a jelen korban az ember tájalakító hatását emeli ki, mint hatásos vegetáció-átalakító tényezőt.

A napjainkra kialakult térségi élővilág növényföldrajzi beosztás szerint a *Holarctis* flórabirodalom *Medio-Europaeum* flóratertületének *Pannonicum*

flóratartományában a Nyugat-Dunántúl flóraidékén (*Praenoricum*) az Őrség és Vasidomság flórajárásához (*Castriferreicum*) tartozik. A nyugatabbra található Vendvidék területe már a Keleti-Alpok flóraidékéhez (*Noricum*) tartozik (GYÖNGYÖSSY P. 2003). Mindkét területen érezhető az Alpok földrajzi közelsége, aminek következtében a pannóniai medence jellegzetes növényfajai mellett számos posztglaciális maradványfaj, dealpin-montán elem, valamint délről felszivárgó illír-szubmediterrán faj teszi szokatlanul gazdaggá a vegetációt.

Az Őrségi táj potenciális erdőterület. Klímazonális vegetációtípusát bükkösök és gyertyános-tölgyesek, erdeifenyővel elegyes tölgyesek, a folyók mentén égerligetek jelentik. Az elegyes erdeifenyvesek növényei a kutyabenge (*Frangula alnus*), a kapcsos korpafű (*Lycopodium clavatum*), a kétlevelű sarkvirág (*Platanthera bifolia*) és a körtike (*Pyrola sp.*) fajok. Az erdőszegélyeken nem ritka a henye boroszlán (*Daphne cneorum*) és a csarab (*Calluna vulgaris*). A lomberdei fajok között jellemző a kakasmandinkó (*Erythronium dens-canis*), a tavaszi tőzike (*Convallaria majalis*), a májvirág (*Hepatica nobilis*) és az erdei ciklámen (*Cyclamen purpurascens*). Ma a völgyekben viszonylag kevés erdő található (főleg ligeterdő-származékok), de a letörések ma is nagyrészt erdővel borítottak. Szép kaszálórétek találhatóak a tágabb völgyek oldalain, melyek jelenléte főképp az ember tájalakító hatásainak köszönhető. Jellemző védett fajai például a különböző kosborok [agárkosbor (*Orchis morio*), sömörös kosbor (*Ochris ustulata*)] és a szártalan bábakalács (*Carlina acaulis*). A völgytalpakon reliktum fajokban gazdag nedves rétek, láprétek alakultak ki. A dűsfűvű réteken jellemző a kockásliliom (*Fritillaria meleagris*), a kígyógyökerű keserűfű (*Persicaria bistorta*), szibériai nőszirm (*Iris sibirica*), sárgaliliom (*Hemerocallis lilio-aspedelus*), kenyérbél cickafark (*Achillea ptarmica*) és a kornistárnics (*Gentiana pneumonanthe*). A lefolyástalan teknőkben helyi vízállások alakultak ki, ahol reliktum jellegű (jégkorszak végéről megőrződött), gyakran tőzegmohás (*Sphagnum sp.*) társulások, ún. átmeneti lápok maradhettek fenn. A hazai 20 tőzegmoha fajból az Őrségi Nemzeti Park területén 16 megtalálható. Néhány helyen megtalálható a kereklevelű harmatfű (*Drosera rotundifolia*), a vidrafű (*Menyanthes trifoliata*) és a gyapjúsás (*Eriophorum angustifolium*) is.

Állattani értékei közül kiemelkedőek a tiszta vizű patakokhoz köthető fajok: folyami kagyló (*Unio crassus*) és rák (*Astacus astacus*), illetve a dunai ingola (*Eudontomyzon mariae*), a fürge cselle (*Phoxinus phoxinus*) és a kőfúró csík (*Sabanejewia aurata*). De a kis patakokhoz kötődnek a hegyi- (*Cordulegastridae*) és csermely szitakötők (*Onychogomphus forcipatus*) is, melyek ugyancsak emelik a térség természetvédelmi jelenőségét. Jelentős a farkos és farkatlan kétéltűek előfordulása, szaporodásukat segítették a térség vizenyős foltjai, apró vízállásai (tókák). Előfordul a gőték közül a pettyes (*Triturus vulgaris*), az alpesi tarajosgöte (*Triturus carnifex*) is, de megtalálható a foltos szalamandra (*Salamandra salamandra*), békák közül pedig a sárgahasú unka (*Bombina variegata*) és a gyepi béka (*Rana temporaria*). A rétek élővilágát számos – egyezmények által is védett – lepkefaj gazdagítja, pl. vérfű- (*Maculinea teleius*) és zanótboglárka (*Maculinea nausithous*). A rovarok közül meg kell említeni számos futrinka (*Carabus sp.*) fajt, de jellemző a szarvasbogár (*Lucanus cervus*) és ritkábban a folyami- (*Potamophilus acuminatus*) és négyűpű karmosbogár (*Macronychus quadrituberculatus*). Madárvilága a legkisebbektől a legnagyobbakig igen gazdag. Találhatunk itt fekete gólyát (*Ciconia nigra*), rétisast (*Haliaeetus albicilla*), de sárgafejű királykát (*Regulus regulus*) és keresztcsőrűt is (*Loxia curvirostra*). Kiemelendő a fokozottan veszélyeztetett haris (*Crex crex*) jelenléte a térség nedves rétjein.

Az Őrségi Nemzeti Park (ÖNP) 2002-ben alakult meg a térségben, jelenleg 44 település határát öleli fel. Az ÖNP mai területének nagy része korábban is védettség alatt állt. A Szentgyörgyvölgyi Tájvédelmi Körzetet 1976-ban hozták létre, 1916 ha-on. Az Őrségi Tájvédelmi Körzet pedig 1978-ban létesült közel 38 ezer hektáron. A vidék legmagasabb védelmi szintre való emelése sokáig váratott magára, azonban számos elhivatott tudós és kutató kitartó munkássága révén végül meghozta gyümölcsét, a természeti értékek mellett néprajzi és kultúrtörténeti elemekben is bővelkedő tájon megalakult hazánk legfiatalabb nemzeti parkja.

5.2. Az Őrség társadalomföldrajza

5.2.1. Történeti előzmények

A Kárpát-medencébe érkezett magyarok a honfoglalás során az elfoglalt területek természetes határait alapozva, részben átvéve a térségben előzőleg élt avarok rendszerét, teremtették meg a gyepük és gyepüelvék védőrendszerét (TAGÁNYI K. 1913, BELITZKY J. 1940). A szomszédos népektől elválasztó funkciójú áthatolhatatlan erdőségek, mocsaras patak völgyek, erősen tagolt felszínű lakatlan vidékek alkották a természetes védvonalat (gyepüelve, gyepű), ahol ez nem volt meg, ott szükségszerűen mesterséges gyepűvonalat kellett létrehozni. A végekre telepített őrállók biztosították az ismert, sebezhetőbb pontok védelmét (gyepűkapuk), ahol viszont igen veszedelmes pontok, völgyek voltak, úgy az egész völgyszakaszt és környékét őrállókkal telepítették be (FODOR F. 1936). Az Őrségben ez volt a Szalai kapu. Itt rengeteg helynévadatra épülő történelmi nyomát találjuk a gyepűrendszernek, hiszen az itt húzódó védvonal igen sokáig helyben állott, nem terjeszkedett oly mértékben előre, mint például a Felvidéken, vagy Erdélyben (FODOR F. 1936).

A honfoglaló magyarok előtt járó csatlakozott népek között nagy valószínűséggel a székelyek érkezhettek a nyugati határszakaszra, az Őrvidéken (Rába felső folyása és Muravidék) ők láttak el határvédő funkciót. Tény, hogy feltételezésekben él a székelységnek egy nyugat-keleti irányú mozgása, számos kutató (KOGUTOWICZ K. 1930, LÁSZLÓ GY. 1978, HERÉNYI I. 1998, SZÖLLŐSY K. 2004) említi az őrségi nép rokonságát a székelyekkel. Ezeknek a feltételezéseknek elsősorban nyelvi, kulturális, történeti, néprajzi, építészeti alapjait ismerjük. Ezzel szemben CZEIZEL E. (2003) genetikus professzor kutatásai nem támasztják alá ezen hipotéziseket, jöllehet egy jobb, szűkebb mintavételű, ismételt genetikai vizsgálat merőben eltérő eredményeket hozna. A feltételezett nyugat-keleti mozgás (a nyugati határok megszilárdulása utáni visszatelepülés Erdélybe) magyarázatot adhat a településszerkezeti, nyelvi és névanyagban fellelhető hasonlóságokra is (AMBRUS T.–CSAPÓ O. 2007, CSAPÓ O. 2008). A székely rokonság gondolata a mai Őrség lakói körében is fellelhető, a kérdőíves felmérés során 28-an vélték az őrségiek őseinek a

székelyeket (85-en nem válaszoltak, 62 fő szerint magyarok az őseik, 11-en egyéb népcsoportot említenek, úgy, mint avarok, tótok, vendek, szlávok).

Az Órség történelme szempontjából kiemelkedő fontosságú tény, hogy a leteleplő őrök – kezdetben – különleges kiváltságokat élveztek, első írásos emléken (1270) nem nemesi, de szabad jogállásúnak nevezik őket. IV. László 1280-ban megerősíti őket ebben, azonban a végvárak megépülése után a határok megszilárdulásával a gyepűrendszer hadászati jelentőségét elveszítette, felbomlott. Az őrvidék katonái a király adománylevele révén jogilag jobbágysorba és földesúri hatalom alá kerültek (1392). Szervezetileg az Órség megőriz valamit különállásából, hiszen az oklevelek módszeresen kerületnek nevezik. Az őrök leszármazottai így viszonylag szabadon élhettek elzárt falvaikban, ahol elsődlegesen a puszták létükért folytatott harc (föld sanyarúsága) vált meghatározó elemmé. Nem követték a gazdálkodási, művelési módok modernebb irányvonalait sem, melyeket a környékbeli ciszterciák közvetítettek. A tájra jellemző, sajátos településszerkezet is ez idő tájt szilárdul meg. Egykori szabad státusuk még fennmaradt szervezeti kereteit a mindenkori földesúri hatalom beépítette birtokai szervezeti rendjébe, ez a hagyomány adta meg későbbi történelmükben a kiváltságaikért folytatott küzdelmeknek, pereskedéseknek az alapját. Részletes leírásokat közöl az Órség jogállásáról STAHL F. három részes, levéltári dokumentumokon nyugvó munkájában (STAHL F. 1974), valamint PAPP V. *Órségi iratok* címmel a küzdelmes 1800-1849 közötti időszakról, szintén három részes munkájában (PAPP V. 1970, 1971).

A dolgozatnak nem célja részletesen taglalni az Órség történetét. Azonban két lényeges elemet, melyek a napjainkban fellelhető állapotokra feltétlen kihatással voltak, meg kell említeni. Az egyik a településszerkezet és a gazdálkodási módok révén a tájkép alakulása, a másik a folyamatos sanyargatások, üldöztetések révén történő elvándorlási hullámok és a lakosság alakulása napjainkban.

5.2.2. Településszerkezet és gazdálkodás

Az ún. szeres településszerkezet a Kárpát-medence határain belül kevés helyen volt jellemző. A későbbi települések alegységeiként megjelenő szerek rendszerint eltérő típusú tájakon, de hasonló szervező elemek nyomán alakultak ki (AMBRUS T.–CSAPÓ O. 2007).

A honfoglalás idején a térség vélhetően egybefüggő erdőterület lehetett, melyet mocsaras területek, ingoványok színesítettek. A letelepülés feltételei között elsődleges szempont volt a folyó, patak, forrás vagy megfelelő magasságú talajvíz közelsége. Nem volt ez másképp ezen a vidéken sem, kiváltképpen, hogy a magyarországi átlagot meghaladó csapadékos éghajlat és a rossz vízgazdálkodású talajok miatt különösen kellett ügyelni a térség vízviszonyaira. A víz közelsége, mint igen fontos települési tényező és a „közel lenni, de nem benne” elv érvényesülésének maradványai ma is vizsgálódások élő színterei (PORPÁCZY M. 1963.) A többnyire vályogból és fából épült lakóépületeket, ha nem megfelelő helyre – domboldalakra, völgyvállakra – építették, könnyen alámoshatta a víz, elvihette a megduzzadt patak. Az ide telepített örök az összefüggő erdőségekben, megfelelő területeken irtványokat létrehozva alakították ki lakóépületeiket. A települések magvait eleinte egy-egy család lakó- és gazdasági épületei alkották, később a család gyarapodásával, a rokonok egymás mellé településével bővült az épületállomány, szaporodtak a művelésbe vont földterületek. Így alakulhattak ki az ún. szerek, melyek a családi kapcsolatok nyomán legtöbbször a család nevét viselték magukon (Baksa-, Siska-, Fodor-, Zsohárszer), ritkábban mesterség (Kovács-, Galambosser), vagy tájolás szerint (Al-, Keleti-, Felsőszer) kapták nevüket (AMBRUS T.–CSAPÓ O. 2007). A szer tehát tulajdonképpen 5-10 házból álló, domboldali vagy dombháti település, melynek telkei szétszórva helyezkednek el, átmenetet képezve a szórványtelepülés és a halmazfalu között (BALASSA I.–ORTUTAY GY. 1979).

Érdemes kitérni a szerek valószínűsített eredetére. Magyarországon különösen az Őrség és Göcsej területére jellemző településformák. Egyesek (PRINZ GY. 1922, MENDÖL T. 1963, SZABÓ I. 1969) szerint az őrségi szer csak ugyanolyan morfológiájú település, mint a göcseji szeg. Azonban különböző történeti és nyelvi kutatások alapján

bizton állítható, hogy az Őrségbe települő népek korábban elfoglalták szállásterületüket, mint a göcseji népek. Göcsej vidékén a betelepülés csak a XI. század végén indulhatott meg (MÜLLER R. 1971), de ennek a betelepülésnek már nem a határvédelem lehetett a célja. Régészeti leletek alapján az is bizonyos, hogy Göcsejbe az örök néptől különböző, vegyes etnikum érkezett (szlávok, magyar, germán). Megállapítható tehát, hogy a szerek és szegek vidékein csak a települések formakincse hasonló. Településtörténetes véleménye alapján (pl. MAKSAY F. 1971) a szerek és a szegek is egy-egy telep/falu későbbi kirajzásaiból, széttrajzásaiból létrejövő szórványok (ugyancsak lásd Magyar Néprajzi Lexikon, szer és szeg címszavak, ORTUTAY GY. szerk. 1977). Tehát a családi kapcsolatokon alapuló széttelepülés lévén létrejött szer másodlagos települési forma – eredetileg egy-egy tömbben valósult meg a letelepedés. Kétségtelen, hogy a betelepülők népességszámának növekedése közben újabb és újabb területeket kellett az erdőktől elhódítani, művelés alá vonni, a gazdáknak pedig a távolság miatt kézenfekvő lehetett földjeik mellé települni. Az uralkodó határhaználati módok és a vidék természeti viszonyainak megfelelően alakulhattak ki a szerek és a szegek, mint átmeneti településformák. Eszerint a szer tehát nem különbözik a szegtől – legfeljebb elnevezésében és kialakulásának időpontjában. Egy legújabb napvilágot látott elképzelés szerint, az őrségi szeres települések közül Szalafő és Őriszentpéter szórványtelepülésnek tekinthető, területükön nem rendelkezvén nagyobb csoportos egységgel (BALOGH A.–BAJMÓCY P. 2011).

Létezhethet egy másik eredettörténet is. A szeres formák ugyanis a szlovén és stájer vidékeken is jellemzőek, valamint megfigyelhetők távolabbi európai tájakon is (németül *Weiler*, franciául *hameau*, angolul *hamlet* néven – és törpefalut jelent). Minderre magyarázatot a történelem adhat. Amennyiben elfogadjuk azt a nézetet, hogy a szer másodlagos forma, úgy lehetséges, hogy nyugati szláv közvetítésre érkezett a végekre. Honfoglaláskor a Kárpát-medence nyugati vidékére érkező népek megőrizhettek átvehettek néhány elemet a térség korábbi hódítóitól, lakóitól. Így például a település- és családnevek között is megjelenő 'baján' név avar eredetű, a települési mód pedig a római irtásfalvak mintájára alakulhatott.

Településrendszerünk megszilárdulása során (XII-XV. század) több szer alkotott egy-egy falut, közigazgatási egységet. A táj természeti adottságai, mélyen

szabdalt felszíne, rossz termőhelyi adottságai és nedves klímája hosszú időre konzerválta az irtáskultúra és az állattartás jelentőségét, a települések képét. Hiába álltak nagy kiterjedésű földek rendelkezésre, ha csak csekély mennyiséget lehetett elhódítani az erdőktől és gazdaságosan művelni. Az apró falvak így sosem nőttek nagyra, a szűkmarkú föld kicsiny népességet tartott fenn. Viszont éppen a mostoha természeti viszonyoknak köszönhető, hogy a földesúri, egyházi birtokszervezések és a területi újjárendezések megannyi kísérletétől mentesen, megmaradt a tájegység ősi települési formakincse (AMBRUS T.–CSAPÓ O. 2007).

A települési sajátosságokkal egyidejűleg igen érdekes, egyedülállóan mozaikos táj alakulhatott ki, amely heterogenitása mind a mai napig jellemző az őrségi tájképre, és amelyet az évszázadok óta itt élő ember gazdálkodásának, kultúrájának eredménye.

Két szinten lehet és érdemes beszélni a táji sokszínűséget kialakító tényezőkről. Az első szint a tájhasználati módok, a természet adta lehetőségek kihasználása során létrejött nagyobb léptékű övezetesség és a gazdálkodási módok vizsgálata. A témában különböző tudományterületről számos kutató szintetizáló jellegű munkája is ismert (pl.: BELÁK S. 1963, PORPÁCZY M. 1963, VÖRÖS A. 1970, BARTHA D. 1998, TÍMÁR G.–ÓDOR P.–BODONCZI L. 2000, GYÖNGYÖSSY P. 2003, TÓTH Z. 2004). Ezekre a tanulmányokra támaszkodva röviden összefoglalható, mitől is olyan egyedi ma ez a táj.

Ahogy korábban említésre került, a honfoglalás idejében a területet vélhetően szinte teljesen erdő borította, helyenként mocsaras térség lehetett. A határőrök letelepedésükhöz megkezdték az erdők elhódítását, irtványokon építkeztek, majd kezdtek el gazdálkodni. 1183-ban az Órségtől északra eső területeken megtelepedtek a ciszterciék, a birtokukba került térségben meghonosodott az általuk preferált két-, illetve háromnyomásos földművelésre. A történeti Órség települései azonban nem változtattak, fennmaradt az irtáskultúra és az állattenyésztés (GYÖNGYÖSSY P. 2003). Az őrségi föld igen sanyarú megélhetést biztosított gazdáinak, javainak maximális hozamához gazdálkodásukkal az évszázadok folyamán sajátos övezetességet hoztak létre a tájban (BELÁK S. 1963, BARTHA D. 1998, GYÖNGYÖSSY P. 2003). A lakóépületek tőszomszédságában gyümölcsösöket, távolabbi domboldalakon pedig extenzíven művelt kaszáló-gyümölcsösöket alakítottak ki, ahol legtöbbször igénytelen fajtájú gyümölcsfák nevelkedtek. Ezen tájfajták feltárására, megőrzésére napjainkban kutatási

program is létezik (Csörgőalma gyümölcsöskert – ÖNP). A művelt területek belső övezete a szerek közelében terült el, rendszerint intenzív művelés folyt rajta, de 3-4 évenként trágyázni volt szükséges. Ennek területei rendszerint kiterjedtebb fennsíkokra, dombhátakra húzódtak fel és méretüket a rendelkezésre álló trágya mennyisége befolyásolta. Ezt a gazdálkodási övet a lakóépületektől távolabb, néhol már egy-egy erdő, völgy közbeékelődésével követte a második öv, ahol egyszer-egyszer gyengén trágyázva 5-6 évig művelték a földeket, majd néhány éven át legeltették, pihentették. A külső övezetben már csak néhány év szántóművelés, esetleg legeltetés után akár 10-15 évig is parlagoltatták a gazdák földjeiket. Ez utóbbi területek nyilvánvalóan ennyi év pihentetés során erdősülésnek indultak, így az újbóli használat előtt felégették a cseperedő erdőt és újra munkába vették a földet (TÍMÁR G.–ÓDOR P.–BODONCZI L. 2000). Az irtásföld kiválasztását azonban az is befolyásolta, hogy az erdő milyen talajon nőtt, ugyanis többféle talajtípussal is lehetett találkozni egy nagyobb határu község esetében illetve az is befolyásolta, hogy mennyit kellett vele dolgozni – fiatal volt-e az erdő, vagy idős állomány (TAKÁCS L. 1966).

Az ilyen módon kialakult nagyléptékű természet-alakítást követte egy kisebb léptékű, a sajátos gazdálkodási módok elterjedése. A talajviszonyok szülte kényszerűségből adódóan az őrségi ember hamar felismerte a tápanyag-utánpótlás jelentőségét. Istállótrágya azonban meglehetősen szűkösen állt rendelkezésre, ezért az ún. zöldtrágya alkalmazása is elterjedt volt: „*A trágya pedig készítettik szalmából, erdei falevélből, mocsárokba használt zsombékból...*” (NEMESNÉPI Z. GY. 1878. p. 16). A gyenge terméshozamok miatt kevés volt a szalmahozam, amely java részét amúgy is felhasználták tetőfedésre, a maradékból kevés alom származott. Ehhez pótoltak mohából, falevélből, kaszált zsombékokból. Az erdei alomszedés és a zsombékok kaszálása azonban az érintett területeken sajátosan befolyásolta az élőhelyeket. De legalább ennyire befolyásoló hatású volt az erdei legeltetés, a makkoltatás és a gyantatermelés esetén. Kiemelendő továbbá a szántóföldi művelésnek egyik sajátos formája, a bakhátas földművelés, amelynek nyomait helyenként még ma is lehet látni. Ez a művelési mód a magas talajvízszint – mely köszönhető a sok csapadéknak és a talajok vízzáró glejes rétegének – kedvezőtlen hatásainak kiküszöbölésére alakult ki. Fontos megemlíteni még az előbb legeltető, majd istállózó állattartást, és az azzal

szorosan összefüggő rétgazdálkodás jelentőségét. A rendszeres kaszálásnak és legeltetésnek is köszönhető, hogy igen értékes nedves és szárazabb rétterületek maradtak fenn az Őrségben.

Természetesen a történelem viharai, a tulajdonosok személyes sorsa és erdőkhöz való viszonya nagyban befolyásolta a tájat formáló gazdálkodási módok, alkalmazott eljárások rendjét, intenzitását. A parlagoló gazdálkodás a XIX. század végére szinte teljesen háttérbe szorult, a szántóföldi művelésben a négyes vetésforgót alkalmazták, az addig legkülső övezetbe tartozó területeken pedig legtöbbször hagyták az erdőt felnőni és inkább kisparaszti szálaló gazdálkodást űztek. A világháborúk és a kulákok elhurcolásának idején térképek alapján is jól nyomon követhető, hogy egy-egy gazda kiesése a művelésből mekkora területeken befolyásolta a táj arculatát (GYÖNGYÖSSY P. 2003). A legnagyobb csapást azonban a téészesítés mérte a térségre, amelyről rövid időn belül kiderült, hogy itt a nagyüzemi táblásítás nem is működik igazán. Napjainkra pedig általános probléma, hogy a gazdálkodók elöregszenek, a fiatalok pedig nem a mezőgazdaságban keresik jövőjüket, így alig akad gazda, aki szántóművelést folytatna, igen megfogytak az állatállomány is. Mindezek a művelt területek (rét, szántó és gyümölcsös) csökkenéséhez, esetleg elvadulásukhoz, beerdősülésükhöz vezettek.

5.2.3. A térség népességének történeti alakulása

Felsorolni is lehetetlen, mennyi leírás kezdődik az Őrségről azzal a mondattal, hogy hazánk egyik olyan tájegységéről van szó, ahol a népesség a honfoglalás korától fogva kontinuos és egyhelyben él.

A honfoglalás utáni időszakban az egykor megtelepedett örök leszármazottai az erdőterületek kárára hozták létre újabb és újabb családi birtokaikat. A birtoktestek – és a családok – szaporodásának gátját mindenkor a föld jelentette, hiába állnak rendelkezésre potenciális földterületek a művelésre, csekély termőkapacitásuk miatt mégsem képesek nagyszámú népességet eltartani. Nehézségeiket a földesúri hatalom alá kerülés csak nehezítette, hiszen különféle beszolgáltatási kötelezettségeik adódtak. A népességet az első igazán komoly veszteség a török hódoltság idején érte. Sziget

eleste után (1566) a török nyugati portyázásai során az útjába kerülő őrségi falvakat is felégette, 1577-ben arról tudósítanak az összeírók, hogy a vidék szinte elnéptelenedett (mindössze 10 és $\frac{1}{4}$ portát számolnak), 1588-ban pedig csak 6 lakott portát találtak (STAHL F. 1974). Kanizsa elfoglalása után kissé felértékelődik az Őrség, a népessége is újra megszilárdul, katonáskodásra bírják őket, amely azonban korábbi speculátori szolgálattal nem azonos. Ugyanakkor a kiterjesztett török határok végül a térség közelében húzódnak, így a lakosság kettős függésbe kerül, ami jelentős terheket ró rájuk. Szolgálni kényszerült a földesurat, a törököt és a végvárat is. Azt azonban szükséges megemlíteni, hogy ezek a zavaros, súlyos terhekkal, rombolással járó idők sem ritkították számottevően az Őrség településállományát és lakossága is rekonstruálódni tudott a békésebb periódusokban. Továbbá igen fontos, hogy ennek következtében nem volt szükség betelepítésre, a nemzetiségi összetétel nem változott – szemben hazánk más tájaival.

A török hódoltságot követően meghatározóvá vált a Batthyányak elleni küzdelem. A térség lakói nehezen viselték a súlyosbodó adóterheket, így 1678-ban fegyvert fogtak uraik ellen. A megtorlás azonban nem maradt el, a falvak javait elrabolták, házakat romboltak le, sokakat elmenekülésre készítettek. A földesúri hatalom alól való szabadulás azonban nem következett be. A térségben futótűzként terjedő reformáció az Őrség lakosságát is érintette, de a katolikus hitre visszatérő földesuraik üldözni kezdték a református falvak lakosságát (PATAKY L. 1990). Az ellenreformáció üldöztetésének hatása a térség társadalmát egyfelől még inkább összekovácsolta, másfelől viszont újabb elmenekülési hullámot generált. Egyes források szerint közel 80 család menekült el somogyi falvakba (ORBÁN R. 2000). A többször árvaságra jutott falvak áldatlan állapotát II. József türelmi rendelete oldotta fel 1781-ben. A térségben a református vallás egyébként napjainkban is számottevő.

A jobbágyfelszabadítást követően kialakuló földtulajdon-viszonyok meghatározták a termelési lehetőségeket és ezen keresztül befolyásolták a társadalom megújulását is. A térség egyértelműen agrártáj, azonban az igen magas egyénileg birtokolt parasztgazdaságok arányának ellenére nehéz volt életképes, megfelelő nivót biztosító gazdaságokat létrehozni. A lassú polgárosodás mégis megindult, a

lakosságszám növekedése – az Őrség egészét tekintve – még a világháborúk ellenére is 1949-ig folytatódott.

5.2.4. Az Őrség népességének alakulása a statisztikák tükrében

A rendszeres népszámlálások bevezetésével lehetőség nyílik a statisztikák alapján az őrségi népesség sajátosságainak, összefüggéseinek elemzése is. Korábbi kutatások is rávilágítanak, hogy a térség humánerőforrás-vizsgálata meglehetősen kedvezőtlen eredményeket hoz (CSAPÓ T. 1998, CSAPÓ O. 2007). Részletes adatok tájékoztatnak többek között a lakosságszám alakulásáról, amely alapján elmondható, hogy az Őrség népessége 2010-ben érte el mélypontját (5056 fő), ez csupán 63,3 százaléka az 1870-es állapotnak. Az első népszámlálást követően az egész Őrséget tekintve a népesség 1949-ig emelkedett, a csúcst ekkor érte el 11457 fővel. Ettől kezdve a lakosság száma csökkent, legnagyobb mértékben az 1970-es és az 1980-as évtizedekben. A népességszám alakulásának történelmi háttéréről a *6.2.1 fejezetben* részletes képet kapunk. Ha az 1949-es állapothoz viszonyítjuk az Őrség jelenlegi népességszámát, az eredmény lesújtó, hiszen 2010-ben a népesség csupán 44,1 százaléka az 1949-es évinek, melyet akár népesség erózióknak is lehetne nevezni. A népességszám csökkenés mértéke az Őrségben nagyobb, mint a megye falvaiban (*3. táblázat*).

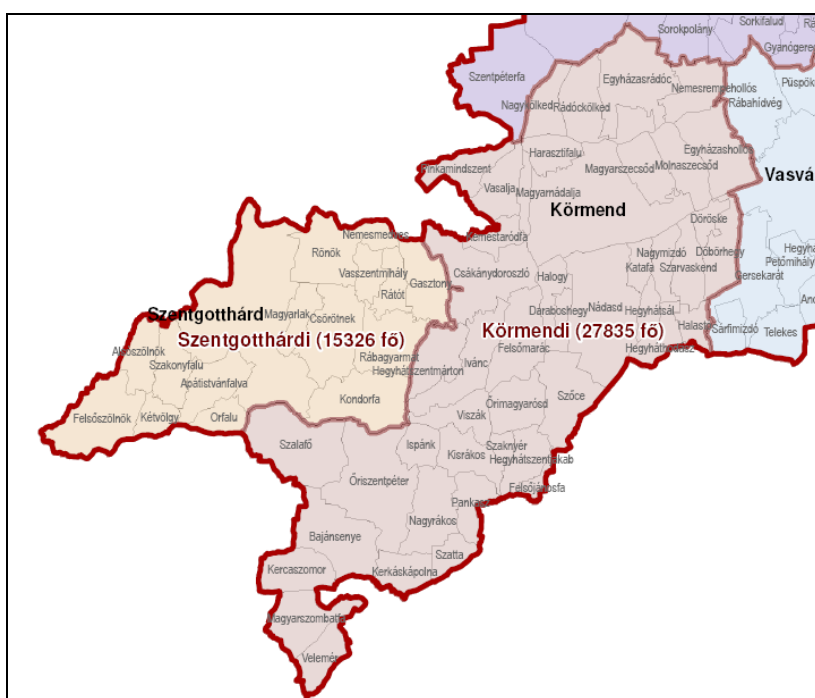
Az Őrség falvaiban nem egyforma mértékben csökkent a lakosság száma, de mindegyikben visszaesés történt mind az 1870-2010, mind az 1949-2010 közötti időszakban. A legkisebb népességfogyás az elmúlt 60 évben a térség központjának számító Őriszentpéteren (-23,0%), illetve Felsőjánosfán (-36,7%) volt. Ezzel szemben Veleméren -73,6%, Kercaszomoron és Kerkáskápolnán pedig -72,5 illetve -72,6% a csökkenés mértéke, de több településen is megközelíti a -70%-ot. Vagyis ezek a falvak minden tíz lakosuk közül hetet elveszítettek 1949 óta. Ennek a drasztikus fogyásnak az egyik eredménye az lett, hogy napjainkra a 18 őrségi település közül csupán Őriszentpéteren laknak ezer főnél valamivel többen, az összes többi település törpefalunak számít, Kondorfa (538 fő) kivételével. Vagyis a törpefalvak aránya az Őrségben 88,9%, ami rendkívül magas arány, még az egyébként aprófalvas Vas megyében is. Ráadásul a népesség erózió következtében öt község (Ispánk,

Kerkáskápolna, Szaknyér, Szatta, Velemér) lélekszáma a százat sem éri el. Óriszentpéter pedig a maga 1167 fős lakosával Pálháza után a legkisebb népességű (törpe) város hazánkban.

Itt érdemes kitekinteni kicsit az Órség „fővárosára”. Óriszentpéter már a történeti Órségnek is központja, közép pontja volt. A 18. század végén kapott mezővárosi rangot, majd az 1971-es OTK kiemelt alapfokú központi szerepkörrel bíró településnek és egyben nagyközségnek minősítette. A számos közigazgatási felosztást megért Órség fővárosa végül önálló kistérség központja lett (1998) és 2005-ben kapta meg a városi rangot (bővebben: CSAPÓ T. ET AL. 2005). Valójában olyan térszerkezeti típusú kisváros, amely kistérség vagy mikrotérség központja, általában sokoldalú funkciókat koncentrálnak, különösen a humán területen, de egyetlen ágazati funkciója, vagy vonzása sem kiemelkedő (TRÓCSÁNYI A.–PIRISI G.–MALATYINSZKI SZ. 2007). Ismert tény, hogy a város a törvényben előírt közszolgáltatások térségi ellátója, szervezője, amelynek Óriszentpéter tehetségéhez mérten maximálisan eleget tesz. Az erősen falusias térség központja azonban már csak a történeti jegyeit is magán viselő településszerkezet és millió okán sem válhat arculatában valódi várossá – de nem is biztos, hogy ez igazán cél kell, hogy legyen (BARANYAI G.–CSAPÓ O. 2008).

Óriszentpéter várossá nyilvánítása, valamint az utóbbi időszakban a térség húzóágazatának számító turizmus felfutása a statisztikák szerint a lakosság szám csökkenésére hatással nem volt. Dacára, hogy a népesedési mutatók közül a természetes szaporodás és a halálozások száma kiegyenlítődni látszik (4. táblázat), illetve az állandó elvándorlások száma mérséklődött valamelyest, a kisváros nem képes megtartani lakosságát. Komoly munkahelyteremtő beruházásokra volna szükség, a város legutolsó, jelentősebb munkahelyet adó üzeme, a cipőgyár, 2006-ban megszűnt. A jelenlegi kormányzati politika elképzelései szerint az újraalakuló járási rendszerben pedig Óriszentpéter nemhogy önálló járás és így járásközpont nem lesz, de még közvetlen vonzáskörzetét is megosztják Szentgotthárd és Körmend között. Ez egyben azt is fogja eredményezni, hogy az Órséget úgymond lefejezi az új közigazgatási felosztás. Az első elképzelés szerint a körmendi járáshoz tartozott volna 7 község: Felsőjánosfa, Hegyhátszentjakab, Kistrákos, Órimagyarósd, Pankasz, Szaknyér és Viszák. A szentgotthárdi járáshoz pedig 11 település: Bajánsenye, Ispánk,

Kercaszomor, Kerkáskápolna, Kondorfa, Magyarszombatfa, Nagyrákos, Óriszentpéter, Szalafő, Szatta, Velemér (<http://jarasok.com/jarasok-vas-megye/jarasok-vas-megyeben-7-jaras-lesz-2013-tol-vas-megyeben.html>). Az Órségnek ezt a kettéosztását a későbbi és jelenlegi tervezet finomította, az Óriszentpéteri kistérség települései Kondorfa kivételével mind a Kőrmendi járáshoz fognak tartozni, ahogy azt az 3. ábra is mutatja. Sajnos az egységes, Óriszentpéter központú járásért küzdők hangját és érveit nem hallották meg a döntéshozók, így a nemrégiben jogilag is központi szerepet kapott kisváros újra elveszíti azt.

3. ábra: A Kőrmendi és a Szentgotthárdi járások tervezete 2013-tól.

Forrás: <http://www.terport.hu/tematikus-terkepek/vas-megye-jarasai-terulet-3-3361-km2-nepesseg-261-695-fo-jarasok-szama-7-db-telep> (2012.08.31.) alapján saját szerk.

3. táblázat: Az Őrség és településeinek népességszám változása (1870-2010)

Megnevezés	1870	1900	%	1920	%	1949	%	1960	%	1970	%	1980	%	1990	%	2001	%	2010	%	1949-2010
Bajánsenye	781	1044	133,7	1103	105,6	1140	103,3	931	81,7	833	89,4	726	87,1	653	89,9	545	86,1	475	87,1	41,7
Felsőjánosfa	109	158	144,9	225	142,4	281	124,9	302	107,5	292	96,7	246	84,2	211	85,8	209	99,1	178	85,1	63,3
Hegyhátszentjakab	383	557	145,4	577	103,6	619	107,3	577	93,2	465	80,6	381	81,9	362	95,0	299	82,6	269	90,0	43,4
Ispánk	209	243	116,3	244	100,4	249	102,0	211	84,7	148	70,1	106	71,6	91	85,8	113	124,2	95	84,1	38,1
Kercaszomor	530	596	112,4	616	103,4	723	117,4	600	83,0	463	77,2	343	74,1	274	79,9	233	85,0	198	85,0	27,5
Kerkáskápolna	277	328	118,4	336	102,4	357	106,3	303	84,9	195	64,3	145	74,3	123	84,8	101	82,1	97	96,0	27,4
Kisrákos	358	454	126,8	459	101,1	487	106,1	435	89,3	390	89,7	333	85,4	279	83,8	249	89,2	206	82,7	42,3
Kondorfa	743	1211	163,0	1392	114,9	1572	112,9	1463	93,1	1142	78,1	933	81,7	771	82,6	667	86,5	538	80,6	34,2
Magyarszombatfa	596	697	116,9	695	99,7	678	97,6	568	83,8	512	90,1	438	85,5	356	81,2	298	83,7	264	88,5	38,9
Nagyrákos	456	513	112,5	567	110,5	657	115,9	583	88,7	501	85,9	415	82,8	349	84,1	316	90,5	282	89,2	42,9
Órimagyarósd	334	462	138,3	491	106,3	521	106,1	477	91,6	423	88,7	359	84,9	296	82,4	263	88,8	219	83,2	42,0
Óriszentpéter	980	1108	113,1	1280	115,5	1507	117,7	1455	96,5	1231	84,6	1192	96,8	1208	101,3	1305	108,2	1160	88,9	77,0
Pankasz	573	521	90,9	582	111,7	723	124,2	693	95,8	683	98,6	626	91,6	562	89,8	490	87,2	413	84,3	57,1
Szaknyér	154	202	131,2	217	107,4	186	85,7	161	86,5	134	83,2	102	76,1	80	78,4	71	88,7	57	80,3	30,6
Szalafő	716	768	107,3	745	97,0	682	91,5	642	94,1	474	73,8	387	81,6	281	72,6	238	84,7	208	87,4	30,5
Szatta	203	225	110,8	221	98,2	210	95,0	177	84,3	159	89,8	102	64,1	88	86,3	79	89,8	66	83,5	31,4
Velemér	408	446	109,3	428	95,9	337	78,7	284	84,2	223	78,5	149	66,8	135	90,6	106	78,5	89	84,0	26,4
Viszák	380	501	131,8	543	108,4	528	97,2	501	94,9	449	89,6	382	85,1	343	89,8	305	88,9	242	79,3	45,8
Őrség összesen	7990	10035	125,6	10721	106,8	11457	106,9	10363	90,4	8717	84,1	7365	84,4	6462	87,7	5887	91,1	5056	85,9	44,1
Vasi falvak (ezer)	135,4	165,3	122,1	178,6	108,0	179,5	100,5	170,1	94,8	151,3	88,9	133,4	88,2	121,2	90,8	117,2	96,7	101,8	86,9	56,7
Vas megye (ezer)	179,7	240,3	133,7	275,5	114,6	283,1	102,8	282,7	99,9	277,6	98,2	285,5	102,8	275,9	96,6	268,1	97,2	257,7	96,1	91,0

Forrás: 2001. évi népszámlálás Vas megyei kötete, Vas megye évkönyvei 2001 és 2010 között, KSH, Budapest

Nagyon érdekes összefüggésekre világít rá, ha azt vizsgáljuk, milyen demográfiai folyamatok állnak a népességszám csökkenés hátterében. Az okok történeti vonatkozásaira (1870-től 1970-ig) az *5.3.1. Az őrségi társadalom közelmúltja* fejezet részben részletesen kitérek, ehelyütt az elmúlt négy évtized demográfiai folyamatairól esik szó.

A népességszám változást alapvetően a természetes szaporodás és a vándorlási különbség befolyásolja. Az Őrségben az elmúlt négy évtized során mind a kettő negatív előjelű, vagyis a népesség csökkenést a természetes fogyás és a vándorlási passzívum egyaránt okozza. Az első dekádban (1970-1980) még a vándorlási veszteség volt az alapvető oka a fogyásnak, hiszen a halálozás még alig haladta meg az élveszületést. A második dekádban (1980-1990) a természetes fogyás mértéke nőtt az élveszületési ráta csökkenése és a halálozási ráta emelkedése következtében, ugyanakkor a vándorlási veszteség a felére mérséklődött (ez utóbbi elsősorban az odavándorlások számának növekedésével magyarázható). A rendszerváltozást követő évtizedben a népességcsökkenést már egyértelműen az erősen negatív természetes szaporulat okozta, mivel a vándorlási különbség csaknem egyenleget mutatott (*4. táblázat*). Ez jellemezte az elmúlt évtizedet is, de sajnos a vándorlási veszteség is nagyobb lett. Az élveszületési ráta az Őrségben a vasi falvakéhoz hasonlóan alakult, bár minden dekádban egy kissé elmaradt attól. Folyamatosan csökkent, 2001 és 2010 között már csak 7 ezrelék volt. A halálozási ráta is növekedett, a megye falvaihoz hasonlóan, de azt általában valamivel mindig meghaladta. Értéke az utolsó dekádban kissé csökkent, 15,5 ezrelékre. Mind a négy évtizedet vándorlási veszteség jellemezte, de mértéke az 1970 és 1980 közötti -14,2 ezrelékről folyamatosan csökkent, az ezredforduló első évtizedében már csak -0,8 ezrelék volt. Sajnos a vándorlási egyenleg az elmúlt évtizedben ismét romlott (-6,4 ezrelék), tehát az Őrség nem tudja megtartani népességét és vonzereje is gyenge.

Igen jelentős különbségek vannak az őrségi települések között mind a természetes szaporodás, mind a vándorlási különbség tekintetében. A legnagyobb mértékű természetes fogyás a legkisebb népességszámú falvakban jellemző, nem egyszer meghaladva a dekádonkénti 10 ezreléket, amely szélsőséges esetben (1980-1990, 2001-2010 között Veleméren, és 1990-2001 között Szattán) megközelítette a 20

ezreléket. Ugyanakkor a természetes szaporodás (fogyás) Óriszentpéter és Pankasz esetében általában 5 ezrelék alatt maradt. A vándorlási egyenleg jóval hektikusabban változott a négy évtized során és sokkal nagyobbak a különbségek is. Esetenként előfordult szokatlanul nagy aktívum is (Ispánkon 1990 és 2001 között 37,4 ezrelék), valamint ugyanabban a dekádban több településen szintén kisebb aktívum, de többnyire igen nagy vándorlási veszteséget szenvedtek el az őrési falvak, elsősorban az 1970-es évtized során. Nem volt ritka a 20 ezreléknél magasabb passzívum, pl. Kercaszomor és Velemér esetében, de a csúcsot a törpefalú Szatta tartja, -32,1 ezreléssel (4. táblázat).

4. táblázat: A népességszám-változás összetevői az őrségi településeken (1970-2010)

Megnevezés	1970-1980				1980-1990				1990-2001				2001-2010			
	Élve- születés	Halálo- zás	Term. szap.	Vándorlá- si különb.	Élve- születés	Halálo- zás	Term. szap.	Vándorlá- si különb.	Élve- születés	Halálo- zás	Term. szap.	Vándorlá- si különb.	Élve- születés	Halálo- zás	Term. szap.	Vándorlá- si különb.
Bajánsénye	11,3	15,4	-4,1	-8,8	12,8	17,6	-4,8	-5,2	9,2	19,4	-10,2	-6,3	7,9	18,5	-10,6	2,2
Felsőjánosfa	10,9	14,0	-3,1	-12,7	12,2	12,1	0,1	-14,6	9,0	19,4	-10,4	9,5	5,2	13,9	-8,7	-5,7
Hegyhátszentjakab	12,0	16,1	-4,1	-14,0	10,8	17,8	-7,0	2,1	7,4	20,7	-13,3	-4,1	6,7	15,1	-8,4	-4,3
Ispánk	10,8	21,6	-10,8	-17,6	6,6	18,9	-12,3	-1,9	8,8	22,0	-13,2	37,4	6,2	14,2	-8,0	-5,3
Kercaszomor	11,9	12,3	-0,4	-25,5	8,4	17,2	-8,8	-11,4	8,7	21,2	-12,5	-2,6	6,9	18,9	-12,0	-6,0
Kerkáskápolna	10,3	18,5	-8,2	-17,4	13,1	19,3	-6,2	-9,0	9,8	25,2	-15,4	-2,4	9,9	21,8	-11,9	0,0
Kisrákos	10,2	11,0	-0,8	-13,8	7,8	14,1	-6,3	-9,9	6,8	19,0	-12,2	0,4	3,6	18,9	-15,3	-0,4
Kondorfa	13,5	13,3	0,2	-18,5	10,3	16,4	-6,1	-11,3	6,2	18,5	-12,3	-1,2	3,0	20,5	-17,5	-4,0
Magyarszombatfa	13,1	16,8	-3,7	-10,7	8,4	17,4	-9,0	-9,8	9,2	21,1	-11,9	-4,5	8,1	16,8	-8,7	-5,0
Nagyrákos	11,6	15,2	-3,6	-13,6	9,9	14,7	-4,8	-11,1	10,0	20,3	-10,3	0,8	7,9	16,8	-8,9	-4,1
Órimagyarósd	9,9	13,9	-4,0	-11,1	9,7	20,9	-11,2	-6,4	10,1	23,0	-12,9	1,7	5,7	16,7	-11,0	-4,6
Óriszentpéter	18,5	13,2	5,3	-8,4	15,8	12,6	3,2	-1,9	12,3	15,3	-3,0	11,0	8,8	9,3	-0,5	-9,9
Pankasz	14,6	11,8	2,8	-11,1	12,1	12,9	-0,8	-9,4	11,6	15,6	-4,0	-8,7	10,2	14,7	-4,5	-12,7
Szaknyér	10,4	15,6	-5,2	-18,4	13,7	26,5	-12,8	-8,8	20,0	27,5	-7,5	-3,8	2,8	14,1	-11,3	-15,5
Szalfő	15,2	17,5	-2,3	-16,0	7,0	19,4	-12,4	-15,0	11,0	21,0	-10,0	-5,3	8,4	16,8	-8,4	-5,5
Szatta	13,2	17,0	-3,8	-32,1	10,8	15,7	-4,9	-8,8	5,7	23,9	-18,2	8,0	7,6	16,5	-8,9	-1,3
Velemér	9,4	19,3	-9,9	-23,3	6,0	24,8	-18,8	-9,4	5,9	20,0	-14,1	-7,4	0,9	19,8	-17,9	3,8
Viszák	13,6	14,3	-0,7	-14,3	14,1	15,2	-1,1	-9,2	9,6	19,5	-9,9	-1,2	6,2	16,1	-9,9	-12,5
Őrség összesen	13,2	14,5	-1,3	-14,2	11,3	16,1	-4,8	-7,5	9,6	18,2	-8,6	-0,8	7,0	15,5	-8,5	-6,4
<i>Vasi falvak (ezer)</i>	<i>13,5</i>	<i>13,8</i>	<i>-0,3</i>	<i>-11,5</i>	<i>11,3</i>	<i>16,1</i>	<i>-4,8</i>	<i>-4,2</i>	<i>10,7</i>	<i>18,5</i>	<i>-7,8</i>	<i>4,5</i>	<i>7,6</i>	<i>14,7</i>	<i>-7,1</i>	<i>1,0</i>
<i>Vas megye (ezer)</i>	<i>16,2</i>	<i>12,8</i>	<i>3,4</i>	<i>-0,5</i>	<i>11,9</i>	<i>13,6</i>	<i>-1,7</i>	<i>-1,7</i>	<i>10,9</i>	<i>15,4</i>	<i>-4,5</i>	<i>1,6</i>	<i>8,3</i>	<i>13,1</i>	<i>-4,8</i>	<i>-0,8</i>

Forrás: 2001. évi népszámlálás Vas megyei kötete, Vas megye évkönyvei 2001 és 2010 között, KSH, Budapest

Az Őrség népességének a szerkezete több tekintetben jelentősen eltér a Vas megyei falvakra jellemzőktől és több sajátossággal rendelkezik. Azt is meg kell állapítanunk, hogy a struktúra összességében is kedvezőtlenebb a vasi falvakénál, mindenekelőtt a korösszetétel és az ettől függő gazdasági aktivitás vonatkozásában. Az Őrségben is nőtöbblet van már évtizedek óta, tendenciája enyhén növekvő. A feminitási index 2001-ben valamivel magasabb, mint a megye falvaiban (1065 nő jut ezer férfira). Érdekes azonban, hogy elsősorban az erősen elöregedett 100 fő alatti településeken, szám szerint hatban mégis igen jelentős férfitöbblet van. A népesség iskolázottsági mutatói nagyjából a megye községeinek az átlagát tükrözik, valamivel magasabbak annál, különösen az átlagosan elvégzett osztályok számát (9,3) és a diplomások arányát (5,9%) tekintve. Kiemelkedően magas az iskolázottság a térség központjában, Őriszentpéteren és két egészen kicsi településen (Ispánk és Szatta), ahol az 1990-es években számos értelmiségi telepedett le. A legalacsonyabb iskolai végzettséggel a legelöregedettebb település, Kondorfa és a legnagyobb nőtöbblettel rendelkező Szaknyér rendelkezik (6. táblázat).

Az Őrség vallási szempontból kuriózum a Dunántúlon, különösen az erősen katolikus Vas megyében. Ugyanis az őrségi emberek, amellet, hogy még a megyénél is nagyobb arányban vallásosak, inkább protestánsok, mint katolikusok. Az Őrség elhatárolási kérdései között fontos szempont a tájegység vallási szigetként való elkülönülése (6.1.5. fejezet rész). A történeti Őrség területén kívül eső Felsőjánosfa, Hegyhátszentjakab és Kondorfa népességének vallási megoszlása hasonló Vas megyééhez, azaz csak itt vannak többségben a római katolikusok. Az Őrség egészében, Erdélyhez és Hajdú-Bihar megyéhez hasonlóan igen magas a reformátusok (39,8%) és a megyénél valamivel magasabb az evangélikusok (10,3%) aránya. Tíz településen a reformátusok teszik ki a népességnek több mint a felét, sőt közülük Szattán és Veleméren megközelítik a 70%-ot is. Ki kell még emelni Őrimagyarósdot, ahol (egyedülként az Őrségben) az evangélikus vallás a domináns (a népesség 72,2%).

Nemzetiség vonatkozásában az Őrség csaknem teljesen színmagyar, hiszen a lakosságnak 97%-a vallotta magát magyarnak, ami magasabb, mint a megye, és a megye falvainak átlaga. Sőt akadt egy település (Őrimagyarósd) melynek lakói 100 százalékban magyarok. Igen magas ez a mutató még Felsőjánosfán és

Magyarszombatfán is. A magyarokon kívül valójában csak a magukat cigány etnikumúnak vallók aránya a számottevő, más nemzetiség szinte alig jelent meg a népszámláláskor. Érdekes ugyanakkor, hogy viszonylag sokan nem válaszoltak erre a kérdésre. Mindössze négy településen található cigányok, közülük Óriszentpéteren és Pankaszon vannak a legnagyobb arányban (3,5 illetve 2,2%).

A terepi felmérés során nem talákoztunk kiskorú válaszadóval, egyrészt azért, mert többnyire iskolaidőben zajlott a felmérés, másrészt, ha otthon is voltak a gyermekek, szüleik/hozzátartozóik nem hagyták, hogy ők válaszolgassanak. Az őrségi településeken válaszolók között így a következő kor megoszlást kaptuk:

- 0-14 éves: 1 fő
- 15-39 éves: 33 fő
- 40-64 éves: 66 fő
- 65-79 éves: 29 fő
- 80-x éves: 11 fő

A válaszolók 54,2%-a volt nő, 45,8%-a férfi, így a nőtöbbség némiképp a statisztikák fölöttinek bizonyul a mintában.

Érdekesen alakult a legmagasabb iskolai végzettség kérdésköre. Mindössze 7-en nem végezték el a 8 általánost, közülük egy fiú még csak 13 éves volt, egy 26 éves negyedik gyermekével gyesen lévő nő, aki az első gyermek születése miatt nem fejezte be a 8 osztályt. Többiek átlagéletkora 84,4 év, akik egykor csak hat elemi végeztek. Az 5. táblázatból kiderül, hogy a végzettségi fok emelkedésével az átlag életkor csökken, vagyis a fiatalabbak magasabb végzettségűek. Illetve a legmagasabb végzettségűek között a legnagyobb a betelepültek aránya.

5. táblázat: A legmagasabb iskolai végzettség alakulása az őrségiek körében

Legmagasabb iskolai végzettség	Az őrségi válaszolók			közülük betelepültek	
	fő	%	átlag életkor	száma	%
8 általánosnál kevesebb	7	4,9	65,8	-	-
8 osztály	39	27,5	60,9	14	35,9
középiskola érettségi nélkül	36	25,3	50,3	7	19,4
érettségi	35	24,6	47,0	11	31,4
diploma	22	15,5	46,4	10	45,5

Forrás: Kérdőíves felmérés alapján saját szerk.

6. táblázat: Az őrési települések lakosságának szerkezete 2001-ben

Megnevezés	Feminitási index	Kormegoszlás			Iskolázottság				Vallási megoszlás				Nemzetiség		
		0-14 (%)	60-x (%)	Öregségi index	átlagosan elvégzett osztályok száma	15-x ált isk.	18-x középisk	25-x diplomás	vallásos	katolikus	evangélikus	református	magyar	cigány	egyéb/nem válaszolt
		<i>a megfelelő korúak %-ban</i>				<i>a lakosság százalékában</i>				<i>a lakosság százalékában</i>					
Bajánsenye	1163	14,9	24,4	1.64	9,2	86,0	26,6	7,6	92,9	26,8	9,2	55,0	98,3	1,1	0,6
Felsőjánosfa	1200	15,3	27,8	1.82	9,4	87,0	22,4	3,8	97,2	87,6	1,9	7,7	99,5	-	0,5
Hegyhátszentjakab	993	11,7	31,4	2.68	9,2	83,0	24,4	4,7	91,7	62,5	18,4	10,7	93,3	0,7	6,0
Ispánk	982	14,1	18,6	1.32	10,6	92,8	42,1	18,1	77,0	20,3	-	51,3	88,5	-	11,5
Kercaszomor	1176	14,2	32,2	2.27	8,4	82,0	18,5	3,7	87,2	30,0	7,7	49,4	91,8	-	8,2
Kerkáskápolna	870	13,9	37,6	2.71	8,6	89,7	12,9	2,5	92,1	37,6	1,9	52,5	96,0	-	4,0
Kisrákos	850	11,4	34,9	3.06	8,7	87,6	16,7	2,0	95,5	33,7	5,7	55,3	98,4	-	1,6
Kondorfa	1138	10,6	40,3	3.80	8,1	74,2	13,1	1,9	96,7	93,1	3,0	0,4	97,9	-	2,1
Magyarszombatfa	1055	10,4	27,9	2.68	8,8	88,4	20,1	3,8	95,4	21,1	13,1	60,4	99,7	-	0,3
Nagyrákos	1000	14,8	27,2	1.84	8,7	85,9	18,3	4,2	95,6	37,3	0,3	57,9	98,1	-	1,9
Órimagyarósd	1054	16,7	32,3	1.93	8,6	87,7	17,8	2,1	99,6	20,1	72,2	7,2	100,0	-	-
Óriszentpéter	1091	18,4	16,6	0.90	9,6	90,0	35,2	10,8	91,5	42,3	4,8	44,3	96,1	3,5	0,4
Pankasz	1076	16,1	21,4	1.33	8,7	84,4	23,3	4,2	88,0	50,4	3,1	34,5	94,5	2,2	3,3
Szaknyér	1219	16,9	29,6	1.75	8,0	74,6	17,5	3,8	98,7	19,7	26,7	52,1	93,0	-	7,0
Szalafő	1070	16,8	27,3	1.63	8,7	83,6	19,3	5,6	89,0	19,7	5,9	63,4	98,3	-	1,7
Szatta	975	10,1	31,6	3.13	9,6	88,7	32,4	10,4	96,2	24,0	3,8	68,3	97,5	-	2,5
Velemér	963	12,3	34,9	2.84	9,4	89,2	24,7	3,8	96,2	25,5	0,9	69,8	98,1	-	1,9
Viszák	968	16,1	21,3	1.32	9,3	88,7	19,8	3,2	96,7	42,6	33,8	20,3	95,1	-	4,9
Őrség összesen	1065	14,2	28,9	2.04	9,3	86,8	23,5	5,9	94,0	44,7	10,3	39,8	97,0	0,8	1,9
<i>Vasi falvak (ezer)</i>	<i>1045</i>	<i>16,8</i>	<i>23,2</i>	<i>1.38</i>	<i>9,0</i>	<i>85,9</i>	<i>23,7</i>	<i>5,3</i>	<i>93,5</i>	<i>79,1</i>	<i>10,1</i>	<i>4,1</i>	<i>96,4</i>	<i>0,7</i>	<i>2,9</i>
<i>Vas megye (ezer)</i>	<i>1075</i>	<i>16,2</i>	<i>20,4</i>	<i>1.26</i>	<i>9,7</i>	<i>90,3</i>	<i>35,8</i>	<i>10,6</i>	<i>89,2</i>	<i>77,5</i>	<i>7,8</i>	<i>3,5</i>	<i>95,9</i>	<i>0,6</i>	<i>3,5</i>

Forrás: 2001. évi népszámlálás Vas megyei kötete, KSH, Budapest

A népesség struktúráján belül a legrosszabb mutató a korösszetétel és az ebből fakadó gazdasági aktivitás. Az elöregedés az egyik legnagyobb problémája az Őrségnek. Az elöregedési folyamat már régóta (1949) tart, mozgatója az alacsony születésszám, a természetes fogyás és a vándorlási passzívum. Még az országosan is az egyik legelöregedettebbnek számító Vas megyéhez és a megye falvaihoz képest is sokkal nagyobb mértékben öregebb az Őrség lakossága. A gyermekkorúak aránya mindössze 14,2%, ezzel szemben az időskorúaké 28,9%, vagyis az öregségi index kettő feletti (2,04). Egyedül Őriszentpéter korösszetétele kedvező, azaz több a gyermekkorú, mint az időskorú. Ezzel szemben Hegyhátszentjakab, Kerkáskápolna, Kercaszomor, Kistrákos, Szatta, Velemér, de különösen Kondorfa népességének már több mint harmada időskorú, az öregségi indexük pedig 3,0 feletti, vagyis az időskorúak aránya legalább háromszor magasabb, mint a gyermekkorúaké. Mindez, vagyis a népesség elöregedettsége egyértelműen negatívan hat ki a lakosság gazdasági aktivitására. Ez azt jelenti, hogy az Őrségben kevesebb az aktív keresők aránya (40,6%), mint a megyében, sőt kevesebb a megye falvainak átlagánál is. De a nagyobb gond az, hogy az öreg népesség miatt nagyon magas az inaktív népesség aránya, csaknem megközelíti az aktívakét (37,9%). Sőt, a legöregebb népességű Kercaszomor, Kerkáskápolna, Kistrákos, Magyarszombatfa és Szatta esetében azt jóval meghaladja, Kondorfa és Velemér esetében pedig már meghaladja a lakosság felét. Az egész Őrségben csak Órimagyarósdon és Őriszentpéteren mondható kedvezőnek, magasnak a népesség gazdasági aktivitása.

Az Őrségben évszázadokon keresztül meghatározó volt a mezőgazdaság, a kedvezőtlen talajadottságok ellenére is. A szocialista időszakban azonban megtörtént az első (mezőgazdaságból az iparba), majd a rendszerváltozást követően a második foglalkozási átrétegződés (mezőgazdaságból és iparból a szolgáltatásba), hasonlóan hazánkhoz és Vas megyéhez. Következésképpen az Őrségben, hasonlóan a megye falvaihoz, igen kevesen foglalkoznak a mezőgazdasággal (11,33%) (7. táblázat). 2001-ben az aktív keresőknek több mint a fele a szolgáltatásban dolgozott, magasabb arányban, mint a Vas megyei falvakban. Kerkáskápolnán és Veleméren már egyáltalán nincs agrárkereső, ezzel szemben Órimagyarósdon és Szalafőn még magasabb 30 százaléknál. Az iparban Felsőjánosfán, Kistrákoson, de különösen Hegyhátszentjakabon

és Magyarszombatfán dolgoznak legnagyobb arányban. A szolgáltatási szektor a foglalkoztatásban Bajánsenyén, Ispánkon, Kerkáskápolnán és Veleméren a legjelentősebb. Az őrési aktív keresők döntő többsége (79,8%) fizikai munkakörben dolgozik, alacsony a szellemi dolgozók aránya (20,2%). Mindent egybevetve a keresők foglalkozási csoport szerinti megoszlása kedvezőtlenebb Vas megye falvainak átlagánál, ami egyáltalán nincs összefüggésben a lakosság (magasabb) iskolázottságával, sőt éppen ellentmond annak. Azonban az Őrségen belül a fenti összefüggés már érvényesül, vagyis ott a legnagyobb a szellemi dolgozók aránya, ahol magasabb a település népességének iskolai végzettsége (Őriszentpéter, Ispánk, Viszák) és fordítva (Kondorfa, Kercaszomor, Szalafő).

7. táblázat: A lakosság gazdasági aktivitása és foglalkozási szerkezete az Őrség településeiben 2001-ben

Megnevezés	A lakosság gazdasági aktivitása				Foglalkozási szerkezet			Foglalkozási csoport	
	aktív	inaktív	eltartott	munkanélküli (2010)	mezőgazd.	ipar	szolgáltatás	szellemi	fizikai
Bajánsenye	41,6	35,8	22,6	24	7,2	27,7	65,1	21,0	79,0
Felsőjánosfa	41,7	34,9	23,4	8	7,5	56,3	36,2	15,0	85,0
Hegyhátszentjakab	42,8	37,8	19,4	13	1,6	62,1	36,3	21,0	79,0
Ispánk	41,6	35,4	23,0	8	9,5	38,1	52,4	23,8	76,2
Kercaszomor	38,7	43,3	18,0	22	10,3	47,0	42,7	10,3	89,7
Kerkáskápolna	33,6	45,5	20,8	3	-	40,7	59,3	14,8	85,2
Kisrákos	36,6	49,2	14,2	16	10,8	50,6	38,6	14,4	85,6
Kondorfa	29,6	55,3	15,2	40	12,9	43,8	43,3	9,8	91,2
Magyarszombatfa	38,6	43,3	18,1	8	1,8	67,9	30,3	10,7	89,3
Nagyrákos	43,1	37,3	19,6	21	8,6	50,0	41,4	17,2	82,8
Őrimagyarósd	47,9	31,2	20,9	10	35,0	30,8	34,2	15,8	84,2
Őriszentpéter	46,1	26,9	27,0	58	9,2	41,3	49,5	29,7	70,3
Pankasz	38,8	36,3	24,9	65	5,3	48,5	46,2	15,8	84,2
Szaknyér	33,8	39,4	26,8	6	21,7	39,1	39,2	17,4	82,6
Szalafő	42,0	37,4	20,6	13	33,7	31,5	34,8	10,1	89,9
Szatta	40,5	44,3	15,2	9	25,8	29,0	45,2	22,6	77,4
Velemér	30,2	50,0	19,8	2	-	48,4	51,6	22,6	77,4
Viszák	42,3	36,4	21,3	19	3,1	38,3	58,6	24,2	75,8
Őrség összesen	40,6	37,9	21,5	345	11,33	40,1	50,2	20,2	79,8
Vasi falvak	41,4	33,2	25,4	4846	10,0	48,7	41,3	22,7	77,3
Vas megye	44,8	29,6	25,6	10406	5,6	45,3	49,1	32,1	67,9

Forrás: 2001. évi népszámlálás Vas megyei kötete, KSH, Budapest

A kérdőíves felmérés eredményei szerint a megkérdezettek között 58 inaktív és 82 aktív fő volt, mindössze 2 fő eltartott. A mintánk nyilvánvalóan nem tükrözheti a census felméréseinek eredményét, viszont előre feltételezhető volt a nyugdíjasok többsége (a kérdőívezés időpontjainak megválasztása miatt), ami végül nem

igazolódott be. 13 fő (9,2%) munkanélkülit regisztráltunk, ami szintén különbözik a census átlagértékétől (6,8%), viszont a várakozásoknak megfelelően annál magasabb. A munkanélküliek aránya az Órség településein egyébként is a vasi falvak (4,7%) és a megyei átlag (4,0%) feletti, amit egyrészt a munkahelyek hiánya és a helyi munkahiány, másrészt a szakképzés hiánya okoz.

A válaszolók 9,8%-a dolgozik a mezőgazdaságban, 31,9%-a az iparban és 58,3%-a a szolgáltatási szektorban. Ezek az arányok az Órség egészét tekintve az agrárkeresők esetében hasonló a 2001-es népszámláláshoz, az ipari dolgozók esetében elmarad attól, a szolgáltatásban dolgozók esetében pedig közel 8%-kal több.

A fejezet részösszegzéseként az alábbi eredményekre juthatunk:

- Az Órség mind természetföldrajzi, mind kulturális-történelmi jellemzői alapján kuriózumnak tekinthető tájegysége hazánkban.

- A természeti szféra és a társadalom szoros összefüggéseiben, egymásra hatásában alakulhattak ki a máig fennmaradt településmorfológiai jegyek, az egykori gazdálkodási módok és feltételek, valamint a táji mozaikosság.

- Népeisége a honfoglalás korától kontinuusnak tekinthető, a történelmi folyamán mentesült nagy volumenű ki- és betelepítéstől, habár bizonyos időszakokban jelentősen lecsökkent lakossága. A török uralom utáni legnagyobb mértékű népességcsökkenését napjainkban (1949-től) szenvedte el.

- Sajátosan – és sajnos kedvezőtlenül – alakuló népességi struktúrája és folyamatai révén komoly problémákkal rendelkező térség. Ugyancsak napjainkban zajló jelenség a népesség átalakulása, a betelepülők jelentős kulturális, identitásbeli különbséggel jellemezhető, ám komoly befolyással, tettvággyal rendelkező jövevények.

6. Eredmények I.

A változó Őrség – kérdőíves vizsgálatok eredményei

6.1. A lehatárolás kérdésköre

A tér elhatárolásának alapvető problematikája annak rendkívüli összetettségéből adódik. Nem csupán azért, mert *„minden allokált valahol a társadalmi-gazdasági térben, a térrel, a térbeliséggel, a térfolyamatokkal összefüggő társadalmi jelentőségű”* (TÓTH J. 1998), hanem azért is, mert számos tudományterület aspektusainak ismeretét és felhasználását igényli (BUGOVICS Z. 2007). Jelen írás kétségtelenül a társadalomföldrajz felől közelíti a kérdést, ugyanakkor nyilvánvalóan nem hagyható ki a néprajz, a történelem és a természeti környezet sem, amikor az eredményeket minél pontosabban próbáljuk elérni.

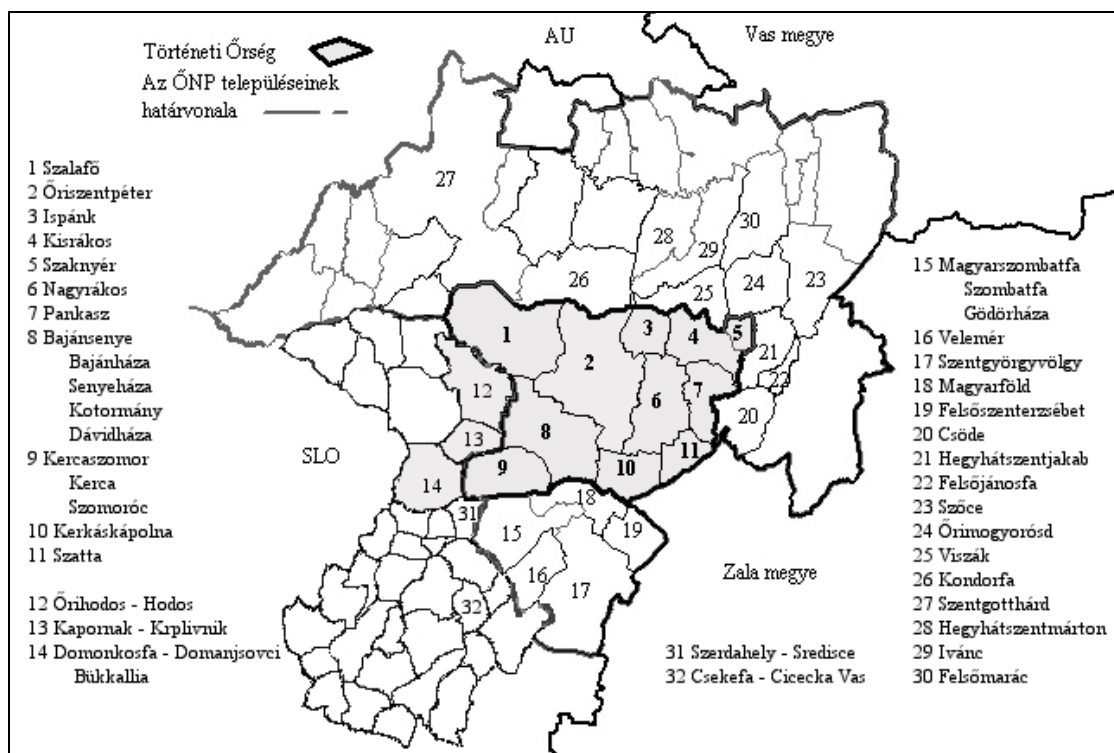
6.1.1. A történeti Őrség határai

Az Őrség történeti-néprajzi tájként való elkülönítése ennél jóval egyszerűbbnek tűnik, hiszen történetiségéhez kétség nem fér, oklevelek dokumentálják, hogy mely falvak alkották az Őrséget.

A bajánsenyei kötődésű PAPP V. egyik tanulmányában kitűnően összegzi az Őrség történetiségén alapuló elhatárolását: *„E mikrotársadalom területiális kiterjedését azoknak a történelmileg adott köteleességeknek és jogoknak alapján kell meghatározni, melyek okiratokból és egyéb okmányokból ismeretesek. Ezek az iratok, s a tőlük részben független néphagyomány arról tudnak, hogy az itteni népesség a magyar államiság legkorábbi időszakában bizonyos határvédelmi feladatokat kapott s vállalt, és ezek ellátása érdekében bizonyos jogokat és privilégiumokat kapott. A kötelezettségek és jogok hatálya területileg és etnikailag pontosan körvonalazott. E kötelezettségek és jogok évszázadokra meghatározzák e nép életét, társadalmi berendezkedését, s még akkor is hatnak, amikor ezek a megváltozott történelmi viszonyok következtében elveszítik időszerűségüket.”* (PAPP V. 1973. p. 90.)

Az őrségiek első szabadalomlevele 1270-ből származik, II. István állította ki. Ez az oklevél a magyarórsdi várhoz (Órimagyarósd) tartozó spectaculátorok helyzetét

rendezi, ismertette az őrségek helyzetét, mely szerint nem nemesek, de szabad jogállásúak. 1280-ban IV. László adománylevelében megerősíti az őrségek kiváltságait, amely levélben már az érintett települések (4. ábra) is felsoroltnak (MOLDOVA GY. 1974, STAHL F. 1974). A határvédő várak megépülése után (1392) az őrségek részben elvesztik kiváltságaikat és a németújvári vár hatalma alá kerülnek (STAHL F. 1974). Később azonban legfőképp a török előrenyomulásának okán kiváltságaikat ismét elismerik. Az őrségi tartomány nevét először egy 1409-ből származó összeírás említi – Ewrzegrh commorantes szerint. Az ide tartozó 18 község nevét és az őrségek kiváltságait az 1595. évi adománylevelél is egyértelműen rögzíti. Ennek kiadására II. Rudolf kényszerült a térségben egyre gyakoribb uradalmi viszályok és a török fenyegetettség miatt. Az őrtállók kiváltságai bár a történelem során csonkultak, azoknak egy részét sokáig sikerült fenntartaniuk (CSAPÓ O. 2008).

4. ábra. A szabadalmos őrtállók települései az 1280-as adománylevelél szerint. 1-14-ig a történelmi Órség falvai, 15-32-ig az Órség peremterületének települései; AU–Ausztria; SLO–Szlovénia; ÖNP–Órségi Nemzeti Park

A történelmi Órség határainak megadása a fennmaradt történelmi források tükrében tehát egyszerű, mégis számos kutató bővítette ki ilyen-olyan megfontolásból a határokat (pl. KOGUTOWICZ K. 1930, DÖMÖTÖR S. 1960, TÓTH J. 1975, BÍRÓ F. 1975,

BELUSZKY P. 2005a, 2011). A szakirodalom legkomolyabb vitája CSISZÁR K. Az Őrség c. útikönyvének megjelenését követően, BENCZIK GY. és CSISZÁR K. között zajlott a Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények oldalain 1995-1996-ban (CSISZÁR K. 1994, 1996, BENCZIK GY. 1995, 1996). A különböző tudományágak képviselői azonban mind a mai napig saját kutatási területüknek megfelelően húzzák meg az Őrség-határokat, mindezidáig konszenzus a mai Őrség területéről nem született.

6.1.2. Néprajzi sajátosságok vizsgálata

A néprajzi vizsgálatokban nem a (természet)földrajzi tájak, hanem elsősorban a kulturális jelenségek határai a mérvadóak. Ezeket feltárni diffúzióvizsgálatokkal, térképező módszerekkel lehetséges (KÓSA L. 1998). A diffúzió a néprajztudományban a kultúrelemek egyik helyről a másikra való terjedése (BALASSA I.–ORTUTAY GY. 1979). A néprajzi vizsgálatok azonban nem mindenkor tudtak megbirkózni a kulturális határ problémájával, az egymás mellett élő népek között természetes a kultúra kölcsönhatása, általában kevesebb eltérést mutatnak az anyagi kultúra részeiben, s nagyobb az eltérés a szellemi néprajz körébe tartozó jelenségek körében (TÜSKÉS T. 1994).

Egy tájegység néprajzi vizsgálatainál az alábbi szempontokat érdemes figyelembe venni (BALASSA I.–ORTUTAY GY. 1979):

- az anyagi kultúra részeként: település, építkezés és lakberendezés; földművelés; állattartás; táplálkozás; népviselet; népi díszítő motívumok.
- a szellemi műveltséghez kapcsolódóan: nyelv és nyelvhasználat; népköltészet; népszokások.

A dolgozat tekintetében ezen szempontok közül azokat tartom fontosnak kiemelni, amelyek kötődnek a kutatási témához és a természet-ember kapcsolatrendszerben a lehatárolás kérdésének megoldását segíthetik, valamint napjainkban – ha nyomokban is, de – tetten érhetőek.

Az Őrség tipikus néprajzi jellegzetességei közül egyik a nyomaiban mindmáig fennmaradt, a táj arculatát is meghatározó, jellemző átmeneti településforma, a szeres településszerkezet az, amit meg kell említeni. A táj néhány településének szerkezete

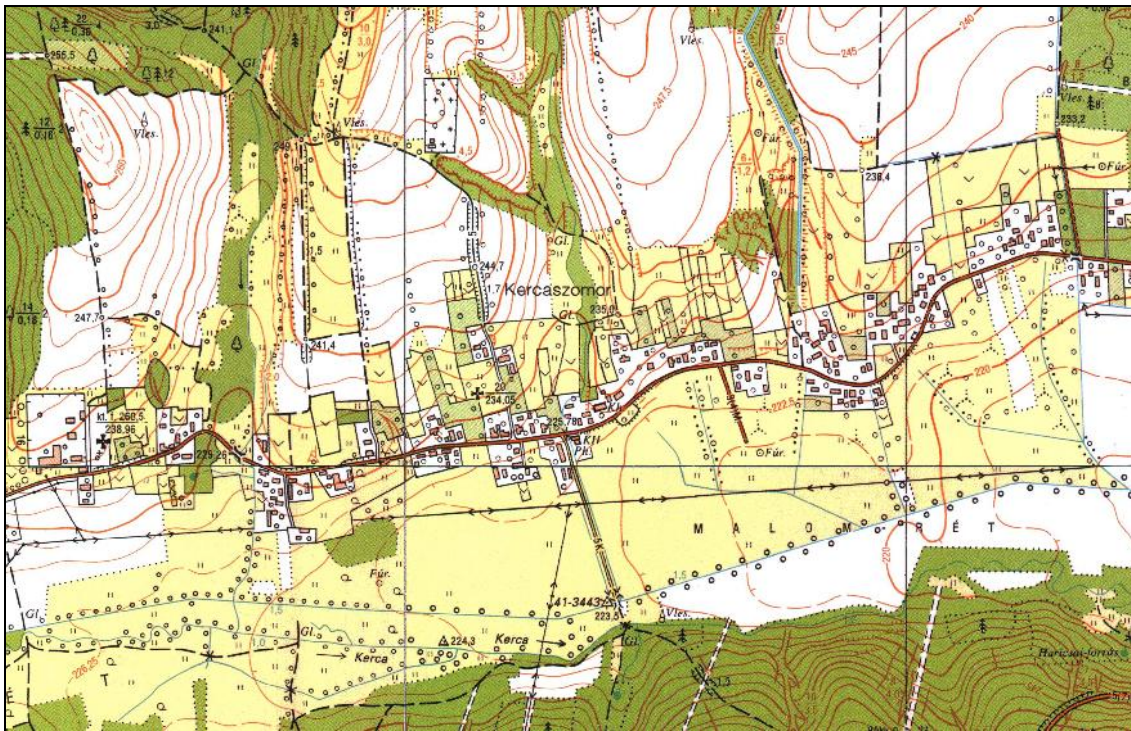
(pl. Szalafő, Óriszentpéter, Kisrákos, Nagyrákos) archaikus vonásokat őrzött meg (5. ábra), melyeknek napjainkig fennmaradt emlékei a tájegység fontos kultúrártékei. Napjainkban legszebben Szalafő és Óriszentpéter esetében látható.

5. ábra: Nagyrákos, Ispánk és Kondorfa térképei
Forrás: AMBRUS T.–CSAPÓ O. 2008

A különböző szervezőelemek (pl. a víz közelsége, domborzati tényezők) az elhatárolás kérdéskörének szempontjából is fontosak. Leginkább a szerek családi kapcsolatokon alapuló szerveződése, belső egységeinek hasonlatossága, valamint az időbeli kontinuitás az, ami felveti a településszerkezet alapján való lehatárolás lehetőségét, hiszen feltételezhető, hogy az őrállók leszármazottai követték őseik települési módját. Vizsgálható tehát, hogy a történeti feljegyzések, elnevezések és térképek nyomán mely településekre jellemző ez a szerkezeti forma (CSAPÓ O. 2008).

Az Órség építészeti örökségét kutató TÓTH J. 1975-ben megjelent könyvében nem csak a szeres településszerkezetű településeket vizsgálja meg sorra, hanem tipizálja is a falvakat és számos alaprajzot különít el (TÓTH J. 1975). Függetlenül a vízfolyások helyzetétől és a domborzati sajátosságoktól hol tipikus házcsoportos szerek alkotják a települést, hol pedig utcaserű sorokat alkotnak a házcsoportok, ál-völgyi település képét mutatva. Ez utóbbira jó példa adódik a szélesebb völgytalpú patakokat kísérő, összefüggő teraszfelszíneken sorakozó házak esetében Kercaszomoron (6. ábra), Kerkáskápolnán vagy Bajánsenyén (BELUSZKY P. 2005a).

6. ábra: Kercaszomor Kerca-i része.

Forrás: Magyarország topográfiai térképe alapján saját szerk. 2011.

TÓTH J. ezeket a községeket kis csoportos településeknek nevezi, amely hasonlatos a szerekhez, de a házcsoportok itt az utca vonalában, vagy utcakereszteződésben alakultak ki. A csoportok között ugyancsak üres terek vannak, de itt a távolságok kisebbek, mint a szerek esetében (TÓTH J. 1975).

Az 1982-ben kiadott *Vas Megye földrajzi nevei* c. összegző munka számos adatgyűjtés eredményeként készült el: épít az első katonai felmérés névanyagára (Magyarországon: 1782-85), PESTY F. 1864. évi helynévgyűjteményére és – a BÁRDOSI J. muzeológus által kezdeményezett – az 1969-ben befejezett gyűjtés eredményeire (BALOGH L. ET AL. 1982). A földrajzi névtár kötetében az Őrség településeinek belterületén rendre találjuk a szer megnevezéseket:

8. táblázat: Az őrési települések szeres jellegének megléte

Település	Szerkezetének jellege	
	Hány szer említ a névanyag?	Megfigyelhetőek ma is?
A történeti településein		
Óriszentpéter	8 szer	Igen
Bajánsenye	Név szerint egyet sem	Nem igazán, a falu ál-völgyi jellegű.
Ispánk	2 szer	Igen
Kerkáskápolna	1 szer	Nem igazán, a falu ál-völgyi jellegű.
Kercaszomor	2 szer	Nem igazán, a falu ál-völgyi jellegű.
Kisrákos	7 szer	5 szer még ma is létezik
Nagyrákos	6 szer említ	5 szer ma is megfigyelhető
Pankasz	3 szer	Igen, nehezen kivehető
Szaknyér	Név szerint egyet sem	Talán egy szer lehetett
Szalafő	9 szer említ	Igen
Szatta	1 szer	Nem
Az Őrséghez kapcsolt községekben		
Felsőjánosfa	3 szer	Nem
Hegyhátszentjakab	2 szer	Nem
Kondorfa	3 szer	Igen
Órimagyarósd	2 szer	Nem
Magyarszombatfa	8 szer említ	Mára összemosódtak
Gödörháza	4 szer	u.az.
Velemér	8 szer	Nem
Viszák	3 szer	Igen, még nyomon követhetőek

Forrás: BALOGH L. ET AL. 1982 alapján szerk: Baranyai O. 2011.

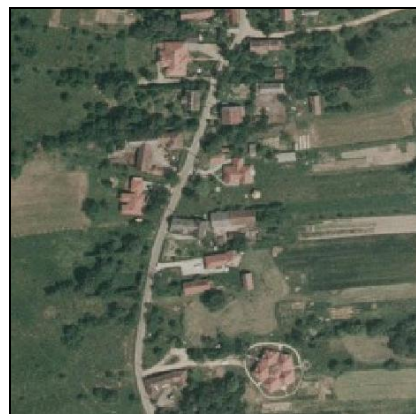
Az itt felsorolt településeken kívül más települések is mutatnak rokon vonásokat a szeres szerkezettel, valamint az egyes falurészek neveikben is őrzik a szeres jelleget³. Jellemzően a történeti Őrségtől északra eső települések a Rába déli partjának falvai, illetve hasonlóak az őrési szerekhez a göcseji szegek is. Farkasfa (amely ma közigazgatásilag már Szentgotthárd része) faluképében hasonlatos a szeres szerkezetű településekhez, valamint Csörötnek és Rábagyarmat részeinek nevében is fellelhető a tradicionális elnevezés (BALOGH L. ET AL. 1982, BELUSZKY P. 2005a). E három településen számos szer-nevű településrész szerepel. De a Körmen felé eső Rába parti települések közül Vasszentmihály, Gasztony és Magyarlak esetében is megjelöl a névanyag szereket. Érdekes, hogy bár Szócét a legtöbb szerző az Őrséghez sorolja (KOGUTOWICZ K. 1930, DÖMÖTÖR S. 1960, CSISZÁR K. 1999, BELUSZKY P. 2005a, 2011), s bár egy részének neve Csarit-szer, a falu nem őrzi az egykori örök települési

³ Történelmi múltat tekintve teljesen természetes, hogy a felső-örvidéki települések névanyagában is fellelhetőek a szer utótagú elnevezések, pl. Felsőőr Fölszer és Alszer része, vagy Alsóőr Fölszer része (bővebben ld. WALLNER E. 1926). Ugyanakkor TÓTH J. szerint a Felső-Őrségben csak Jobbágyi mutat szeres elrendeződést (TÓTH J. 1975).

formáját. A Zala megyei Szentgyörgyvölgy azonban mind a mai napig hasonlatos a szerves településekhez, mai térképeken is feltűnik a falu délnyugati részén a Csekeszer felirat.

Az Őrség építészetével, ház- és lakáskultúrájával kapcsolatban számos írás látott napvilágot (BÍRÓ F. 1969, 1975, BUZÁS M. 1995, GRÁFIK I. 1995, NAGY E. 1995, 1998, TÓTH J. 1975, U. NAGY G. 2002, METZ B. 2008). A munkák legtöbbje a hagyományokon alapuló építészeti örökséget és az egykori ház- és lakáskultúrát taglalja (pl. porták típusai, kerített ház, füstös ház, téглаépítkezés), míg a frissebb tanulmányok foglalkoznak az Őrség kuriózumaként kezelt építészeti hagyaték jövőjével, fennmaradási esélyeit latolgatva, különösen szem előtt tartva, hogy a térségben 2002 óta az épített és természeti örökség intézményesített felkarolója és támogatója az Őrségi Nemzeti Park.

Jelen munka nem foglalkozik az építészeti hagyaték átörökítésének megvalósulásával, a településkép házakra lebontott egységével, azonban mindenképpen ki kell jelölni egy az elemzéseimet kiegészítendő további kutatási irányt, amelyben egy településmorfológiai felmérés szerepel. Ennek legfőbb oka pedig az olyan jellegű elsősorban tájidegen épületek megjelenése, mint például Őriszentpéteren a Teleházzal szembeni épület, illetve egy Ispánkon fellelhető, alaprajzában ötszög alakú faépület éktelenkedése (7. ábra).

7. ábra: Az Őrségi Teleházzal szemben található épület és az ispánki ötszög alakú épület légifotón
Fotó: Baranyai O. 2010., illetve Légifotó Adatbázis, 2005 alapján szerk: Baranyai O. 2011.

A jelen vizsgálatot kiegészítő, további kutatási irányok segíthetik a lehatárolási kérdés finomítását, hiszen a tájban jelen lévő épített örökség még tükrözheti az Őrség

és peremvidéke megosztást. A vizsgálódást két tény fogja nehezíteni, befolyásolni. Egyik részről a szocialista időszak szabályok nélküli szabvány-építkezése, másfelől az Őrség határait kitágító intézmény, a Nemzeti Park jelenléte – hiszen az épített örökség védelméért ők a felelősek, a jelenlegi építkezési irányvonalak, szabályozások megszabásával egyetemben.

A néprajzi, földrajzi, tájvédelmi és természetvédelmi kutatások keresttüzében az Őrség hagyományos – sajnos napjainkra fokozatosan eltűnő – gazdálkodási módjait, a környezetével szoros együttműködésben és szimbiózisban élő ember tájhasználati mintáit is megtaláljuk (lásd 5.2.2. *fejezet* rész).

Mivel az őrségi heterogén tájképet elsősorban az extenzív, kisparaszti gazdálkodás hozta létre, a természetvédelmi szempontok a kiveszöben lévő hagyományos gazdálkodási módok fenntartását indokolják (TÍMÁR G.–ÓDOR P.–BODONCZI L. 2000). Az Őrség jövője kapcsán, a gazdálkodás mai feltételeiről és lehetőségeiről a 7.3. *fejezet* részben részletesebben esik szó.

A néprajzi szempontú lehatárolási kérdés folytatásaként a mezőgazdálkodáshoz kapcsolódó, elsősorban a földművelés tárgykörébe eső vizsgálatokra kell felhívni a figyelmet. A fellelhető tanulmányok sora foglalkozik eszközhasználattal (pl. eketípusok – DÖMÖTÖR S. 1954b, aratószerszámok – DÖMÖTÖR S. 1958, irtókések – TAKÁCS L. 1966), illetve vegyes néprajzi gyűjtésekben a földhasználat eszközeivel, módjaival. Jelen dolgozat szempontjából nem szükségszerű ezen művek ismertetése, ugyanis nagy általánosságban elmondható, hogy olyan jellegű földművelés, ahol nincs gépiesítve a mezőgazdaság, már nem nagyon van – az Őrségben sem. Ennél fogva egyes eszközök vagy pl. kéverakási módok elterjedésének vizsgálata is irreleváns lenne, messzemenő következtetéseket nem lehetne a mai Őrség határainak megállapításához levonni. Bár újabb keletű kutatások (NAGY Z. 1999) még felelevenítenek ide kapcsolódó kérdéseket, adataik legalább 50 éves távlatból valók (lásd alább).

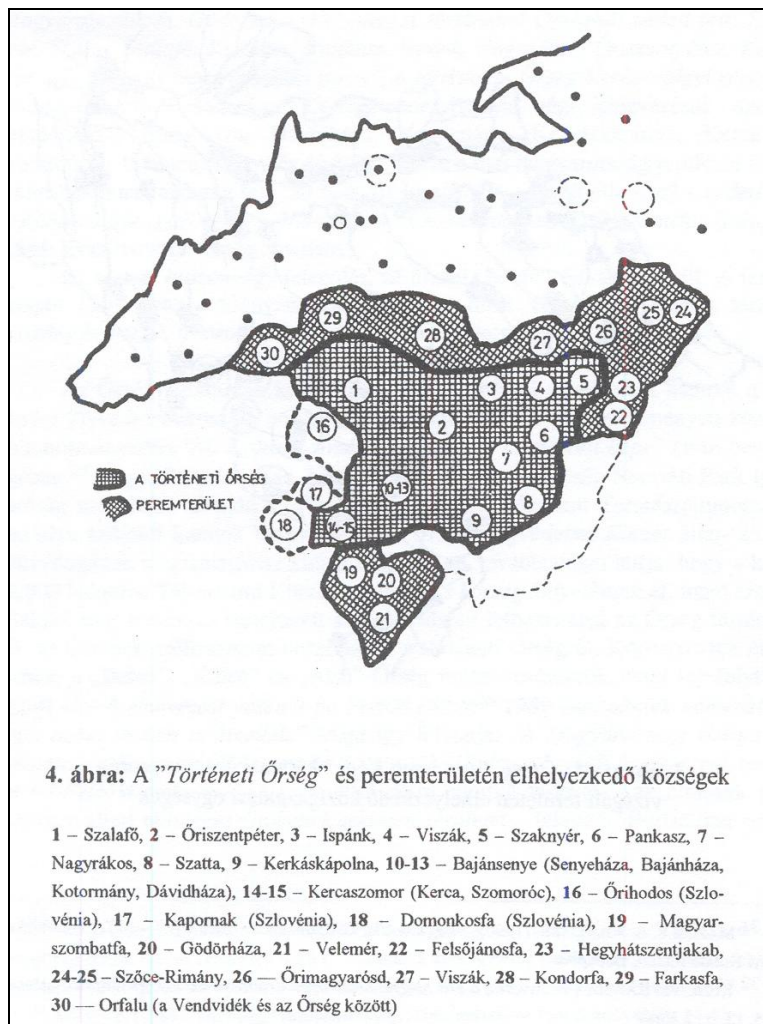
A magyar vidék és falu az elmúlt években olyan nagyarányú társadalmi változásokon esett át, amelyek a hagyományos életformát átalakították, annak örökségeit degradálták (BANK K.–RUDL J. 2006). A szellemi műveltséghez kapcsolódóan a nyelv, a nyelvjárás is sokat csorbult az Őrségben, a jelenlegi öreg asszonyok és urak pedig egyre inkább úgy tűnik, jellegzetességeit magukkal viszik a

sírba. Válaszul arra a kérdésre, hogy *Mi határolja el az őrségi falut a többtől?*, mindösszesen 13-an említették a „nyelv”, a „nyelvjárás”, illetve a „tájszólás” fogalmakat. Jőmagam is szomjaztam a leírásokban ízes őrségi beszédnek a hallatát, de mindösszesen egyszer találkoztam hasonlóval, Bajánsenyén. Pedig hajdanán kutatások sora erősítette azt a tényt, hogy létezik őrségi nyelvjárás (VÉGH J. 1954, 1959, IMRE S. 1971, MOLNÁR Z. M. 1999), sőt egyes kutatók a nyugat-dunántúli tájegységek lehatárolásához is segítségül hívták a nyelvjárás sajátosságokat (BAZSIKA E.–GYURICZA L. 2008). Ez utóbbi közlemény eredményképpen közzé tesz egy ábrát, amelyen a néprajzi tájak kiterjedése a magyar-szlovén határvidéken megadja az Őrség helyzetét, azonban már az Őrség magterületéhez sorolt települések körülhatárolása is tágabb a történetinél, nemhogy a bővített Őrségé. Az írásukban végső konklúzióként megjelenő problematikával – mely szerint az általuk vizsgált néprajzi tájak jelölésének, lehatárolásának módosítása a magyarországi térképeken feltétlenül indokolt (BAZSIKA E.–GYURICZA L. 2008) – azonban messzemenően egyetértek.

6.1.3. A kérdőívek néprajzi tájak lehatárolási munkáihoz kapcsolódó eredményei

Az Őrséghez kapcsolódó, új keletű néprajzi tájegységek lehatárolásával foglalkozó munkák közül érdemes megemlíteni BARABÁS J. 1989-ben közreadott munkái alapján NAGY Z. eredményeit. Amellett, hogy 1999-ben megjelent írása módszeresen és igen alaposan összegzi a korábbi Őrség lehatárolási munkákat, a szerző az 1985-ben megindult Délnyugat-Dunántúl történeti, néprajzi kistájainak kutatása kérdőíves felmérés bizonyos kérdéseire adott válaszainak, mint például a „*Hova szoktak régebben gyakrabban piacra járni?*” térképi megjelenítése során az Őrséget egyértelműen elkülönülőnek találja környezetétől. Megállapítható, hogy említett vidékek lakói nem jártak piacra, hiszen önellátó gazdálkodásra rendelkeztek be (NAGY Z. 1999). De hasonlóképp elkülönülni látszik az Őrség, ha a búza- és rozskévék rakási szokásait, módjait vesszük alapul. Ezen kérdés válaszainak térképi megjelenítése során szintén jól elkülönül a történeti Őrség, főképp a tőle északra eső falvaktól. Ezek a vizsgálatok rámutatnak arra, hogy az 1920-1930-as években ezek a községek még zárt, archaikus közösséget alkottak. Az asszonyok például 1950-es évekig még maguk állították elő a

házi vásznat. Habár bizonyos szokások határai már a XX. század derekán elmosódni látszanak, ezen vizsgálatok által mégis kirajzolódni látszik egy az Őrségre és peremvidékére tagolódó térkép (8. ábra), amely nagyban hasonlóságot mutat az általam is meghatározott Őrség és határtelepülései térkép eredményeivel (CSAPÓ O. 2008). E határzónának a megjelenése egyáltalán nem meglepő, hiszen az egyes kulturális elemek, jelenségek térbeli elterjedésének határai nem vonalszerűek, hanem elmosódottak (BAZSIKA E. – GYURICZA L. 2008), így természetes az egyes néprajzi tájak között a jellegtelen, sehová sem tartozó sávok jelenléte (peremvidék, határtelepülés).

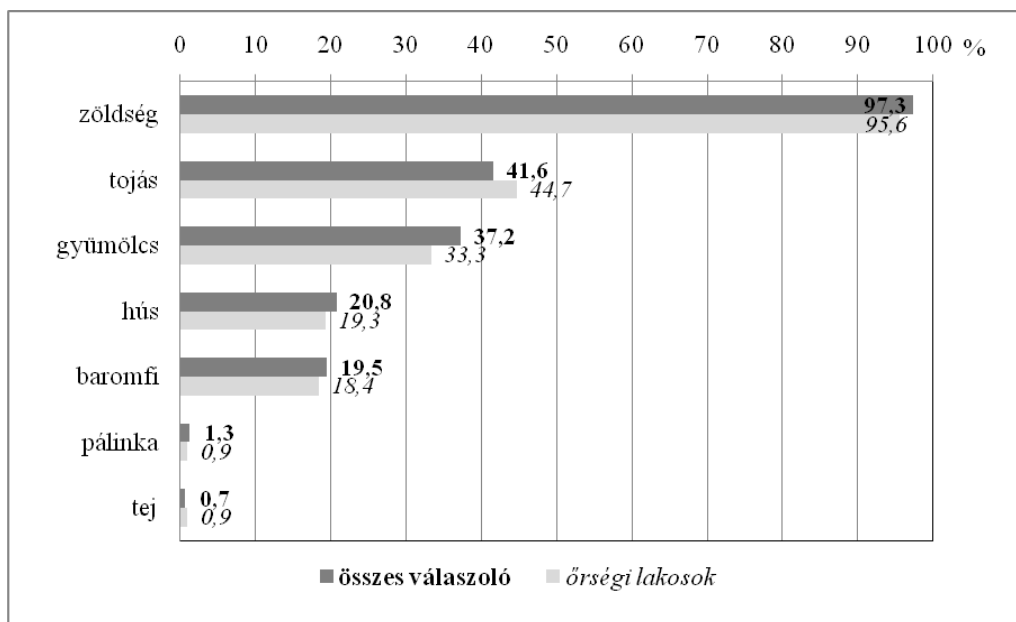

8. ábra: A történeti Órség és peremterületének ábrája
Forrás: Nagy Z. 1999.

Az Őrség tájegysége napjainkra már sokkal kevésbé markáns néprajzi jegyekkel rendelkezik, pedig sokáig őrizte összetartása, elszigeteltsége révén (határsáv közelsége) is az archaikus néprajzi jegyeit. A térség felszabadulása után azonban a nyugati civilizáció betörése és a modernizáció gyorsasága a legeldugottabb falvakban is a népi mesterségek, népiesség kopását eredményezte (BALOGH A. – BARANYAI O. 2010).

A kérdőíves felmérés során ugyan tipikus néprajzi jellegű kérdés nem került elő, de NAGY Z. kutatásai nyomán arra vonatkozóan, hogy jelenleg milyen az Őrség önellátásra való berendezkedése, két kérdés is segíthet választ adni.

A 2. Szokások c. részben az 5. *Mely település(ek)re jár bevásárolni?*, illetve 6. *Mi az, amit nem vesz meg boltban, hanem megtermel otthon háztájiban, konyhakertben?* kérdésekre adott válaszok alapján elmondható, hogy a lakosság a falusias életformának megfelelően a konyhakerti kertművelés alapvető élelmiszereit (elsősorban zöldség) ugyan mind a mai napig maga termeli meg (9. ábra), de a mindennapi ételmezéshez igenis bevásárlásra, éspedig rendszerint nagyobb, környező városokban (Szentgotthárd, Kőrmend, Zalalövő, Lenti, esetleg Rédic) történő bevásárlásra szorul. Sokan az idősebbek közül inkább kedvtelésből, megszokásból vagy nosztalgiából foglalkoznak a ház körül állattal, méhekkal, gyümölcscsel, veteménnyel.

9. ábra: Az otthon megtermelt javak százalékos megoszlásában az összes válaszolót és az Őrségi lakosokat külön szemlélve.

Forrás: Kérdőíves felmérés alapján saját szerk. 2011.

A kérdőívek kitöltői közül 44-en nem válaszoltak erre a kérdésre, a 149 válaszoló közül pedig szinte mindenki (146 fő) termel otthon zöldséget kiskertben. Legtöbben következőnek az otthoni tojást említették (62 fő), ami külön érdekessége a válaszoknak, hogy a háztáji baromfit viszont csak 29-en említették, hogy nem veszik meg boltban. A különbség talán abból ered, hogy a tojást említők jó része nem vágásra tart baromfit, hanem tojástermelésre. Ezt az elgondolást talán erősítheti az is, hogy a kérdésre válaszolók közül a húst és baromfit együtt említők 8%, vagyis ők vélhetően tágabb háztáji gazdálkodásra vannak berendezkedve, tartanak vágásra állatokat. A gyümölcs említésének gyakorisága a harmadik a sorban, aminek relatív alacsony százalékos értékén akár csodálkozhatnánk is, hiszen az Őrség híres a volt a gyümölcs-termesztéséről, természetesen saját felhasználásra. Az egykori telektípus egyik része volt a kaszáló gyümölcsös, ahol tájjellegű gyümölcsfafajtákat – többnyire szilvát, körtét, almát és cseresznyét – tartottak. A termésből pedig lekvárokat és főképp pálinkát főztek, illetve aszaltak. Napjainkra a telkek és a gazdálkodás típusai nyilvánvalóan átalakulóban vannak (részben már át is alakultak), így a gyümölcsösök megfogyatkoztak. A pálinkát, mint terményt összesen ketten említették meg, de valószínű, hogy ennél azért jóval többen foglalkoznak pálinkafőzéssel, főképp az új keletű, lazább szemléletű törvénykezés után. Ahogyan az a 9. ábrán is látható, az Őrség lakóinak véleménye nem különbözik számottevően az összes vizsgált település lakóinak véleményétől. Vagyis a NAGY Z. (1999) által vizsgált háztáji gazdálkodás keretei nem maradtak mára fenn, avagy nem csak őrségi sajátosság a konyhakerti kertművelés, hanem inkább mondható falusi jellegből fakadónak.

A kérdőívben feltett *Mely település(ek)re jár bevásárolni?* kérdése sokkal inkább köthető egy vonzáskörzet vizsgálathoz, mintsem tekinthető a NAGY Z. által vizsgált *Hova szoktak régebben piacra járni?* kérdés folytatásának. De értékelhető úgy, hogy rámutat a tényre, mely szerint a lakosság már nem önellátó. Igen kevés azon válaszok száma [az összes válaszolóból mindösszesen 17 (11,4%), az őrségi lakosok közül pedig 14 (12,3%)], hogy „helyben” – vagyis nem jár sehová el. Ezen választ adók átlag életkora pedig hatvan év.

Érdekes azonban megvizsgálni, hogy a kérdőíves felmérés alapján, az *Őn szerint mi határolja el az Őrség falvait a többi falutól?* kérdésre adott válaszok szerint

hogyan vélekednek a térségben élők. A 193 kitöltött lakossági kérdőívből 168-an, illetve a 22 iskolásból mindenki válaszolt erre a kérdésre. Az alábbi táblázatban látható, hogy mely fogalmakat, milyen gyakorisággal említették:

9. táblázat. A válaszok megoszlása az Ön szerint mi határolja el az Őrség falvait a többi falutól? kérdésre

Említett fogalom	Említés (lakossági)		Említés (iskolai)	
	száma	%	száma	%
településszerkezet	45	26,8	-	-
szokások	27	16,1	15	71,4
múlt	22	13,1	11	52,4
építkezés	21	12,5	-	-
mezőgazdaság	17	10,1	6	28,6
domborzat	16	9,5	4	19,1
hagyomány	16	9,5	-	-
nyelv, tájszólás	13	7,7	3	14,3
nincs már ilyen, semmi	12	7,1	-	-
vallás	10	5,9	2	9,5
kézműipar	9	5,4	5	23,8
táj	8	4,7	-	-
összetartás	8	4,7	-	-
fazekasság	7	4,2	1	4,7
erdő	6	3,6	-	-
éntudat	4	2,4	-	-
nemzeti park	3	1,8	-	-

Forrás: Kérdőíves felmérés alapján saját szerk. 2011.

Látható, hogy a lakosság körében legtöbbször a településszerkezet került említésre, de kiemelt helyen található az építkezés is (9. táblázat). E kettő együttesen a válaszok 39,3%-ában fordulnak elő. Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen az Őrség híres a szerez településszerkezetéről és az építkezés módjáról, stílusáról, valamint talán ez tudatosult legjobban az embereken, mint napjainkban is fellelhető ismérv. Érdekes, hogy a szokások és a hagyományok említése is gyakori, e kettő együttesen a válaszadók 25,6%-ánál megjelenik. Ugyanakkor a tipikus népszokások (pl. az élet nagy eseményeihez köthetőek) már nem találhatóak meg a mindennapi életben, hacsak nem azokra gondolunk, amelyek köré turistalátványosságokat és multságokat szerveznek, pl. rönkhúzás, tökmagolajútés, szüreti felvonulás. Ezek viszont nyilvánvalóan népszerűek és gyakran látogatottak is a lakosság körében, ahogy az a kérdőív későbbi részleteiből ki is derül. Érdekes megemlíteni, hogy az általános iskolások körében kitöltött kérdőívek válaszai között viszont a településszerkezet és az építkezés egyszer

sem került elő, legnagyobb számban pedig a szokások és a múlt szerepel. Itt fontos megjegyezni, hogy az iskolások saját maguk töltötték ki a lapokat, és ezen kérdés után láthatták zárójelben a segítségnek szánt fogalmakat, úgy mint pl. nyelv, múlt, népszokások, vallás, mezőgazdasági szokások, kézműipari minták, építkezés, domborzat (lásd *II. melléklet*). Jól látható, hogy az ő válaszaik kizárólag ezek közül kerültek ki. Ily módon kissé irányítottak mondható válaszadásuk, nem feltétlen saját elgondolásukat tükrözi.

Sajnos a lakossági kérdőívek esetén a válaszok 10%-ában sem jelennek meg olyan fontos fogalmak, mint a vallás, a nyelv és tájszólás, a kézműipar és a fazekasság (utóbbi kettő még együttesen sem éri el a 10%-ot), viszont a válaszadók legalább 7%-a szerint már semmi sem különbözteti meg az Őrség falvait a többitől (*9. táblázat*). Előkerül az Őrségi Nemzeti Park is, mint megkülönböztető elem, amely szervezet pedig összesen 44 település határában tevékenykedik – tehát jóval tágabb akármelyik Őrség lehatárolásnál is. Ezek az adatok erősíthetik azt a sajnálatos tényt, hogy egyre nehezebb olyan elemek kijelölése, amely alapján nagy bizonyossággal megadhatóak az Őrség határai⁴.

A néprajzi szempontú megközelítés részösszegzéseként tehát meg kell említeni azt a tényt, hogy egy vidék, egy nép élete, kultúrája és szokásai folyamatos változásban, bomlásban és megújulásban zajlik. Értékek tűnnek el, és helyettük újabbak születnek – mégis a kulturális sajátosság, a „különös jelleg” állandó maradhat. Érvényes ez a tájra is, úgymint egy közösség talán legmagasabb rendű alkotására (U. NAGY G. 2002). Korunk mobilizált és információ gazdag világában azonban a megújulás a néprajzi tájak különleges jegyeinek kopását és sematikus értékek rögzítését eredményezi. KARDOS L. már 1943-ban ekképpen fogalmaz: „*A mai őrségi népműveltség egészére azt mondhatni, hogy a megrekedt és korszerűvé ki nem épült életlehetőségek gátat szabtak a teljesebb és szabadabb fejlődésnek, ezért egy heterogén és nem egy részletében csonka és elégtelen műveltségi állapot alakult ki*” (KARDOS L. 1943. p. 12). Az Őrség tekintetében a még megőrzött, hagyományos néprajzi jegyek rezervátum-szerűen, a kirakatba kényszerültek. Jellemzően az építkezésre (skanzen,

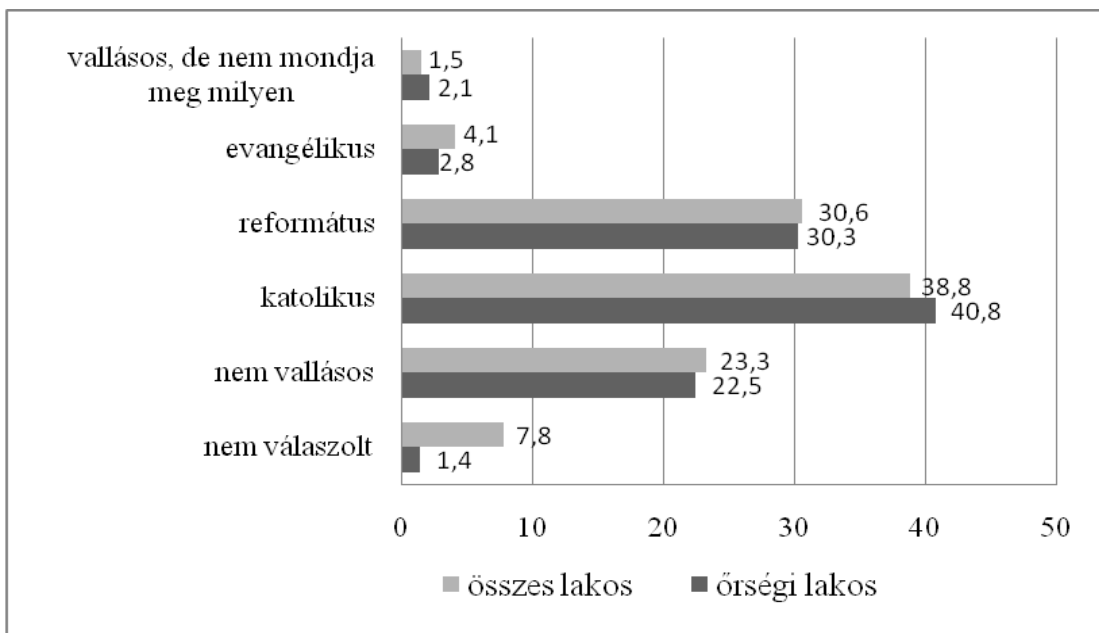
⁴ Számomra a legérdekesebb választ erre a kérdésre azonban egy 90 éves magyarszombatfai férfi adta, aki azt mondta: „Nem tudom, aranyom, én még sosem jártam máshol”.

védett házak sora, haranglábak), a településszerkezetre (a szerek kevés településen érhetőek tetten), a gasztronómia területére (étlapokon fellelhető, vagy alkalmasint készített tájjellegű ételek, néhány háznál olajjütés), és bemutatott szokásokra (rönkhúzás, fazekasság) korlátozódik. A mindennapi élet színtereiből – úgy, mint gazdálkodás, családi élet, közösségi lét – egyre inkább eltűnnek, **így a mai Órség néprajzi alapú lehatárolása napjainkban nem releváns, nem végezhető el biztonsággal.** A vidék a hagyományok őrzője, de ahogy BUDAY-SÁNTHA A. fogalmaz: „*A vidék nem lehet a város hétvégi néprajzi kirándulóhelye*”, a vidéki lakosságnak felrőhatatlan, egészséges igénye a XXI. századi öltözködésbeli, életmódbeli és lakókörülményekbeli minták követése (BUDAY-SÁNTHA A. 2010. p. 80).

6.1.4. Vallás és a társadalom véleménye

Korábbi lehatárolási eredményeim – számos egyéb nézőpont megvizsgálása után – első sorban a történeti, részben a néprajzi szempontot, valamint a vallási alapú elkülönítést vették alapul (CSAPÓ O. 2008, BALOGH A.–BARANYAI O. 2010). A történelmi aspektusok nyilvánvalóan nem változtak, a néprajzi szempontok – ahogy az előzőekben láttuk – pedig napjainkban egyre kevésbé relevánsak. Érdekes volna megvizsgálni, hogy 10 év távlatában (2001-es népszámlálás óta) mennyit változott, avagy változott-e a térség vallási elkülönülése környezetétől. A 2011-es népszámlálási adatok e sorok írásakor még nem állnak rendelkezésre, további sajnálatos tény azonban, hogy a vallási hovatartozás kérdésköre nem volt kötelezően kitöltendő, így az sem biztos, hogy érdemi eredményeket lehetne az adatokból kinyerni.

A kérdőívben azonban szerepel a vallási hovatartozás kérdése. Az összes településen kitöltött kérdőívek esetében a *10. ábrán* láthatóan a katolikus vallásúak számaránya a legmagasabb (38,8%), a református vallásúak (30,6%) csak a második helyen szerepelnek. Jelentős továbbá a nem vallásosak aránya is (23,3%).

10. ábra: A válaszolók vallási hovatartozásának százalékos megoszlása – az összes, illetve az órségi lakosok esetén

Forrás: Kérdőíves felmérés alapján saját szerk. 2011.

Az órségi lakosokat figyelembe véve, ugyanerre a kérdésre adott válaszaik esetén az eredmény igen hasonló arányokat mutat. 40,8% a katolikusok aránya, 30,3% a reformátusoké és 22,5% nem mondja magát vallásosnak (10. ábra).

Ha a településekre lebontva vizsgáljuk meg a vallási hovatartozás kérdéskörét, akkor némiképp árnyaltabb képet kapunk. Az egész mintát tekintve elmondható, hogy az alábbi településeken nem volt a válaszadók között református: Ivánc, Felsőmarác, Hegyhátszentmárton, Kondorfa, Felsőjánosfa és Órimagyarósd; illetve 20% alatti arányban volt református vallású válaszoló Viszákon, Hegyhátszentjakabon, Szócén. Ezek a felsorolt községek rendre a történeti Órségtől északra és észak-keletre találhatóak, ahol egyébként is a leginkább bizonytalan az Órség mai határa. Ezzel szemben a történeti Órségtől délre, illetve dél-keletre eső – zalai – községekben a válaszolók legalább fele, de inkább kétharmada református vallásúnak vallotta magát.

Mivel az órséginek mondott települések válaszadói között – nem számottevően ugyan, de – nagyobb a katolikusok aránya (40,8%), mint az egész mintát tekintve (38,8%), ez csakis azzal magyarázható, hogy az észak felé kiterjesztett órségi határok olyan településeket is magukba foglalnak, amelyek lakói döntően nem reformátusok. Az egykori, történeti és vallási alapon is jól elkülönülő Órség lakosságát vizsgálva

azonban már szintén nem lehet elmondani – a kérdőív alapján –, hogy domináns a református vallás. A történeti Órség településeinek 100 válaszolója közül 39 a katolikus és 35 a református, 21 fő nem vallásos. Ezek a számok is többnyire az előző arányokat tükrözik, a reformátusok aránya kissé nagyobb csak.

Érdekes kérdés, hogy a nagyszámú Órségbe betelepülő (29,6%) lakosság torzítja-e a vallási megoszlást? Ha csak a betelepültek válaszait vizsgáljuk, elmondható, hogy körükben a nem válaszolókat követően a reformátusok aránya a legkisebb (14,3%), ennél nagyobb a nem vallásosoké (28,6%) és legnagyobb arányú a katolikus lakosoké (45,2%). Tehát az Órségben jelen lévő református/katolikus arányt jelentősen befolyásolja a betelepülők vallási hovatartozása⁵, hiszen vallási megoszlásuk arányai igencsak eltérőek, sok közülük a katolikus, de ami még szembetűnőbb, nagyon kevés közöttük a református.

Összességében elmondható, hogy míg az első népszámlálás idején igen jelentősen elkülönült a történeti Órség a reformátusok arányát illetően a környező településektől (CSAPÓ O. 2008), addig napjainkra ez a különbség elmosódni látszik (10. táblázat). Ebből a szempontból tehát egyre kevésbé adható meg vallási alapon az Órség mai határa.

10. táblázat: A református lakosság aránya (%) a különböző felmérésekben

Megnevezés	történeti Órség	mai Órség	kérdőívben összes kérdezett település	betelepülők
1869	80,9	62,1	55,3	-
2001	53,1	39,8	36,4	-
kérdőív	35,0	30,3	30,6	14,3

Forrás: Népszámlálási adatok (1869 és 2001) és saját kérdőíves felmérés (2010).

Habár a kérdőíves felmérés mintavételezése szűrőpróba szerűen következett be, tehát nem reprezentatív, úgy vélem, hozzávetőlegesen tükrözheti a jelenlegi vallási megoszlás kérdését.

Tekintve, hogy az eddig vázoltak nem segítették az elhatárolást, a fejezet folytatása igyekszik választ adni arra, hogy a mai Órség területét – korábbi eredmények felülírása esetén is – miért indokolt kiterjeszteni, mégpedig északi irányba. A kérdőívezés egyik nagyon fontos hozományaként ugyanis megkerülhetetlen a térségben

⁵ Az órségiek 30,3%-os református lakosságarányához képest plusz 7,8 %-ot jelent, ha kivesszük a mintából a betelepülőket, és csak az őslakosokat és a régi lakosokat tekintjük.

élők vélekedése az Őrség mai határaitól. Tudományosan sokféleképpen alá lehet támasztani valamit, ha azonban az érintettek ezt nem érzik magukénak, akkor a tudományos szülemény a mindennapokban torz és használhatatlan lesz.

Napjainkban egyre erősödő vágyként fogalmazódik meg a valahová tartozni akarás, így ennek ellenható folyamatként a valamitől való elhatárolódás segítségével lehet a valamihez tartozás megerősítésében. Szabó Irén 1989-ben Vas megye délnyugati részében vizsgálta a falvak önmeghatározását, amely tanulmány során fontos szempont lett az önmagunk másoktól való megkülönböztetése (SZABÓ I. 1989). Említett kutatás nem terjed ki az Őriszentpétertől délre fekvő községekre, tehát nem említi Velemért, Magyarszombatfát, Kerkáskápolnát, Kercaszomort és Bajánsenyét, azonban jelenlegi lehatárolás kérdéskörében ezek a községek nem vitatottan az Őrséghez tarozóak. A vizsgálat eredménye 11 falut sorol őrséginek, azon belül pedig további falu csoportokat is elkülönít:

1. őrségi települések egyértelműen Őriszentpéter és közeli körzetében Ispánk, Nagyrákos, Szalafő és Szatta, mely falvak önmagukat főképp vallási (tisztán református), beszédbeli és településszerkezeti hasonlóságok alapján érzik összetartozónak.

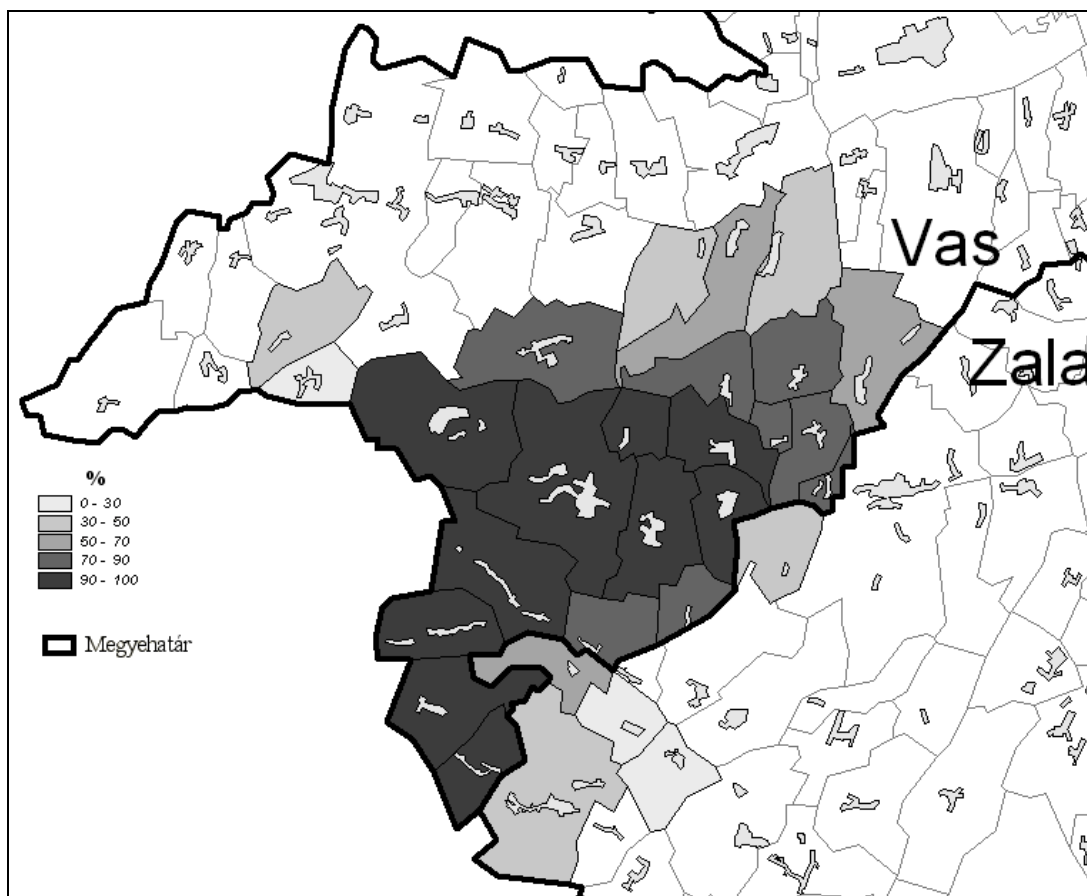
2. második falucsoportba tartozik Szaknyér, Kisrákos, Szőce, Viszák, Őrimagyarósd, amely falvak esetén a különbözőségek és hasonlóságok már sokkal árnyaltabb képet adtak, ugyanakkor más települések is elkülönítve kezelték a csoportot.

3. különállóként írja le Pankasz és Farkasfa helyzetét, amelyek önmagukat őrséginek tartják, de az őrségiek részéről nem kölcsönös a hasonlóságvállalás. Pankaszon a nagyszámú cigányságot és a katolikusokat említik, míg Farkasfa határ- és köztes helyzete erősebbnek bizonyul.

Egyértelműen határtelepülésként említi Csödét és Iváncot, ugyanakkor Szőce kapcsolódása bizonytalan és Viszák, Őrimagyarósd, Hegyhátszentjakab „bevalusiak”-ként a többi őrségi falutól megkülönböztetően jelennek meg (SZABÓ I. 1989).

A húsz évvel később készült kérdőíves felmérés szintén felteszi a kérdéseket, hogy mely települések tartoznak az Őrséghez és mitől őrségi egy falu? Eredményeit tekintve a maihoz hasonlatosan gondolkodtak a térségben élők.

Az „*Ön szerint mely települések tartoznak az Őrséghez – napjainkban?*” című kérdés elemzése során kiderül, hogy a válaszadók egyértelműen tágabban értelmezik a történeti Őrségnél a mai Őrséget. Azonban a történeti Őrség településeinek rendkívül magas említési aránya falvait elkülöníti környezetétől, mintegy „biztosan oda tartozó” magterületet képezve. Jellemzően 90% feletti az említési gyakoriságuk, ettől csekély mértékben kevesebb Kerkáskápolna (87%) és Szatta (85,5%), jelentősebben Szaknyér (71%). Érdekes, hogy a történeti Őrséghez nem tartozó, ám főképp vallási hasonlóság révén, a szorosabbra fűződő családi kapcsolataival (házasság), azonos településszerkezeti, építészeti jellemzőkkel bíró Velemér és Magyarszombatfa is 90% fölötti említési gyakoriságú (11. ábra). Az alapvetően kérdéses északi rész falvait már nem kapcsolják ilyen erősen az Őrséghez, mégis a legalább 70%-os említési gyakoriságot elért községeket úgy vélem bátran a köztudat által őrséginek lehet tekinteni. A kérdéses községeket érdemes sorra megvizsgálni.

11. ábra: Települések Őrséghez tartozásának erőssége a lakosság szerint
Szerk: Baranyai O. 2012

Kondorfa: történetileg nem tartozott az Őrséghez, a szentgotthárdi cisztercita birtok része volt, vallásában is elkülönült és mind a mai napig elkülönül tőle, de Őriszentpéter közelsége és az egykori élénk települési kapcsolatok, a szerez településjelleg, valamint a táj hasonlósága felerősíti kötődését az Őrséghez. Körjegyzőséget mégis Magyarlakkal és Csörötnekkal alakít, lakosai pedig nagyrészt Szentgotthárdra járnak bevásárolni. Ugyanakkor a megkérdezett kondorfaiak településüket kétségtelenül az Őrséghez tartozónak vélik (100%), és egyébként a többi település, vagy településcsoport is legalább 78-90%-ban őrséginek gondolja. Az őrségi falvak egymáshoz való hasonlóságát pedig egyértelműen a domborzatban és a településszerkezet sajátosságaiban látják – amiben egyébként saját falujuk is hasonló. Megkülönböztetnek Alvég, Felvég és Hegy községrészeket. A lakosok rokoni szálakkal Szalafőhöz, Őriszentpéterhez, Szentgotthárdhoz és nagyszámban saját falujukát említve Kondorfához kötődnek. Ez utóbbi azért is érdekes, mert Őriszentpéteren és Szalafőn többször említették, hogy a kondorfaiak „csuda egy nép”, igencsak belterjes. Volt, aki azt is megemlítette, hogy divat ott egymás között házasodni, ami a népnek nem tesz jót.

Viszák: történelme ugyan visszanyúlik az Árpádok korába, a kiváltságos Őrséghez nem tartozott oklevelek szerint. A középkorban az ivánczi uradalom része, földesurai előbb az Ivánczy család, majd később a Sigrayak. A török időkben szinte elnéptelenedett, beköltözések és házasodások révén erősödött meg köteléke Pankasszal, Ispánkkal és Őrimagyaróssal. Rokoni kapcsolataik napjainkban is e településekhez, valamint Körmenhez fűzik őket. Települési kapcsolataikat az úthálózat is megerősíti, de 1990 óta egy körjegyzőséghez tartozik Pankasszal és Kisrákossal. A vizákiak magukat egyértelműen az Őrséghez tartozónak gondolják (100%), de az összes megkérdezett 78,2%-a is őrségi falunak véli. A falu környéki községek csoportjában ez a kapcsolódás erősebbnek mutatkozik (88,5%). Érdekes, hogy az őrségi falvak hasonlóságát illetően a településszerkezeten túl megemlítik a sok erdőt, a múltat és a hagyományok fontosságát. A településnek kiterjedt erdőségei voltak/vannak, a januári rönkhúzás pedig hosszú évek óta is élő hagyomány a településen, hat éve pedig nyaranta a vizáki pajtászínház megszervezésével teremtettek szokást.

Órimagyarósd: oklevelek szerint őrálló település volt (első említése 1270), kiváltságot azonban nem szerzett. A nádasdi Darabos család birtoka volt, az 1600-as években kastélyt is emeltek, emlékhelye ma a Várdomb. A település később a Batthyány-család birtoka lett. A helyiek önmagukat őrseginek tartják (100%-ban), de az összes megkérdezett 72%-a is úgy véli, hogy Órimagyarósd őrsegi község, jellemzően a környékbeli falvakban erősebb a falu Órséghez kötése (80,5%). Hasonlóságukat az építkezésben, domborzatban látják, de mint összekovácsoló elem, már megjelenik a nemzeti park is. Települési kapcsolatai közúthálózata révén főképp Hegyhátszentjakabbal, Viszákkal és Szőcével erősek, de családi rokonságokat is ezen falvakban lakókkal említenek. Jellemzően Nádason keresztül Körmendre, kisebb részben pedig helyben járnak bevásárolni.

Hegyhátszentjakab: valójában a Hegyhát és az Órség határán fekvő település. Kialakulása bizonytalan, első okleveles említése 1310-ből származik. Az Órséghez való tartozását saját maguk természetesnek gondolják (90%), de az összes megkérdezett is 71,5%-ban az Órséghez számítja. A falu lakói a hasonlóságot településszerkezeti sajátosságokban és a hagyományokban látják, ugyanakkor nem tartanak hagyományos ünnepet, a falunapot leszámítva. Az őrsegiek – és különösen a közel fekvő falvak részéről – úgy vélem a Vadása-tó vonzereje az, ami az Órséghez tartozást erősíti. Hiánycikk az Órségben a vízparti üdülőhely. A távol eső falvak csoportjában Hegyhátszentjakab már egyértelműen a határtelepülésekhez tartozik (58,5%), ide már nem ér el a Vadása-tó varázsa. A közeli falvak közül azonban pl. Szaknyérrel és Felsőjánosfával körjegyzőséget is alkot, de rokoni kapcsolatai élénkek Órimagyarósdal és Kisrákossal is. A kölcsönös Órséghez sorolás tehát itt is megvalósul.

Felsőjánosfa: szintén a Hegyhát és az Órség határán fekszik, nem tartozott az őrfalvak közé, első okleveles említése 1402-ből származik. Nem része az uradalmaknak, lakói főleg kismesek voltak. Az Órséghez való kapcsolódást lakói magától értetődőnek tekintik (100%), de az összes többi megkérdezett is 75,6%-ban őrsegi falunak véli. Kiemelik a hasonlóságkeresésben a hagyományokat és a településszerkezetet, de megjelenik összekapcsoló elemként a nemzeti park is. Öntudatos faluképet alkotnak, az aktív tudatformálás része is, hogy az Órséghez

soroltnak. Rokoni kapcsolatok főképp a környező falvakhoz fűzik a lakókat. A vásárlási szokásokat illetően a szomszédos Zalalövő és Körmend vonzáskörzetébe tartozik.

Természetesen a történeti Órség létéhez kétség nem fér. Azonban napjainkra a térségben élők köztudata valóban tágabban értelmezi a tájegység határait. Az említett öt község Órséghez való kapcsolása nem egyértelmű tehát, de lakóik és a térségben megkérdezettek nagy százalékban azokat oda tartozónak vélik. Ha megvizsgáljuk, hogy az Órségbe észak és északkelet felől közúton honnan is érkezik az ember, rendre ezekbe a településekbe botlunk. Ha az órségiek a környező nagyobb városokat szeretnék felkeresni, ugyanerre vezet útjuk. A közösségi közlekedés járatai is összefűzik Viszákot, Órimagyarósdot, Hegyhátszentjakabot és Felsőjánosfát a történeti Órség községeivel. A környéki nagyvárosok felé irányuló főbb közlekedési útvonalain található Farkasfa (Szentgotthárd része), Ivánc és Szőce is, mely községek szintén 50-70% közötti említési gyakoriságot kaptak (11. ábra). Farkasfa önállóan ma már nem nevezhető az Órség településének, hiszen közigazgatásilag Szentgotthárd része. Inkább határ-helyzetűnek lehet nevezni. Ivánc megítélése a faluban lakók szerint is felemás, határtelepülésnek mondják magukat, de szeretnének előnyt kovácsolni az Órség közelségéből – és erre „kaputelepülésként” jó esélyük is van. Szőcét a faluképén kívül értékes tőzegmohás lápja miatt az Órségi Nemzeti Park ide kötődő jelentős tevékenysége, turisztikai vonzereje és gyermektáborai kapcsolják erősen az Órséghez, megítélése mégis bizonytalan (53,4%). Ezért Szőce is inkább az Órség kapuja lehet, mintsem órségi falu.

Érdekes még Magyarföld, a kicsiny zalai falu kérdése az Órségtől délkeletre. Jól láthatóan a megyehatár itt egy éles hurkot formál és a település kvázi beékelődik Vas megye települései közé, megközelítése is részben Kerkáskápolna felől lehetséges. Elhíresült fatemploma építéséről, valamint egykori színész polgármesteréről és csatlakozott több órségi turisztikai vonzerővel bíró programhoz is (pl. Virágzás Napjai). Magyarföldet határtelepülésnek lehet tekinteni, a zalai községek közül őket említik legszorosabban órséginek (50,8%).

Szintén érdekes, hogy a történetileg is egyedi utat bejárt és határozottan elkülönülő Vendvidék (MOHOS M.–BARANYAI O. 2009) két, Órséggel határos

települése – Orfalu és Apátistvánfalva – is majdnem 30%-ot értek el! Sokan ismerik a Vendvidéket, tudják, hogy ott a „tótok” laknak, mégis – főképp a déli falucsoport lakói közül – akadnak, akik őrséginek vélik településeit.

Érdekes a diákok körében végzett felmérés eredménye, amely némiképp eltér a felnőtt lakosság véleményétől. Esetükben lehetőséget adott a kérdőív, hogy az Őrséghez való tartozás (igen/nem) tényén felül válasszanak, a nem tudom és a határtelepülés megjelölés között is. Így szerintük egyértelműen nem őrségi Alsó- és Felsőszenterzsébet, Orfalu és Szentgyörgyvölgy. Bizonytalanok Apátistvánfalva és Hegyhátszentjakab megítélésében, egyértelműen határtelepülésnek pedig Szaknyért (!) és Szócét jelölik meg (a táblázatban *-gal szerepelnek, az adott érték a határtelepülés válasz százalékát jelzi, nem az igenekét). Az összes többi megkérdezett település szerintük az Őrség része.

11. táblázat: Az egyes települések őrséginek való említése, a kérdőívek különböző bontásában

TELEPÜLÉS	összes lakosság	történeti Őrség	mai Őrség	déli falucsoport (1)	középső falucsoport (2)	északi falucsoport (3)	iskolai
kérdőívekben az adott település őrségiként való említése (%)							
Alsószenterzsébet	22,3	24,8	21,1	28,3	22,9	11,5	13,6
Apátistvánfalva	39,9	40,7	38,1	56,6	35,1	28,8	50
Bajánsenye	96,9	96,5	97,2	98,1	97,3	98,1	100,0
Csőde	39,9	32,7	35,9	35,8	29,7	55,8	81,8
Farkasfa	61,7	53,1	52,8	66,0	54,0	48,1	90,9
Felsőjánosfa	75,6	74,3	76,1	69,8	75,7	80,8	90,9
Felsőmarác	49,7	47,8	48,6	52,8	50,0	50,0	68,2
Felsőszenterzsébet	22,8	20,3	19,0	20,8	24,3	17,3	0,0
Hegyhátszentjakab	71,5	70,8	71,8	58,5	77,0	78,8	22,7
Hegyhátszentmárton	44,0	41,6	43,7	30,2	44,6	59,6	-
Ispánk	91,2	92,0	92,3	86,8	94,6	96,1	95,5
Ivác	63,2	61,1	64,1	62,3	63,5	67,3	100,0
Kercaszomor	94,3	94,7	94,4	100,0	91,9	96,1	100,0
Kerkáskápolna	87,0	88,5	88,0	94,3	86,5	86,5	95,5
Kisrákos	91,2	90,3	91,6	88,7	90,5	98,1	100,0
Kondorfa	84,5	84,1	83,8	90,6	83,8	80,8	100,0
Magyarföld	50,8	48,7	49,3	58,5	48,6	48,1	86,4
Magyarszombatfa	90,7	90,3	90,1	94,3	87,8	94,2	100,0
Nagyrákos	95,9	97,3	97,9	92,4	98,6	100,0	95,5
Orfalu	29,0	29,2	27,5	30,2	35,1	25,0	0,0
Órimagyarósd	72,0	68,1	69,7	64,1	73,0	80,8	100,0
Óriszentpéter	98,4	98,2	98,6	98,1	98,7	100,0	100,0
Pankasz	93,8	95,6	95,1	90,6	97,3	96,1	100,0
Szaknyért	71,0	71,7	71,8	56,6	74,3	82,7	77,3*
Szalafő	98,4	99,1	99,3	98,1	100,0	98,1	100,0

TELEPÜLÉS	összes lakosság	történeti Őrség	mai Őrség	déli falucsoport (1)	középső falucsoport (2)	északi falucsoport (3)	iskolai
Szatta	85,5	90,3	89,4	81,1	93,2	86,5	100,0
Szentgyörgyvölgy	39,9	29,2	29,6	30,2	37,8	30,8	0,0
Szőce	53,4	47,8	51,4	43,4	50,0	71,1	100,0*
Velemér	91,7	92,0	90,8	94,3	91,9	90,4	100,0
Viszák	78,2	76,1	76,8	69,8	79,7	88,5	100,0

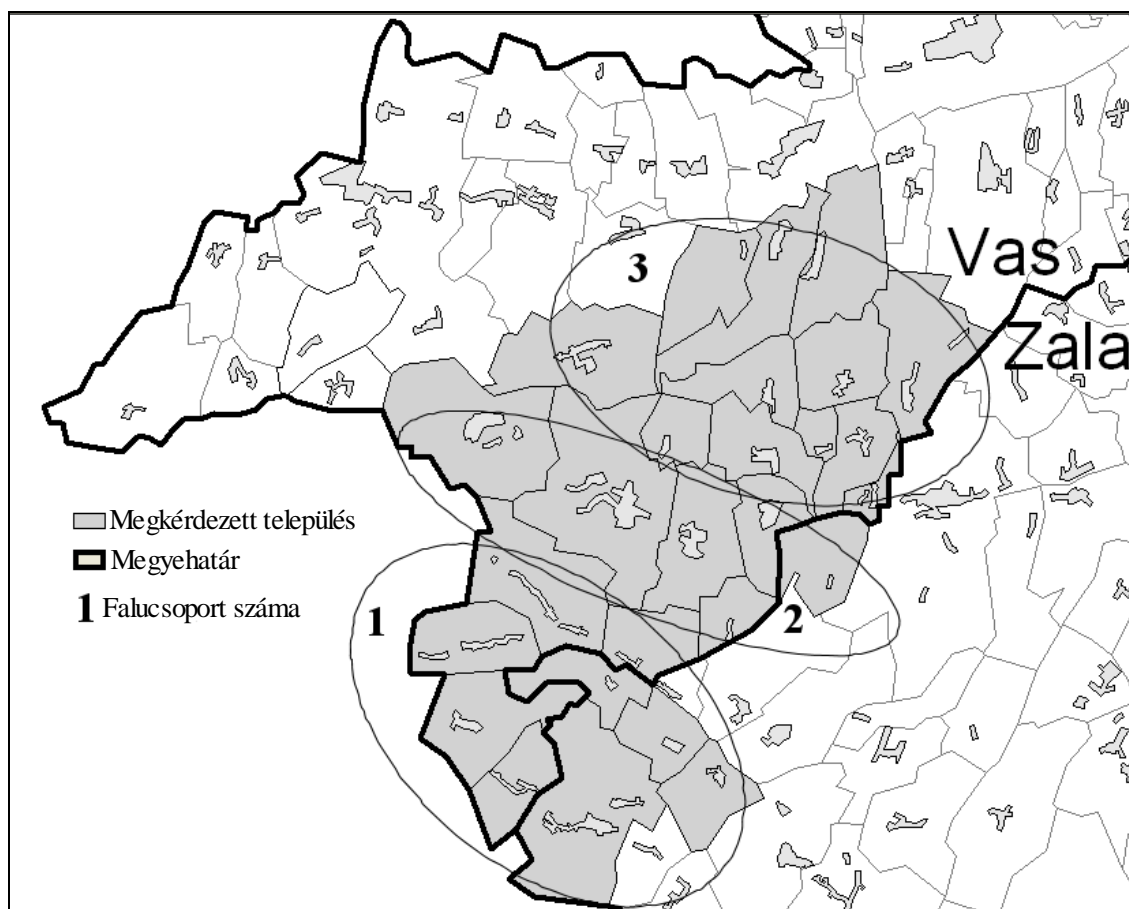
Forrás: kérdőíves felmérés alapján saját szerk.

*-gal jelölt értékek a határtelepülés említési gyakoriságát jelzi, nem az igenek arányát.

Igen érdekes megvizsgálni a felmért települések véleményét falucsoportos bontásban is, ugyanis ahogyan azt a *11. táblázatban* látjuk, nincs egységes vélemény minden település megítélését illetően. A kérdőívben felmért települések önkényesen „északi-középső-déli” csoportra bontva szerepelnek a táblázatban (a csoportosítás a *12. ábrán* látható). Azok a falvak, amelyek a történelem során egyértelműen az Őrséghez tartoztak, hasonló arányt kaptak minden falucsoporttól, nincs szignifikáns eltérés (kivéve Szaknyér esetét). Ugyanakkor néhány kérdéses, – jellemzően a történeti Őrségtől északra eső – falu hovatarozásának megítélése a déli települések részéről jóval kedvezőtlenebb, mint a többi falucsoport részéről (táblázatban szürkén megjelölve). Akad majdnem 30 százalékpontos eltérés is (pl. Hegyhátszentmárton, Apátistvánfalva)! A déli községek az északi peremvidék községeit rendre kevésbé sorolják az Őrséghez, aminek két oka is lehet: egyrészt tudják, hogy tényleg nem tartozott oda, másrészt lehet, hogy nem ismerik az adott falut (túl messze esik tőlük és nem is járnak arrafelé), ezért bizonytalanok. A kérdést nehéz eldönteni, de a középső falucsoport válaszainak értéke segíthet ebben.

- Apátistvánfalva esetében kiugró értéket csak a déli falucsoport véleménye képez, a másik kettő esetében közelebb áll egymáshoz az igenek (nemek) aránya, tehát itt úgy értelmezhető, hogy a „messze van és nem ismerem” eset áll fenn, így határtelepülésnek vélik.
- A fentebb Őrséghez sorolt falvak, Hegyhátszentjakab, Órimagyarósd és Viszák esetében lehet ugyanez az ok, a különbség csak annyi, hogy míg délen bizonytalanok az odatarozásban, határtelepülésnek gondolják, addig a kérdéses falvakhoz közelebb eső települések egyértelműen őrséginek vélik.

- Szőce és Hegyhátszentmárton esete is figyelemre méltó: míg a tőlük távol lévők egyértelműen nem tartják őket őrséginek, addig a középső falvak már bizonytalanok és határtelepülésnek vélik, a hozzájuk legközelebb eső falvak pedig erősebb kötődést feltételeznek, de mégsem érnek el meggyőző %-ot. Így a vélemények összesítése során sem tartoznak az Őrséghez.
- Szaknyér pedig ugyanabban a cipőben jár, mint Apátistvánfalva. Délről nem ismerik ezt a kis falut, nem tudják megítélni, viszont a történeti Őrség és az északi falvak egyértelműen megerősítik az Őrséghez tartozását.

12. ábra: A három falucsoport elhelyezkedése
Szerk: Baranyai O. 2012.

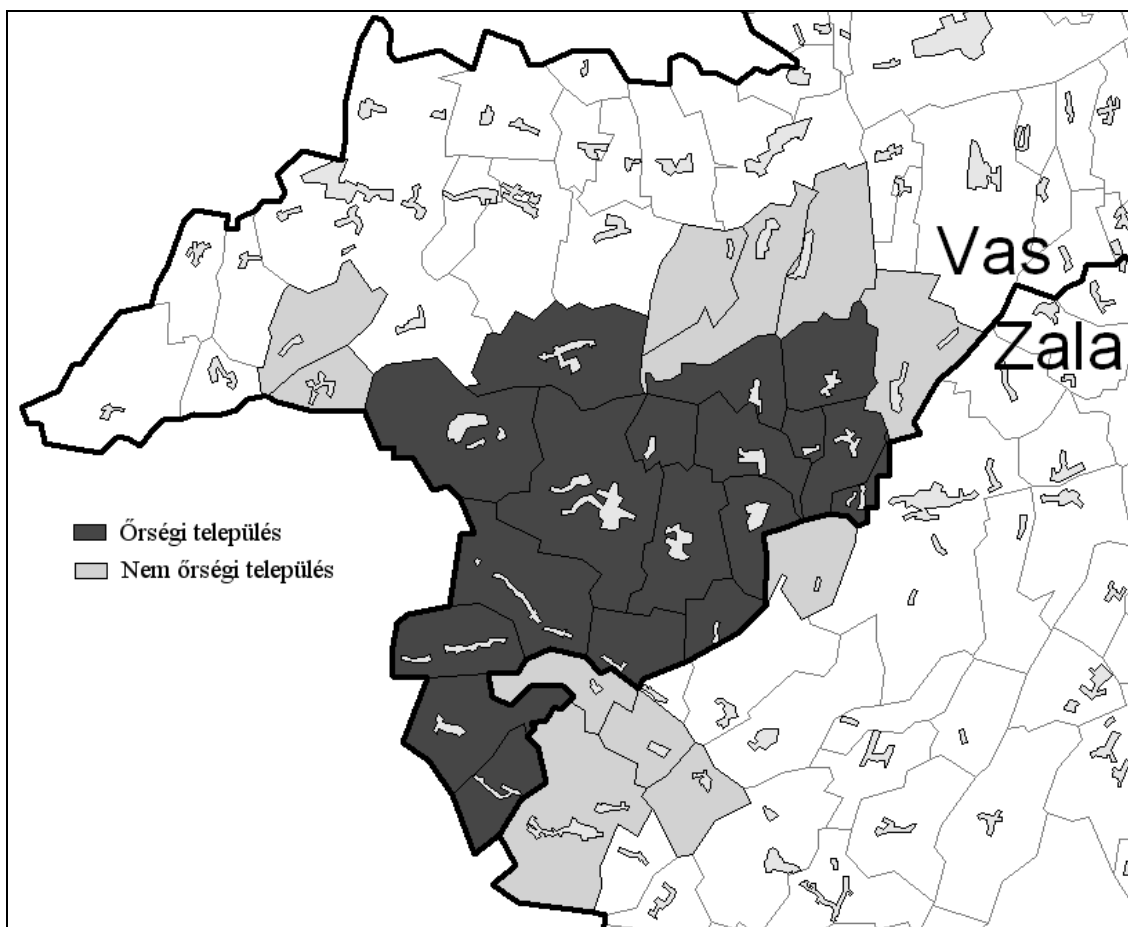
A déli falucsoportba belekerültek a zalai falvak is (kivéve Csödét), amely települések sosem tartoztak az Őrséghez, lakóik a kérdőívek egyéb kérdései alapján vegyes ismeretekkel rendelkeznek az Őrségről. A déli falucsoport kiugró százalékait így akár okozhatja a zalai válaszadók kedvezőtlen megítélése is. Ugyanakkor fontos

megjegyezni, hogy nem torzít az eredményeken a falucsoportok közötti lakosságszám különbség, a jelentős eltéréseket produkáló déli és északi csoport 52, illetve 53 válaszoló véleményét mutatja, míg a középső csoport 88 emberét.

Az északi falucsoport községeiben lakók véleménye valószínűsíthetően annak a folyamatnak az eredményét mutatja, amely révén ők előbb az Őrség széle, majd határtelepülése végül pedig őrsei települések lettek. Törekvéseiket segítették a térség határait kiterjesztő információs kiadványok, a kistérségi határok, az itt alakult szervezetek, esetenként agilis polgármesterek és a szervezett marketing.

Így mára a kialakult Őrség-kép az alábbi településeket sorolja az Őrséghez:

- 1. történeti Őrség mai magyarországi falvait: Bajánsenye, Ispánk, Kercaszomor, Kerkáskápolna, Kisrákos, Nagyrákos, Pankasz, Szaknyér, Szalafő, Szatta és Őriszentpéter városát,**
- 2. belső-Őrség falvait: Magyarszombatfa és Velemér településeket,**
- 3. külső-Őrség falvai közül: Felsőjánosfa, Hegyhátszentjakab, Kondorfa, Őrimagyarósd és Viszák községeket.**

13. ábra: A mai Órség települései
Szerk: Baranyai O. 2012.

Összességében tehát elsősorban a térségben élők véleményét figyelembe véve alakul ki a mai Órség határa, ők maguk azok, akik – hol élesebben, hol kevésbé markánsan – elhatárolják magukat a többi településtől. Korábbi vizsgálataim eredményei és a kérdőíves felmérés tapasztalatai alapján a fentebb említett három csoport alkotja azt a településhalmazt, amely kutatásom alapjául szolgál.

6.2. Az Őrség társadalmi átalakulása

Az Őrség falvainak – mint ahogyan a magyar vidéknek sokfelé, de jellemzően az aprófalvas térségekben – tragédiákat kellett elszenvednie az elmúlt 50-60 évben. Az elszegényedést, leépülést, jövőtlenséget illetően sokféle magyarázat létezik, leginkább a gazdasági és politikai trendeket hibáztatják, ritkábban a falusiak innovációképtelenségét hangoztatják. Ritka az olyan kutatás, amely magát a társadalmat akarná megkérdézni és megérteni, majd felkarolni⁶. A közösség építő ereje pedig feltétlenül szükséges a sokat túrt vidék talpra állításában, hogy az – emberéletben, anyagiakban és tudásban – elszenvedett veszteségeket feldolgozni tudja, majd újult erővel megvetni a lábát, saját földjén.

Csak hogy az Őrség népének ez korántsem megy egyszerűen. Részben ezeknek az okoknak a feltárására nemrég készült egy remek tanulmány (LÁNYI A. 2010), amelyet jelentős részben a kérdőíves felmérésem is alátámaszt.

6.2.1. Az őrségi társadalom közelmúltja

Szükségszerű a problémák megértéséhez a közelmúlt történéseihez visszanyúlni, mert azok jórészt innen eredeztethetőek.

Az Őrség önellátásra berendezkedett társadalma a földjéből és a földjének élt. A családok mindent megtermeltek, amire szükségük volt: állatokat tartottak, legeltettek, makkoltattak, földet műveltek, gabonát, hajdinát, tököt termesztettek, kaszáltak és gyümölcsöket érleltek, gyűjtötték és használták az erdő javait (gomba, bogyós gyümölcsök, gyanta) és sajátos módon kezelték erdeiket. A föld bár sanyarú volt, de a gazdák több lábbon állása segítette a család megélhetését. Elsősorban a szarvasmarhatenyésztés virágzott fel, ami igaerőt, tejet, trágyát és némely gazdának vágásra szánt állatot is jelentette. Az állattartás volumenének növekedése vont maga után az épületek korszerűbb kialakításának igényét (hajlított, majd kerített ház, amelyben különválik az istálló a lakóegységtől), valamint a trágyamennyiség növekedése lehetővé tette a távolabbi szántók intenzívebb művelését. Az őrségi parasztok értették

⁶ Feltétlen meg kell itt említenünk az egyik leginkább elhíresült könyvet, amely a térségben élők elmondásait, sérelmeit rögzíti. Moldova György: Az Őrség panasza c. könyve több mint társadalomrajz.

dolgukat és nem voltak restek dolgozni – ha kellett, mert rossz volt a termés, távolabbi tájakon bérmunkát is vállaltak. Az őrési vidék egyik komoly vesztesége ennek az igazi kisbirtokos parasztságnak a szétmargangolása volt.

A viszonylagos jólét és békeség az első világháború idején kezdett bomlásnak indulni. A lakosság csekély része a háború előtt már elhagyta a vidéket, esetenként az országot is, mert képtelen volt megélni apró földjéből, az itthon maradottak körében pedig dívott az „egykezés” és a beházasodás. Mindkettő a föld megosztása ellen történt. Ritka volt a több gyermek és a házasságok közel fele volt csak „kifalusi”, amikor is egyik fél külső településről származott. Hamar sokasodtak a gyermektelen házasságok is. Az első világháborúban aztán sok család az egyetlen fiút veszítette el, így az idősebb gazdák segéderő alkalmazására szolga-gyerekeket foglalkoztattak. Voltak, akik örökös híján később rájuk is írták a birtokukat. A háború utáni békeszerződés további következménye lett, hogy megváltozott a vonzáskörzet rendszere és a területi munkamegosztás, valamint az új országhatárok révén a térség vérkeringését megcsönkítették, mivel részben belső⁷, részben külső piacait is elvesztették. Pedig a jó legelőkön hizlalt állataikat az osztrákok a stájer piacokon jó pénzért vitték el. A két háború között számottevő fejlődés nem történt a térségben, néhány üzem (fűrésztelepek, malmok, téglagyár) ugyan épült, de jelentősen nem lendített a vidék iparán, ezek is főképp önellátásra dolgoztak, a térséget szolgálták csak ki. A lakosság továbbra is mezőgazdaságban tevékenykedő paraszti társadalom volt, magas a birtokos parasztok aránya, jelentős a középparaszti réteg, de a piacok elérhetetlensége és a kedvezőtlen termőhelyi adottságok okán ez a réteg is szegénységben élt. A térség modernizációja bár csiráiban megindult már ekkor (lakás- és házkultúra változása), a korszerű szolgáltató funkciók és az alapfokú intézményhálózat kiépülése még váratott magára.

A második világháborút követően az új ideológiák meglehetősen hátba támadták az őrési népeiséget, a társadalmi tulajdon preferálása a magántulajdonnal szemben az addig önellátásra berendezkedő vidéket alapjaiban megbolygatta. Az általános kiegyenlítődésre (társadalmi, vagyoni- és osztálykülönbségek felszámolására)

⁷ Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatoltak három őrési falut: Hodost, Kapornakot és Domonkosfát

irányuló törekvések nyomán megvalósuló ún. osztályellenes kitelepítés, vagyis a kulákok elhurcolása és földjüktől való megfosztása nagymértékben érintette a térségben élőket. Márpedig az őrségi kisbirtokosok esetében soknak meghaladta a földtulajdona a kulákká nyilvánítási (25 kh) küszöböt – függetlenül a föld termőképességétől (BELUSZKY P. 2005a). Kitelepítésük több szempontból is igen kedvezőtlen volt a vidékre, hiszen akiket elvittek, rendszerint nem is tértek vissza az Órségbe, letelepedtek másutt, mégpedig az egész családdal egyetemben. Valamint ahogyan arra LÁNYI A. is rávilágít, az Órségben a falusi társadalom lefejezésre került, a gazdálkodáshoz értő középosztály ugyanis rendszerint a társadalmi életben is pótolhatatlan szereppel bírt, így elvesztésük a közösség karakterét nagymértékben befolyásolta, erőszakos kitelepítésük pedig nem csak az érintett családokban hagyott mély nyomot, hanem az ott maradottakban is (LÁNYI A. 2010).

A szocialista ideológia által átszőtt újszerű gazdaság-, terület- és falufejlesztési törekvések több szempontból is igen kedvezőtlenül hatottak az itteni, jellemzően agrártevékenységből élő aprófalvak fejlődésére. A vasfüggöny kiépülésével a határokat hermetikusan lezárták, amely következtében a határmentiség azonnal súlyos hátrány és teher lett (GOLOBICS P.–TÓTH J. 1996, MAJDÁNNÉ MOHOS M. 2001). Így a vidék periférikus, elzárt helyzete egyre inkább meghatározóvá vált. A megfélemlítések után aztán jött a következő csapás, a téeszek szervezése. A térség motorjaként működő mezőgazdasági termelés új alapokon való megszervezése, a kollektivizálás nyomán kiszigerelte az őrségi parasztot – csakúgy, mint a földeket. Ezekben a silány földeken lehetetlen volt megtermelni a földterület alapján kivetett adókat, kvótákat, az emberek sokszor erőn felül teljesítették a rájuk kirótt terheket (BARANYAI O. 2011).

Az Órség települései között a kollektivizálásban és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek létrehozásában a kis települések élenjárók voltak – rendszerint a kulákok földjei adták a téeszek alapját –, a szervezkedések fél sikert hoztak, hiszen az agrártársadalom alig 20 százalékát sikerült beszervezni (jellemzően az időskorúak léptek be, a fiatalok pedig elmentek dolgozni a környező városokba) és a téeszek nem könyvelhettek el túl sok sikert, folyamatosan állami támogatásra szorultak. A kollektivizálás azonban felszínre hozta a paraszti gazdaságok működésében rejlő „munkanélküliséget”, amely embertömeget főleg az agrárium kiegészítő személyzete

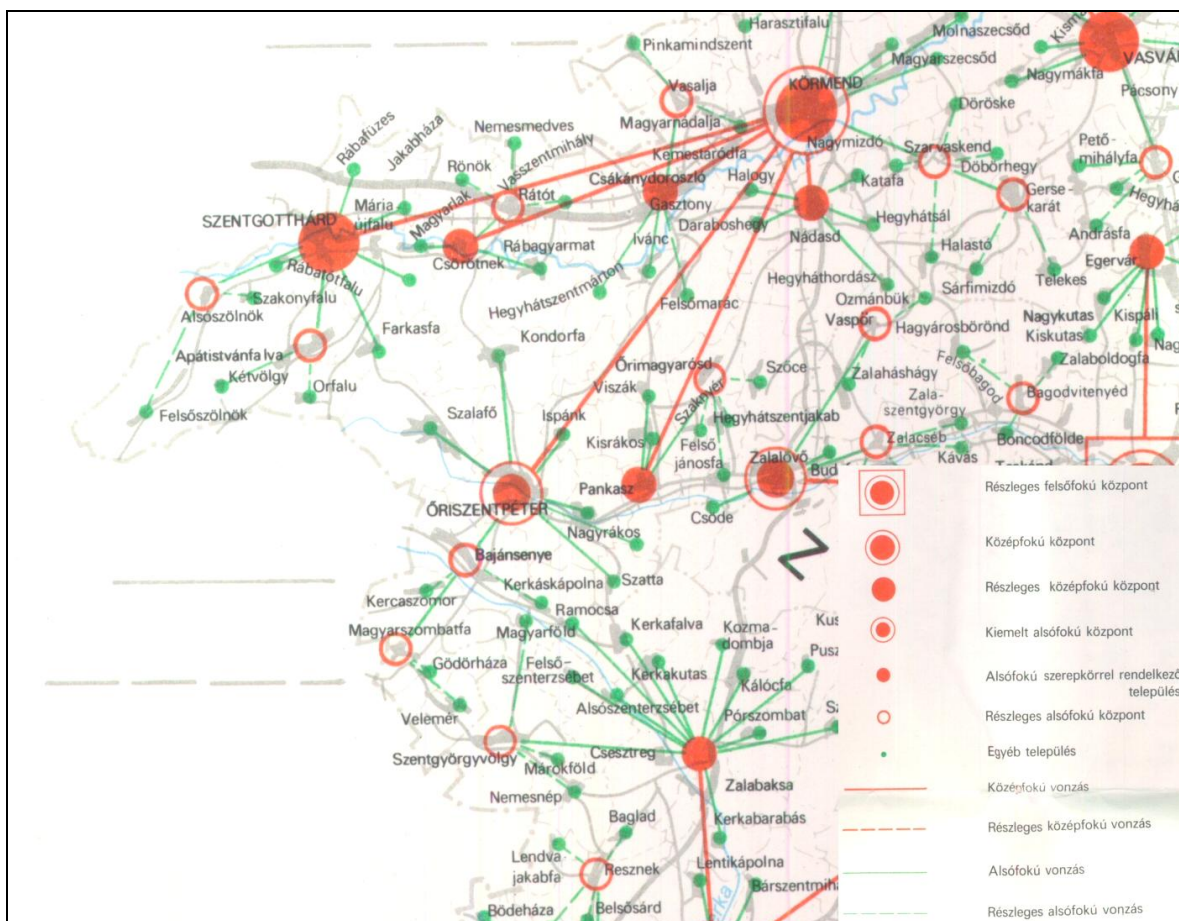
adott és részint a környékbeli iparosítás, illetve a szolgáltató szektor szívott fel. A nagyüzemi gazdálkodás egyúttal elidegenítette a parasztot földjétől, hiszen a tagosított földek helyett a be nem lépő gazdák új, rendszerint nehezen művelhető, „csádést”, sok év múlva termő földeket kapták meg (MOLDOVA GY. 1974), valamint előtérbe helyeződött a gépi munka, amihez nyilván más jellegű „tudományra” van szükség. A kézi erőt, a „józan paraszti ész” felváltja a kevesebb embert foglalkoztató, monoton gépi művelés (BARANYAI O. 2011).

A nagyüzemi mezőgazdálkodás hatékonyságának növelése érdekében különböző talajjavító és terméshozam-növelő törekvések történtek, melyek során a táblásított területek – főleg völgytalpi parcellák – egy része alagsövezésre került. Ez főleg az addig vizenyős rét- és legelőterületek szempontjából volt igen kedvezőtlen (pl. a Kerca patak völgyében is, lásd BARANYAI O. 2011). A meliorációs programokkal a tájat próbálták a mezőgazdaság céljaihoz idomítani és nem pedig az évszázados tájhasználati módoknak megfelelően gazdálkodni. Elterjedt az új típusú műtrágyák alkalmazása is (persze ezelőtt is használtak már pl. Thomas-salakot, csontlisztet és különféle műtrágyákat). De alkalmasint az Őrségben új szellemű gazdálkodást is kipróbáltak, így került egy időben málnatelepítésre sor, amely törekvés azonban a kötött talajon szintén nem járt sikerrel. Az állattartásra alapozódó gazdálkodás jövedelmezőbbnek bizonyult, azonban a majorok, istállók többször is szenvedtek „születési rendellenességüktől”, melyek jórészt a hozzá nem értő, kényszeredett építésük okán valósultak meg. Volt, hogy a legelő esett jó néhány kilométerre, néha az itatóvíz megoldása bizonyult nehézkesnek, de adott esetben rossz helyre is (uralkodó szélirány), hiányosan is építették őket, ahol nem volt járda, vagy tejsarnok. A vezetők pedig nem feltétlenül szakképzett, hozzáértő emberek közül kerültek ki – persze üdítő kivétel azért akadt. Ennek ellenére jelentős volt az állattartás, az 1900-as évekig főleg vágómarhát neveltek, majd fokozatosan átváltottak a piros-tarka tartására, a fajtaváltás a két világháború között e térségben már jórészt megtörtént, a szocializmus éveiben befejeződött (BELUSZKY P. 2005a).

A téesz előbb-utóbb közellenséggé vált az őrségiak számára, gyermekeiket óva intették tőle, inkább maguk küldték őket a városba tanulni, dolgozni, vagy helyben más lehetőség után kutatva pl. az erdőgazdaságban találtak munkát. A fiatalok szemében a

mezőgazdasági munka egyre inkább lealacsonyodott, a családi gazdaságokat nem akaródzott tovább vinni, mindennek következtében a földműveléshez való hozzáértésük is kikopott, a városi lét – a munka és a lehetőségek tárháza – pedig felértékelődött. Megkezdődött a falvak foglalkozási átrétegződése, az elvándorlás és a kétlakisággal járó ingázás pedig felerősödött. A társadalom számára ez az átrétegződés azonban egyúttal azt is jelentette, hogy – az ingázók – más munkakultúrát tanultak, más munkahelyi környezetben találták magukat, valamint az eddigi önállóságukat elvesztették, hiszen sokszor alkalmazotti státuszba, hierarchizált munkaszervezetbe kerültek.

Az agráriumban végbemenő nagyarányú változások nyomán kialakult nehéz helyzetet tovább fokozta a falvak relatív lemaradása. Míg az 1950-es években folyamatosan épült ki a falvak villamosítása, a bekötőutak sokasodtak, addig az 1960-as évektől az infrastrukturális fejlesztések sorra elmaradtak, halasztódtak, a szükségeszerű fejlesztések pedig nyilvánvalóan nem itt történtek, az 1970-1980-as évek vidéket sorvasztó politikája pedig nem kedvezett a fiataloknak az itt maradáshoz (ld. lakosságcsökkenése 2. táblázat). A fejlesztések elmaradása révén igen szegényes intézményi hálózattal rendelkező kistelepüléseken komoly gondot okozott egy orvos felkeresése, vagy egy hivatalos ügy elintézése, sőt, elemi iskolával sem rendelkezett minden település (BELUSZKY P. 2005a). Az 1971-ben napvilágot látott OTK (Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió) a térséget hátrányosan különböztette meg, települései rendre a legalacsonyabb kategóriák valamelyikébe kerültek (14. ábra).

14. ábra: A térség településeinek az OTK szerinti hierarchikus besorolása
 Forrás: OTK, 1971 alapján szerk. Baranyai O.

Az OTK közel másfél évtizedig volt mérvadó a településfejlesztésben, 1980-ban részben átdolgozták, majd 1984-ben hatályon kívül helyezték és megsegítésére 1986-ban elfogadták a Területfejlesztési Alap programját. Ez a program megpróbált újabb támogatásokat biztosítani, azonban szerény kerete és korlátolt felhasználhatósága nem valósította meg a hozzá fűzött reményeket. Nem véletlen, hogy az 1981-ben megjelent falutípusálás során a térség egyértelműen a legkedvezőtlenebb, „*gyorsan fogyó népességű, kis lélekszámú, fejletlen, alapfokon intézmények nélküli agrárfalvak, esetenként jelentős lakófunkciókkal*” kategóriába került (BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 1981). A lehetetlen helyzetet az 1990-es Önkormányzati törvény oldotta fel, az Órség problémáit azonban a rendszerváltozás megoldani nem, csak enyhíteni tudta.

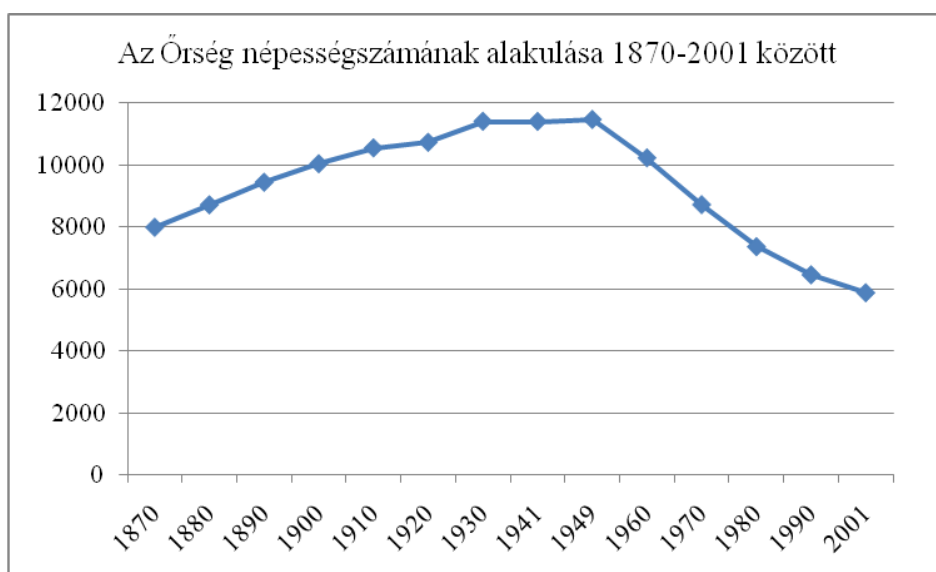
Az 1990-es évek után ismét gyökeresen megváltoztak a tulajdonviszonyok, így a gazdálkodás feltételrendszere is. A kárpótlások során ugyan szétsztrózták a

nagyüzemek területeinek java részét (az Őrségben ekkor már csak három téesz működött), azonban az igen elaprózott parcellák, az időskorúak valamint az érdektelen, gazdálkodni már nem akarók/tudók magas aránya miatt igen kevés magánkézbe jutott területen indult újra mezőgazdasági termelés. A privatizáció során a földek egy része a régi tulajdonosok már városban élő leszármazottaihoz, külső kézbe kerültek. Természetesen agrártevékenységgel napjainkban is foglalkoznak az itt lakók (ahogy az a kérdőívből is kiderül), de ez többnyire ház körüli termelést háztáji – veteményes, gyümölcsös, baromfitartás, esetleg néhány hektáron szántóművelés –, részint kényszerű jövedelem kiegészítést jelent. Csekély az önellátáson kívül tágabb, családi megélhetést is biztosító, esetenként vállalkozásban működő cégek száma. Sajnos ezért is, illetve a külső kézben maradt földek műveletlensége, és a nehézkes bérbe adás miatt is (nem ismert, túl sok, vagy érdektelen tulajdonos), az egykori agrártájon igen magas a parlagföldek aránya.

Érdekes kontraszt azonban, hogy bár sok a munkanélküli a térségben, vannak törekvések a lakosság munkába állítására, a meghirdetett állások egy része megfelelő munkaerő, vagy szakképzés hiánya miatt betöltetlen maradt (LÁNYI A. 2010). Sokszor hallani az ellentmondásos panaszt: „nincs munka, de sok a parlagföld”. A mezőgazdasági szakértelem kiveszik a lakosságból, a munkanélküliek egy része így nem talál állást, a fiatalok sokszor lenézik a kétkezi, paraszti munkát, gyarapítva a segélyből élők táborát. Márpedig a nyugdíjasok magas aránya és a tartós munkanélküliek miatt a térségben egyre fontosabb kereseti lehetőség a szociális juttatások rendszere.

6.2.2. Elköltözés és beköltözés – a jelen kettőssége

Az Őrség társadalmi átrétegződésének fontos mozzanata a népesség elvándorlása, elöregedése, ugyanakkor ennek ellenható folyamatoként egy bevándorlási és letelepedési hullám is érzékelhető (csírájában a hetvenes évektől kezdődően). A censusok alapján elmondható, hogy a térség néhány településének lakossága már az 1910-es évektől kezdve folyamatosan csökken, az Őrség egészét tekintve a csökkenés csak 1949-től érzékelhető (15. ábra és 3. táblázat).

15. ábra: Az Őrség népességszámának alakulása 1870-2001 között (1970-től a lakónépességet figyelembe véve)

Forrás: KSH Népszámlálási adatok

Érdekes, hogy az egyes települések népesedési mutatói mennyire eltérőek: míg Szalafő és Magyarszombatfa már 1890-ben, Velemér 1900-ban, Szatta 1910-ben elérte népességszámának csúcsát, addig Kerkáskápolna és Kondorfa csak 1941-ben, Őriszentpéter és Kercaszomor pedig csak 1949-ben érte el ugyanezt.

Ennek a csökkenésnek, ahogy az előzőekben is láttuk, időszakonként más-más okai voltak: a világháborús veszteségek, a kitelepítések és üldöztetések, majd a megélhetési nehézségek egyre inkább, majd a munkahelyek távoli elérhetősége, az ingázás marasztalta messze a lakosság egy részét. Hozzávetőlegesen az 1970-es évektől kezdődően elmondható, hogy erősödik a természetes fogyás mértéke, három évtized

alatt jelentősen megnő, ekkora a helyben maradt előregedő társadalom már „magától gondoskodik a fogyásról” (12. táblázat). Míg a halálozások száma nagyjából stagnál, addig az élve születések száma egyes települések esetében felére, negyedére (!) csökken három évtized alatt (pl. Kercaszomor, Szatta).

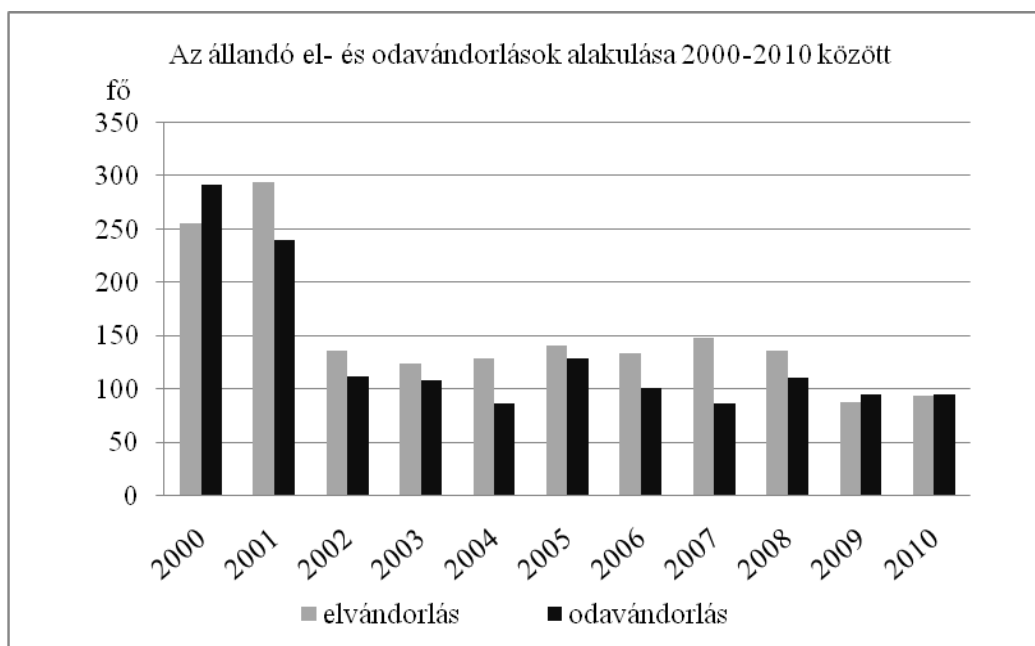
12. táblázat: A természetes szaporodás mértéke 1970-2001 között

	Őrség összesen	Településenkénti átlag
Természetes szaporodás, ill. fogyás 1970-1979 (db)	-116	-6,4
Természetes szaporodás, ill. fogyás 1980-1989 (db)	-354	-19,7
Természetes szaporodás, ill. fogyás 1990-2001 (db)	-609	-33,83

Forrás: TEIR Adatbázis alapján szerk. Baranyai O. 2011.

Ennek ellentétes irányú folyamatként az 1970-es évektől kezdődően a turisták és városi tehetősek felfedezik az Őrséget, amikor is az addig elzárt területek felértékelődnek határmentiségük, archaikus vonásaik és természeti szépségük által (FODOR I. 1997, WILHELM Z.–CSERTI CSAPÓ T. 1998, WILHELM Z. 2000). Míg az Őrségből menekültek a megélhetésüket veszített őslakos fiatalok, és egyre kevesebb gyermek születik, addig a városiak ideiglenesen (majd néhányan végleg) beköltöznek az üresen álló házakba, mintegy „második otthon” kialakítva maguknak⁸. Ez a beköltözési hullám a nyolcvanas években mérséklődik, majd az ezredforduló táján ismét felerősödik. Különösen jól megmutatkozik ez a vándorlási különbség alakulásának tükrében. Akad olyan település, amely 1990-2001 között már pozitív vándorlási mutatóval bír (Ispánk 34 fő, Kisrákos 1 fő, Szatta 7 fő, de Őriszentpéter, mint központ esetében 133 fő). Újabb keletű statisztikák vizsgálatakor azt vehetjük észre, hogy az utóbbi 5 évben elvándorlás mértéke a térségből valamelyest mérséklődik, az odavándorlás mértékével 2010-re közel kiegyenlítődik (16. ábra).

⁸ G. FEKETE É. az aprófalvak turisztikai lehetőségeiről szóló tanulmányában második otthon jellegű üdülőfalunak minősíti az Őrségben Hegyhátszentjakabot, Szalafőt és Szattát (G. FEKETE É. 2007b).

16. ábra: Az állandó el- és odavándorlások alakulása az Órségben 2000-2010 között.

Forrás: TEIR Adatbázis, KSH

Megj.: 2000 és 2001-ben az ideiglenes vándorlásokkal együttes adatok.

Különösen a budapesti értelmiség körében válik divattá házat vásárolni az Órségben. Házvásárlásukkal egyúttal biztosítják a települések kontinuitását, az épületek állagmegóvását, ugyanakkor portáik rendszerint rendezettek, házaik felújítottak, körülöttük díszkerti vonások érzékelhetőek, egyfajta kertvárosi miliőt teremtenek – és a rolók az év egy részében lehúzva pihennek.

Ahogy a népnyelv nevezi a beköltözőket: a „gyüttmentek” rendszerint megpróbálnak beilleszkedni a helyi társadalomba, életmódváltásuk azonban nem megy könnyen. Néhányan sikerre viszik önmegvalósítási törekvéseiket (esetenként gazdálkodnak is), sokan azonban művészek, programozók, vagy éppen ugyanúgy nyugdíjasok, mint az őslakosság java része és nem vesznek részt új környezetük vérkeringésében, csendes, nyugodt nyugdíjas éveiket szeretnék itt leélni a városi mindennapok zajától távol.

A kérdőíves felmérés során az órségiek közül 29,6% vallotta magát betelepülőnek, ami a megkérdezettek majdnem harmadát jelenti! A betelepültek közel fele (47,6%) nyugdíjas már, másik fele pedig közel azonos arányban dolgozik helyben (21,4%), illetve jár el másik településre/megyébe/országba dolgozni (23,8%). Jellemző

továbbá a beköltözőkre, hogy a közelebbi vidékekről ide vándoroltak legmagasabb iskolai végzettsége általában alacsony (8 általános 33,3%) és ezen lakók többsége (78,6%-a) már nyugdíjas. A városi szegények falura menekülésének háttérében a városokban fokozódó megélhetési nehézségekkel szemben a néptelenedő vidék alacsony ingatlanárai, a saját kezűleg megtermelhető élelmiszer által csökkentett költségek pozitívumai állhatnak (G. FEKETE É. 2007a). Ezzel szemben a távolabbi vidékekről, rendszerint nagyobb városokból érkezettek legmagasabb iskolai végzettsége a főiskola és/vagy az egyetem (23,8%) és jórészt szellemi munkából élnek. A betelepültek technikummal, szakmunkás vizsgával vagy érettségivel rendelkezők rétege pedig jellemzően a szolgáltatásban dolgozik (21,4%).

Sajnálatos tapasztalatom volt a kérdőívezés során, hogy a betelepülők egy része bár otthonául választotta ezt a szép vidéket, sajnos kevésbé ismeri annak történetét. Sokan nem tudtak érdemben válaszolni a szeres kérdéscsoportra (mi az, mikor alakultak ki, mi volt a szervezőerő), illetve az Őrség határait is igen homályosan látják. A probléma mindezzel az, hogy közben lelkesen mesélik, hogy mennyi barátjukat várják vendégül minden évben, akiknek tovább mesélik téves/hiányos tudásukkal az Őrség történetét, jelenét. A „kedvenc” válaszom arra a kérdésre, hogy mi is az a szer a következő volt: „szeretet = a szer etet”.

További negatív tapasztalat volt a beköltözők részbeni elutasítása. A helyben maradt és jellemzően időskorú népesség emlékezetében még élénken élnek múltbéli sérelmeik, különösen a második világháborút követő évtizedek nyomait, illetve a privatizáció igazságtalanságait viselik lelkükben. Ezekről nyilvánvalóan nem a „gyűttmentek” tehetnek, nem is kimondottan ellenséges a viszonyuk, de az emberek gyanakvóak és bizonytalanok az idegenekkel szemben. Ahogy arra LÁNYI A. is rávilágít, az itt élők szerint a történelem folyamán már sokan jöttek „jót tenni” velük és sokan szedték rá őket. Óvatos tartózkodásuk mögött pedig már az egymás iránti gyanakvás is meghúzódik, hiszen egykori sérelmező (kitelepitő, téesz-szervező) és sérelmezett (kulák, erőszakkal beléptetett tag) is élnek egymás mellett. Mindenki tudja, ki kinek a házat lakja, ki kinek a földjét birtokolja (LÁNYI A. 2010). Jómagam is sok sanda tekintettel és kérdéssel találkoztam a terepmunka során, volt is aki bizonyos kérdésekre megtagadta a választ, vagy megkérdezte, hogy kinek is dolgozom én? A

beköltözőkkel szemben nem utolsó sorban azért is tartózkodóak, mert a beköltöző, gazdálkodni vágyók rendszerint valami újdonságot is hoznak magukkal – legyen az kultúra, lelkesedés, szellemiség, vagy technikai novum. Az újdonságokban pedig ismét példamutatás is vegyül: újfent valaki megmutatja majd nekik, hogyan is kell ezt valójában okosan csinálni! LÁNYI A.-t idézem: „*Mindezt nehéz és fájdalmas belátni annak a bio-vállalkozónak, természetvédelmi szakembernek, kultúra-szervezőnek, művészembernek, aki a legjobb szándékkal közeledik feléjük. Még nehezebb az őrségeket meggyőzni arról, hogy ezek a mostani kezdeményezések esetleg a javukat szolgálhatnák. Mert ha így volna is, van abban valami sértő és megalázó, ha az embernek a maga portáján mások, jövevények akarják megmondani, hogy mit tegyen, és mit ne tegyen.*” (LÁNYI A. 2010. p. 38.)

Természetesen adódik példa a beköltözött, már nyugdíjas néni be nem fogadásáról, aki ha tehetné, már menekülne választott lakhelyéről, mert elutasítóak vele szemben és cseppet sem fogadták be, még a szomszédok sem. Ugyanakkor a magának való veleméri művész úr remekül megtalálta a hangot falujának lakóival: rendszerint háztáji termékeket vásárol tőlük, beszélgetésre invitálja őket és kiállításokat szervez. Mindenkor kettőn áll a vásár, de az Őrség jövőjét illetően szükségszerű annak a ténynek az elfogadása és felfogása, hogy a kialakult kapcsolatrendszerben csakis együttes erővel, összefogással és együttműködéssel lehetséges az új és régi lakótársakból működő helyi közösséget kovácsolni.

6.2.3. Változó identitástudat

A térségi identitás a társadalmi identitástudat szerves részeként értelmezhető, melynek alapján az egyén a személyi kapcsolati rendszerénél tágabb, földrajzi kategóriákkal meghatározható társadalmi csoport tagjának érzi és vallja magát. A helyi, területi és közjogi struktúrák legitimálása jelentős mértékben múlik a helyi társadalom identitásán, sőt a helyi kötődés új fejlesztési erő és forrás alapja is lehet – a közösségi aspektus semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül. A területi identitás tehát nem egyszerűen egy társadalmi identitástípus, hanem olyan – területi alapon létrejött –

forma, amelyben két egymással összefüggő, egymáshoz szorosan kapcsolódó kategória van, egy földrajzi-területi és egy kulturális (PALKÓ K. 2011).

Az emberek téridentitása általában a lakóhelyül szolgáló településekkel, a közvetlen élettapasztalatokat adó tájegységgel azonosítható leginkább, hiszen ezer szállal kötődnek hozzá: közös történetük van, maguk képére formálták, megteremtették a táj egyedi arculatát: kultúráját, hagyományait, szerkezetét stb. (ENYEDI GY. 2001). Számos kutatás igazolja, hogy a különböző térkategóriák közül az egyének leginkább lakóhelyéhez, mint lokalitáshoz legerősebb a kötődése (BÖHM A. 2000, SZOBOSZLAI ZS. 2003, CSEPELI GY. 2005, BUGOVICS Z. 2007). Ennél tágabb térszerkezetben általában lazul az identitás, legyen az mesterségesen kialakított (kistérség, megye, régió) vagy természetesen kialakult kategória (táj, tájegység). Akadnak Magyarország térképén is azonban olyan tájegységek, amelyek mesterséges határokkal nem szabdalnak szét, így ott a tájban élők lakókörnyezetükkel való azonosulása nagyobb mértékben megőrződhetett.

Az őrségiek területi, táji identitástudata részben a lakosság élettörténeti narratíváiból hosszú folyamat során eredeztethető. Az adott földrajzi térről kialakított képzetben részt vesznek az ott szerzett élmények, mind a pozitív, mind a negatív hatások, történeti-társadalmi-kulturális tényezők, az ott élőkkel való találkozások, szerzett információk is (BUGOVICS Z. 2007). Esetükben mindez már letelepedésük idején, majd később kiváltságaik megerősítésével kialakulhatott. A történelem során összetartásukat jogaikért való sorozatos pereskedésük, majd vallási üldöztetésük és a küzdelem a szűkmarkú földdel mind szorosabbra fűzte. A közelmúlt közösségi kereteket romboló eseményei, a mobilitás és a globalizáció erősödésével azonban a térségi identitástudat konzerválódása ellen ható folyamatok identitásválságot generáltak. Ugyanezen folyamatok hatásaképpen értelmezhető az egyediségek és sajátosságok felértékelődése, az újra megismerés igénye. Érdekes az Őrség változó társadalmában vizsgálni, hogy a térség hordozza-e még a különböző diszciplínák által is jelzett tájegység entitását?

Alapvetően nem a területi, vagy társadalmi identitás mértékének mérésére készült a kérdőív kérdéssora, azonban a terepmunka során egyre nyilvánvalóbbá vált a feltételezés, hogy érdemes lenne ezzel a kérdéskörrel foglalkozni. Bár a területi

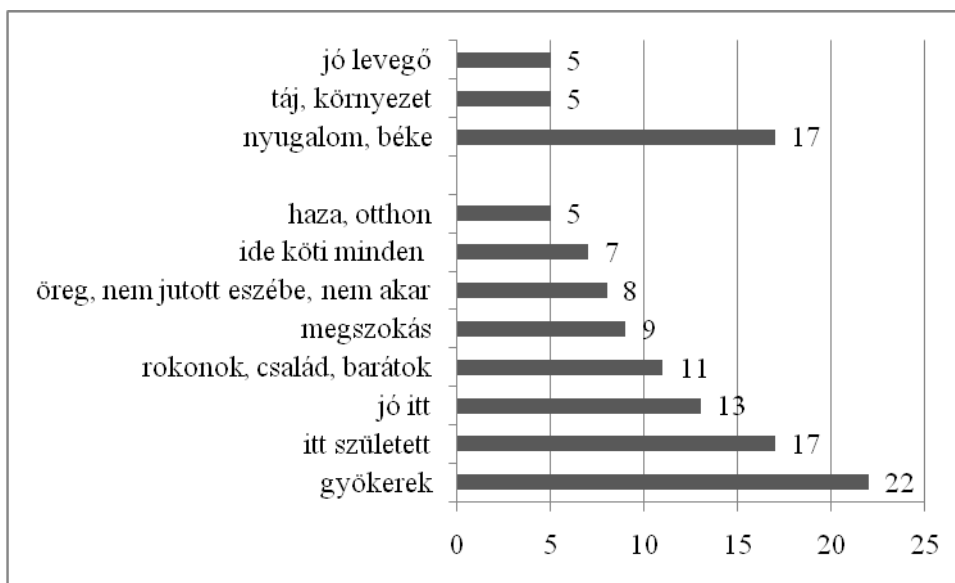
identitást meghatározó tényezők mindegyikére így nem vonatkozik kérdés, a dolgozat szorítkozik annak a kiértékelésére, ami adódik, kiegészítve személyes tapasztalatokkal és a szakirodalom hasonló vizsgálatainak eredményeivel.

Elsősorban a spontán kialakuló területi identitás kategóriáit lehet megvizsgálni, úgy, mint kötődés a lakóhelyhez (lokalitáshoz), emberi környezethez, illetve a terület iránti vonzalom. Az őrségi lakosok 93%-a szeret falujában, városában lakni, csupán 5,6% mondta egyértelműen, hogy nem. Akik nem szeretnek településükön lakni, szívesen el is költöznének, ennek okaként pedig általában a munka hiányát jelölik meg (62,5%). Az Őrség munkaképes korú lakosságának körében egyébként is kardinális kérdésként jelenik meg a munkahelyek hiánya, így cseppet sem lehet csodálkozni azon, hogy azok között, akik szeretnek településükön élni is akad olyan, aki emiatt mégis elköltözne (8,3%). Identitás vizsgálatokkal foglalkozó kutatások rávilágítanak arra is, hogy a területi identitást képző kategóriák közül első sorban a tudatosan kialakulóak azok, amelyek negatívan befolyásolhatják azt. Ilyen a munkahelyek hiánya, az infrastruktúra hiányossága(i), a gazdaság állapota és lehetőségei, valamint az oktatási-művelődési-szellemi környezet minősége is. Márpedig az Őrség aprófalvas települései nem ezen tényezők fejlettségéről híresek, torzító hatásukkal mindenképpen számolni kell (ld. később).

Érdekes a válaszadók településükhöz, lakókörnyezetükhöz való vonzalma is: a „*Miért nem költözne el?*” kérdésre alapvetően kétféle válaszkategóriát különíthetünk el. Az első egyértelműen a tájhoz, a környezethez köthető vonzalmat, pozitív megítélést jelöli, ide olyan fogalmakat sorolhatunk, mint a nyugalom, csend, táj, környezet, jó levegő és vidékérzés, esetleg hangulat. A második pedig ennél összetettebb kategória, amely alapvetően a szeretet érzéséből indul ki, de attól eltérő fogalmakat tömörít, mint például az itt születtem, gyökerek, megszokás, otthon, ide köti minden, haza (...), de ugyanúgy ide sorolható a barátok miatt, a jó itt, az összetartó a falu és az „öreg vagyok én már ehhez” típusú válaszok. Ami viszont meglepő, az a két kategória fogalmainak említési különbözősége. Ugyanis a tájhoz kötődő kategória fogalmait mindösszesen 27-szer említik (22,7%), szemben a másik kategória fogalmaival, melyeket 92-szer (77,3%) említettek (17. ábra). Az el nem költözés okaként tehát sokkal inkább a személyes attitűd és – az egyébként szeretetből eredeztethető, annak inkább

alkategóriájaként definiálható – megszokás az, amely dominál. Ugyanakkor ez a fajta megszokás általában identifikációt nem eredményez, hanem csak megerősítheti, avagy gyengítheti a területi identitás kialakulásának folyamatát. Sokkal inkább kialakító hatású szerepe van a „szülőföld” jellegű itt születtem, gyökerek és haza/otthon fogalmaknak. A válaszadók egyike sem fejezte ki egyértelműen, hogy mert szereti lakóhelyét (a kérdőívben az előtte lévő kérdéshez nem kapcsoltak vissza), ugyanakkor az itt született, gyökerek, megszokás és ide köti minden válaszok egyértelműen lokalitásuk felé irányuló mély és erős kötődésüket fejezik ki. Minőségi gyengülést – a szeretethez képest – mindenképpen érzünk, aminek okát nehéz megfogalmazni, valahol a társadalom kiábrándultsága, múltbeli sérelmei, a nincs más választásom-érzet sejlik fel benne.

Érdekes továbbá, hogy a tájhoz való vonzódásra utaló fogalmakat 37%-ban betelepülők említették, míg a nyilvánvalóan személyes attitűddel átszőtt második kategória esetén arányuk csak 22,8% és jellemzően ők adják a barátok, mert ide jöttem, jó itt és hasonló válaszokat.

17. ábra: Miért nem költözne el lakóhelyéről? (említések száma)
Kérdőíves felmérés alapján saját szerk. 2012.

Míg a természeti környezethez köthető fogalmak említése nem korspecifikus (válaszolók átlagéletkora 47,2 év), addig a haza, otthon, ide köti minden, itt született és

gyökerek említése egyértelműen az idősebb korosztályhoz köthető (átlagéletkor 60,9 év). Nyilvánvaló, hogy az idősebb, helyben élő népesség személyes vonzalma, hogy itt élték le életüket, erősebb identitástudatot eredményez. Ez mintegy azt is előrevetíti, hogy a vidék vonzása, a táj szépsége és értékei inkább fontosak a betelepülőknek – sőt, rendszerint ezért is jönnek ide – és a fiataloknak, akik még nem tudtak emocionálisan lakóhelyükhöz való kötődést kialakítani, inkább a térben tágabb tájegységhez kötődőek, amelyben aktívabban is mozognak. A betelepülők és a fiatalok általában véve is mobilisabbak, adott esetben lakóhelyük és munkahelyük között ingázni kénytelenek, gyakori városban járásuk eredményeképpen kialakulhat bennük a vidékértés, vidéki lét és lakás környezeti pozitívuma.

A területi identitás kialakulását tudatos módon befolyásoló tényezők vizsgálatára nem lehet egyértelműen a kérdőív egyik kérdését sem ráhúzni. Azonban mindenképpen el kell mondani, hogy ezek a tényezők nem optimális fennállása esetén erősen negatív hatást gyakorolhatnak a térség lakói – ezek közül is főképp a fiatalabb, esetleg városról kiköltözők – számára. Kutatások igazolják, hogy egy település – mint természeti, társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szférákból felépülő és együttműködő egység (TÓTH J. 1998) – esetén a kialakuló identitást csorbíthatják alkotóelemeinek hiányosságai. Erre vonatkozóan csak a kérdőív jövőképre vonatkozó kérdése tartalmaz utalásokat, illetve egy-egy válaszba beszúrt panasz (ami nyilvánvalóan kiértékelhetetlen, ám feltétlen megjegyzendő). A jövőképet az őrségi lakosság majdnem fele (47,9%-a) egyértelműen borúsán látja, csak 33,8%-uk nyilatkozott pozitívan, míg 12%-uk semleges értékelésében, 9-en pedig nem válaszoltak. Ezt az inkább negatív előjelű jövőképet általában a helyi munka hiánya, a munkanélküliség, valamint a társadalom elöregedése, elvándorlása, az aktív lakosságcsere okozza. A pozitívan gondolkodók több mint fele pedig a turizmusban látja az Őrség jövőjét. Általánosságban elmondható, hogy a jövőbe vetett bizalom hiánya erősítheti az identitásválságot, hiszen amennyiben tartósan fennáll, társadalmi passzivitáshoz is vezethet (BUGOVICS Z. 2007). Térségünkben mindez az egyébként is átalakuláson keresztülmenő lakosságban indokolhatja a társadalmi összefogás és támogatás érzékelhető hiányát. Sajnos súlyosbító tényezőként kell megemlíteni az oktatási-szellemi-művelődési környezet hiányosságait is, amely főképp az apró falvak

fiataljait érinti negatívan. Lakókörnyezetüktől távol járnak óvodába, iskolába, helyi szórakozási lehetőségeket pedig igen korlátozottan találnak. A felnőttek számára legtöbbször szintén csak utazással elégíthetők ki művelődési és szórakozási igények – természetesen, ha van ilyen. Az időskorúak számára ezek a problémák a szomszéd, postás, ételhordó stb. látogatásával rendszerint megoldódnak. A mindennapi kultúra kietlensége eredményezi a népeletben a televízió és a kocsmák – mint információszerzési, kapcsolódási pontok a külvilághoz – felértékelődését, így a munkahelyeken kívüli mindennapos társadalmi interakciók is ezek köré szerveződnek. Természetesen ez a térség ösztársadalmi kohézióját gyengíti, az egyébként történelem során mindig is összetartó őrségi nép a közösség szintjén bomlásnak indult.

Mivel konkrét kérdés nem tárgyalta a térség infrastrukturális hiányosságait, így azok kevésbé kerültek elő, egy-egy településen, mint panasz, vagy a környezet féltése kapcsán, mint hiányosság jelennek meg. Ilyen volt a közcsatorna hiánya (Velemér), vagy a rossz, nehézkes közlekedés (Velemér, Kisrákos), de a helyi átmenő nagy teherforgalom (pl. Bajánsenyén, Felsőjánosfa) is. Másfelől valószínűsíthetően a lakosság – főképp idősebb tagjai – már megszokta, hogy nehézkes a közlekedés (részint már nem is közlekednek), vagy az utak állapotát, míg a fiatalabbak vagy a jellemzően városból az Őrségbe költözők a megfelelő infrastruktúra meglétét igénylik, mindennapjaikat jobban befolyásoló kérdés. A csatornázás, a települési folyékony hulladék kezelése folyamatosan fenntartott támogatási és pályázati rendszerek ellenére sincs minden településen mind a mai napig megoldva (CSAPÓ O.–BARANYAI G. 2008). De talán a térségben élők területi identitástudatát a csatornahálózat kiépítettsége nem befolyásolja jelentősen.

Összességében még egy nagyon fontos, a térségben élők egészséges identitástudatát is befolyásoló (jelen esetben gyengítő) elemről kell szót ejtenünk, ez pedig az Őrség turisztikai termékként való értékesítése, illetve a térségre ráhúzott közigazgatási (kistérség) egység és a különböző települési társulások, valamint a nevében Őrségi Nemzeti Park. Míg egykor tetten érhető volt az őrségiek táji identitástudata (SZABÓ I. 1989., lásd bővebben a *6.1.5. fejezetben*), addig napjainkra két komoly kívülről érkező hatás is tágítja az Őrség-(táj)képet. Az egyik egyértelműen a turizmus térnyerésben, a térségi imázs kialakulásában keresendő. A turizmusban

használatos települési, vagy térségi imázs (hírnév, kép, benyomás) ugyanis rendszerint nem esik egybe az objektív valósággal, kialakulását külső tényezők, pl. TV, rádió, útikönyvek jelentősen befolyásolhatják. Az Őrség pedig felkapott turisztikai célponttá vált, a turizmusban jövőt látók szívesen gondolják, vélik magukat őrséginek, még ha nem is tartoznak oda. Így alakultak ki a tájegység kapujaként önmagukat definiáló községek, amelyeket ez által a köztudat előbb-utóbb mégis az Őrséghez tartozónak számít. Az őrségi tájra rátelepülő nemzeti park a legnagyobb területen működő szervezet a térségben, magába foglalja a Vendvidék, valamint a Rába-völgy egyes községeinek határát is – a megkérdezett lakosok között mégis nem egy akadt, aki azt vallotta, hogy ma mindaz Őrség, amit a nemzeti park igazgat!

Összegzésképpen kijelenthető, hogy **a tájegység változó, újra-alakuló népességéhez egy változó identitáskép is társul.** Az egyén és az őt körülvevő környezet közötti interakciókban megkülönböztethető többféle szint is, azonban a területi identitás kialakulásában leginkább az érzékelési környezet játszik szerepet, hiszen saját környezetünkhöz való viszony és a kölcsönhatások révén alakítjuk ki azonosságtudatunkat a térrel (BUGOVICS Z. 2007). Ugyanazt az érzékelési környezetet mindenki másképp éli meg, másképp tudatosul benne. Az Őrségben az őslakosok között erősnek mutatkozik a településükhöz való vonzódás (valószínűsítem, hogy a magát a tájat magától értetődőnek tekintik), addig a fiatalok és a betelepülők inkább a tájhoz, a vidékérzés velejáróihoz (csend, nyugalom) kötődnek. Az aprófalvas vidék infrastrukturális helyzete – bár bizonyosságot nem nyert – úgy vélem, itt nem érinti oly mértékben a lakosságot, hogy az identitás-vesztést okozna. Ugyanakkor jelentősen negatív hatású a jövőkép és a bizalom hiánya, amely az oktatási-szellemi-művelődési környezet hiányosságaival társulva nem csak a térségi identitást, de az Őrség közösségének újjáalakulását is gyengítik.

Minderre vonatkozóan további kutatási irányként egy, az Őrség lakosságának identitástudatára irányuló vizsgálatot mindenképpen szükségesnek és időszerűnek tartok.

7. Eredmények II.

Fejlesztési lehetőségek és az Őrség jövőképe

Az Őrség fejlődési irányvonalait kijelenthetjük, hogy nem a helybeli lakosság jelöli ki, de minden az együttműködési készségükön múlik. Ahogy BELUSZKY P. is fogalmaz: „...a lakosság – mint említettük – jószereivel a táj felett lebeg, külső akaratok-szándékok függvénye...” (BELUSZKY P. 2011. p. 57.) Fejűk felett diszponálnak az egyes fejlesztési ágazatokba áramló pénzekről, azok megosztásáról, mennyiségéről, helyettük eldöntik, mi legyen a profil, mi a cél? Keserűen hangzik, de talán az előregedő lakosság – mely java része nem is érti, nem is tud lépést tartani ezekkel az új irányvonalakkal – önállóan nem is lenne képes megoldani a vidék tornyosuló problémáit. A helyi szakértelem pedig sok esetben hiányzik.

Ebben a fejezetrészen elemzem a térség fejlődési, fejlesztési lehetőségeit. Legelső körben a fiatalokon és a munkaképes korú helyi lakosság hozzáállásán nagyon sok múlik. Sikerre vihetik a bomlásnak indult helyi közösségek összefogása, együttműködése révén településeik, tájegységük fellendülését, saját életkörülményeik javítását. Mindenféle fejlesztés – így a vidékfejlesztésnek is – legfontosabb tényezője az alulról jövő kezdeményezések elindítója, az összetartó helyi társadalom (HAJNAL K. 2006).

Másodsorban az Őrség fejlődésének motorjaként is aposztrófált turizmust, annak távlati lehetőségeit, problémáit elemzem, egyfelől a statisztika, másfelől a helyiek véleményének tükrében. Ehhez kapcsolódóan az Őrségi Nemzeti Park, mint turisztikai desztináció és egyben a térségi ökoturizmus fontos szervezője is megjelenik.

Végül a vidék egyéb kitorési lehetőségeként, az agrárgazdaság jelenlegi állapotát tekintem át, a fejezet végén pedig a helyi mezőgazdaság lehetőségeiről esik szó.

7.1. A fiatalok

Érdemes két csoportra bontani a fiatalok csoportját: egyfelől a 0-14 éves korosztályt, másfelől a 15-40 éves korosztályt érdemes megvizsgálni. Az előbbi csoporton a (közel)jövő szempontjából nagyon sok múlik, az utóbbi pedig már most tud(na) tenni az Őrség helyzetének javulásáért.

Ahogyan a statisztikák is mutatják (5.2.4. fejezet rész) az Őrségben igen kedvezőtlen a fiatalkorúak aránya, az öregségi index átlagosan 2,04 (6. táblázat). A felmérés során az Őriszentpéteri Általános Iskola 22 nyolcadik osztályos diákja töltött ki önállóan kérdőívet. Ezek eredményeiből az alábbi következtetések vonhatók le:

- Aggodalomra adhat okot, hogy az iskolások közül a 22-ből mindössze öten szeretnének az Őrségben dolgozni (favágó, erdész, szakács), az összes többi diák városba szeretne menni – de ez nem Őriszentpétért jelenti. Perspektívájuk között nem szerepel értelmiségi munkakör betöltése, mindössze hárman szeretnének szellemi munkát végezni – hogy mit, az nem derült ki. Legtöbben a vendéglátás-idegenforgalom körében tervezik jövőjüket.

- Szomorú tény, hogy csak öten maradnának az Őrségben, ugyanakkor szintén csak öten említették (de nem ugyanaz az öt), hogy szeretnének elköltözni lakóhelyükről, nyilvánvalóan a gyermeki kötődés a családhoz, a függő viszony nem engedi őket tovább gondolkodni – egyelőre.

- Jövőképük most pozitív, 22 iskolásból 18-an egyértelműen pozitívnak vélik az Őrség jövőjét, hárman közülük ki is emelték ebben a turizmus szerepét. Három kisdíák értékelte negatívan a jövőt, ebben ők az elöregedést jelölték meg fő oknak.

Bár ezek a tények is magukért beszélnek, a diákok sorsának alakulására azonban – jó eséllyel – a szülők, a családi háttér is komoly befolyással bír. Elképzeléseik tehát számunkra tájékoztató jellegűek lehetnek, aminek – az Őrség jövője szempontjából – negatív kicsengésein a szülőkön kívül a helyi iskola és az önkormányzat sokat segíthetne.

A 15-40 éves korosztály, nevezhetjük fiatal felnőtteknek is őket, az a rétege a társadalomnak, amely jelenleg is előremozdíthatja az Őrség jövőjét. Több szempontból is érvényes ez: egyrészt helyben maradásukkal és gyermekvállalásukkal javíthatják a

térség csökkenő népességszámának tendenciáját, másrészt megfelelő szakképzés megszerzése után, helyi munkahelyet, lehetőséget keresve/találva növeli a helyi gazdaság jelentőségét.

2001-ben az Őrség lakónépességének 29,1%-a 15-40 év közötti, a kérdőívezés során az Őrségi megkérdezettek 25,3%-a tartozott ehhez a korosztályhoz (36 fő). A 36 főből 10-en vallották magukat betelepültnek, ami az érintett korosztálynak (ebben a mintában) majdnem a harmada! A 36 főből heten munkanélküliek, ami szintén elég magas arányt jelent (19,4%). 15-en járnak el más településre/megyébe/külföldre dolgozni, 11-en pedig helyben találtak munkát, többségében szellemi munkát végeznek, vagy a terciér szektorban dolgoznak.

A terepi munkavégzés során általánossá vált az a kép, hogy az említett korosztályban kétféle fiatal él. Az egyik keresi még az útját, de valójában nincs távlati elképzelése, a másnak él és a jövő majd valahogyan lesz. Közöttük akadnak szociális támogatásból élők (munkanélküli, gyesen lévő kismama), de dolgozók is, akik messze falujuktól találtak meg a pénzkereseti lehetőséget. Ők többnyire sötétebben (negatívan) látják az Őrség jövőjét, és elköltöznének – ha tehetnék. A másik típusú fiatal felnőttek, akik megtalálták számításaikat és úgy érzik „jó helyen vannak” a világban. Ide tartozik a betelepülők és a szolgáltató szektorban dolgozók többsége. Erre a csoportra nem jellemző az elvagyódás és a jövőképet illetően is pozitívabban gondolkodnak. Szomorú tény, hogy a válaszolók közül az első csoportba soroltak vannak többségben. A fiatalok körében a kiábrándultság egyébként is érzékelhető, a lazuló kapcsolatrendszerek és identitásvesztés sokszor már családokon belül is tetten érhető. A generációs szakadékok pedig néha áthidalhatatlannak tűnnek. Íme, egy példa: nagyrákosi fiatalasszony esete, aki negyedik gyermekével gyesen van otthon, apjánál lakik élettársával és gyermekeivel. Őrségi őslakosok. Egyedül az apja dolgozik, a Nemzeti Park kötelékében. A hölgy egyetlen, az Őrségi Nemzeti Parkhoz kötődő kérdésre nem tudott válaszolni, de igen felületes információi voltak az Őrség történelméről, végzettsége nincs (még 8 általános sem), perspektíva sincs. Négy kicsi gyermek van, akiket fel kell nevelni. Beletörődés, egymás mellett élés 80 négyzetméteren, egy keresetből. Szomorú tapasztalat volt ez. Az eset ugyan egyedi, de a családi kapcsolatok bomlása, az egymás mellett élés és nem egymással együtt élés problémája több

háztartásnál előkerült. A tudás átadása (múltról, környezetükről, gazdálkodásról), az információk áramlása így nem „apáról fiúra” száll, hanem a televízióból, médiából érkezik.

Összességében igen vegyes kép alakult ki az őrségi fiatalságról. A „nincs testhezálló munka, de nincs megfelelő munkaerő” körökben is érvényes – általában végzettségükhöz mérten nem találnak munkát, ezért akár el is költöznének. A helyi, vagy legalább kistérségi munkalehetőségek sokat javítanának helyzetükön. Az sem elhanyagolható, hogy a fentebb említett általános iskolások szülei, akár már ezen csoportból is kikerülhetnek – tehát, mint családi háttér felelősségük megkétszereződik a jövő alakulását illetően. Viszont ezt az elvet gyengíti, hogy a fiatal felnőttek házassodási és gyermekvállalási kedve az elmúlt években csökkent, sok fiatal felnőtt egyedülálló, a mintában a megkérdezettek fele. Ennek okaként a megfelelő pár hiányát és a létbizonytalanságot egyaránt megemlítik.

7.2. Turizmus a statisztikában és a helyiek szemével

Hazánkban az 1980-es évektől érzékelhető komolyabban a turizmus szektor nyitása a rurális térségek felé. Az időszak településhálózati fejlesztési koncepcióinak ellenére a turizmus aktorainak figyelme az új, eddig feltáratlan, rendszerint érintetlen vidéki fogadóterületek feltárása felé fordult. A turisztikai törekvések nyomán fejlődő vidéki turizmus főképpen a természeti vonzerőkre, az élő tradíciókra, a vidéki élet bemutatására és a közvetlenebb emberi kapcsolatokra alapozott. Az Őrség turisztikai szempontú felfedezése is ekkortájt kezdődött, de jelentőssé csak a határsáv megszüntetése után vált. Napjainkban a falusi turizmus – mint a vidéki turizmus legáltalánosabb formája – kétségtelenül a tájegység mozgatórugója, a lakók jövőjének egyik utolsó szalmaszála.

A kiemelkedő természeti-táji és kultúrtörténeti értékekkel rendelkező Őrség aprófalvaiban a turizmus volumene évről-évre növekszik (lásd *7.2.1. fejezet*) és a települések lakói is kezdik felismerni a benne rejlő lehetőségeket. Azonban a vidéki turizmus legnagyobb helyi kihívásaként fel kell azt is ismerniük, hogy a táji adottságok és a falusi szálláshelyek önmagukban már nem jelentenek elegendő vonzerőt. Saját

maguknak kell nyitni a potenciális erőforrások felé, a munkanélküliségbe süllyedő agonizálás nem lehet továbblépési lehetőség. A lakosság nagyobbik része csendes nyugalommal szemléli a körülötte zajló eseményeket, de a turisztikai szakemberek sem törekednek kellőképpen az első lépések megsegítésére. Az Őrségben a nagyközönséget is megmozgató, széles spektrumú rendezvények vonják magukra a figyelmet, ezek azonban nem, vagy csak részben érintik meg valójában a helybelieket. A Nyitott Porták rendezvénysorozat részeként is kisebbséget alkotnak az őslakosok gazdaságai, portái. Sajnos a helyi lakosság elég forráshiányos és gyakran a hozzáértés (végzettség) is hiányzik az induláshoz (G. FEKETE É. 2007b). Pedig a jól működő vidéki turizmus annak multiplikátor hatása révén jótékonyan hathat a vidék fejlesztésére, növekvő helyi bevételeket generál, munkahelyteremtő hatású, elősegítheti az infrastrukturális beruházásokat, megállíthatja a kedvezőtlen demográfiai folyamatokat, összességében erőteljes hatást gyakorol a rendszer egészére (AUBERT A. 2001). A kérdés csak az, hogy a bájos őrségi táj apró falvai számára jelenthet-e valódi gazdasági fellendülést a térség speciális adottságainak kihasználása?

7.2.1. Az Őrség turizmusának vizsgálata a statisztikai adatok tükrében

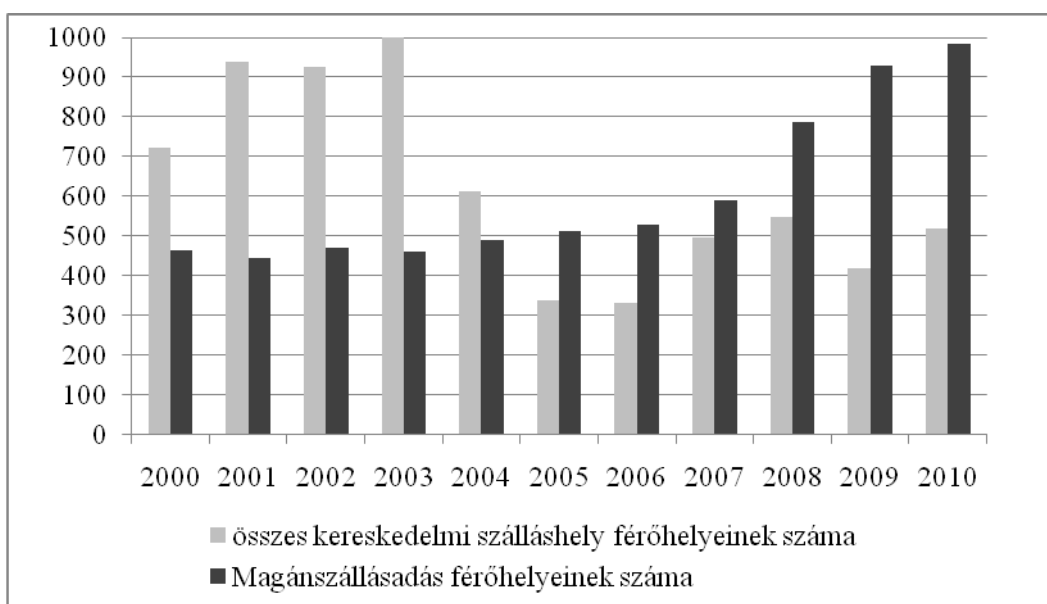
Az Őrség, mint idegenforgalmi tájegység már 1986-ban is szerepel Magyarország kiemelt üdülőkörzetei és idegenforgalmi tájegységei (2012/1986. IV.17. Mt. rendelet) között. Kiváló terepe a vidéki turizmusnak, hiszen fő vonzerőit a természetközelsége, a még élő tradíciók, a vidéki életmód, emberléptékűség jelenti páratlan – természeti oltalom alatt álló –, települési-táji környezetbe ágyazva (SZABÓ G. 2008). Legjelentősebb kínálati csomópontja kétségtelenül a falusi turizmus, ám az Őrségi Nemzeti Park megalakulása óta egyre intenzívebben keresettek az ökoturisztikai lehetőségek is. A térség turizmusa folyamatosan fejlődik, alátámasztják ezt a különféle statisztikával mérhető mutatók is, turisztikai kutatások. Az Őrség turizmusa napjainkban még a felfutóban van (PALÁNCSA A. 2007).

Az éves területi statisztikai adatokat összesítve (TEIR), az alábbi megállapításokat lehet tenni:

- Az Őrségbe látogató turisták egyértelműen a magán szállások mellett teszik le voksukat, a kereskedelmi szálláshelyek gyarapodásának ellenére is.
- A magán szállásadás formái közül a jogszabályban meghatározott falusi vendéglátás működik.
- A kereskedelmi szálláshelyek főképp panziókat jelentenek, de akad kemping (Hegyhátszentjakab) és nyaralóház is.
- A külföldiek részaránya igen csekély, az Őrség turizmusát mondhatjuk, hogy a belföldi turizmus élteti.
- A magán szállásadók száma a térség egészét tekintve egyenesen növekszik, de vannak olyan települések, ahol nagyobb mértékben szaporodnak, illetve olyanok, ahol szinte nincs magán szállásadó.

A fő szálláshely-típusok férőhelyszámát vizsgálva elmondható, hogy míg a kereskedelmi szálláshelyek férőhelyszáma 2003 után jelentősen csökkent, 2005 óta megközelítően konstans, addig a falusi szállásadásban a férőhelyek száma jelentősen emelkedő tendenciát mutat. A vizsgált évek alatt majdnem megduplázódott (18. ábra)! Természetesen a magán szállásadás vendéglátóinak száma is gyarapodott. Ezek az adatok az Őrség összes települését figyelembe veszik, külön ki kell emelni Őriszentpétert és Szalafőt, hiszen e két település összességében a magán szállások férőhelyeinek majdnem a felét adják (2010-ben 46%-át) és a maradék férőhelyszám oszlik meg 16 település között. Ezek közül is jelentősek a területi különbségek: Hegyhátszentjakab és Nagyrákos könyvelhet el nagyobb számú – közel száz – falusi szállásférőhelyet, ugyanakkor Viszákon, Szaknyéren és Kerkáskápolnán nincs, vagy néhány fő elszállásolására alkalmas falusi szálláshely van. Kiemelkedően szaporodtak az elmúlt években Kercaszomoron, Magyarszombatfán és Veleméren a falusi szállásadók. A három említett falu mindegyike fel tud mutatni valami olyan egyéb attrakciót, ami nem a táji adottságokon alapul. Kercaszomor elnyerte a leghűségesebb magyar falu címet (Communitas Fortissima 2009-ben) és agilis, jól szervező polgármestere futtatja fel faluját, Magyarszombatfán a gerencsérség a meghatározó faktor, míg Velemér esetében egyértelműen az Árpád-kori temploma a legfőbb turisztikai vonzerő.

A kereskedelmi szálláshelyeket illetően szintén ki kell emelni Óriszentpéttert, de ez esetben Hegyhátszentjakab település az, amellyel karöltve e típusú szálláshelyek java részét működtetik. 2010-ben az összes kereskedelmi szálláshely férőhelyeinek 60%-át adják. A kereskedelmi szálláshelyek jobban koncentrálnak az Őrségben, mint a falusiak, ugyanis panzió csak Óriszentpéteren, Hegyhátszentjakabon, Magyarszombatfán és Bajánsenyén található, Órimagyarósdon ifjúsági tábor működik, Ispánkon apartmanház, Hegyhátszentjakabon pedig kemping is.

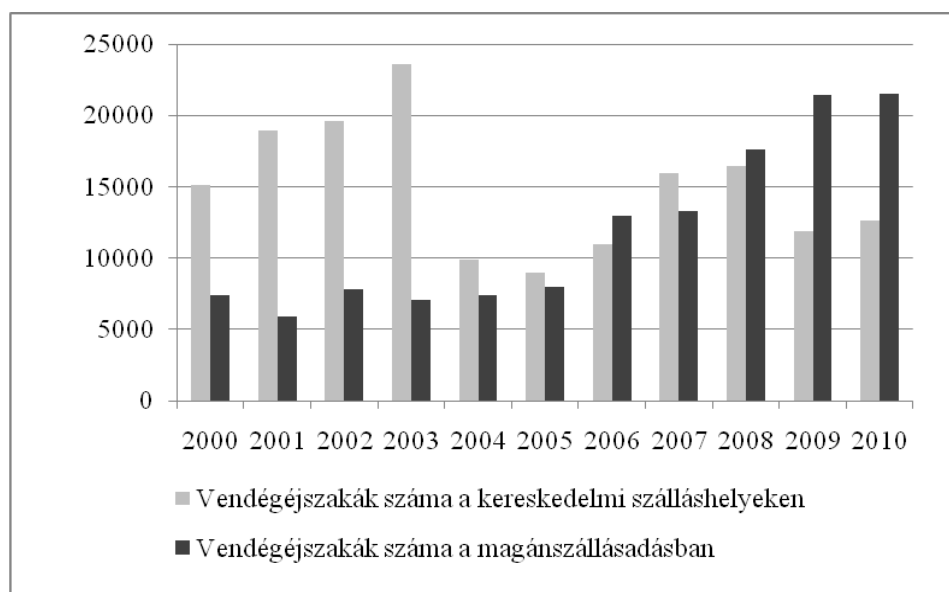
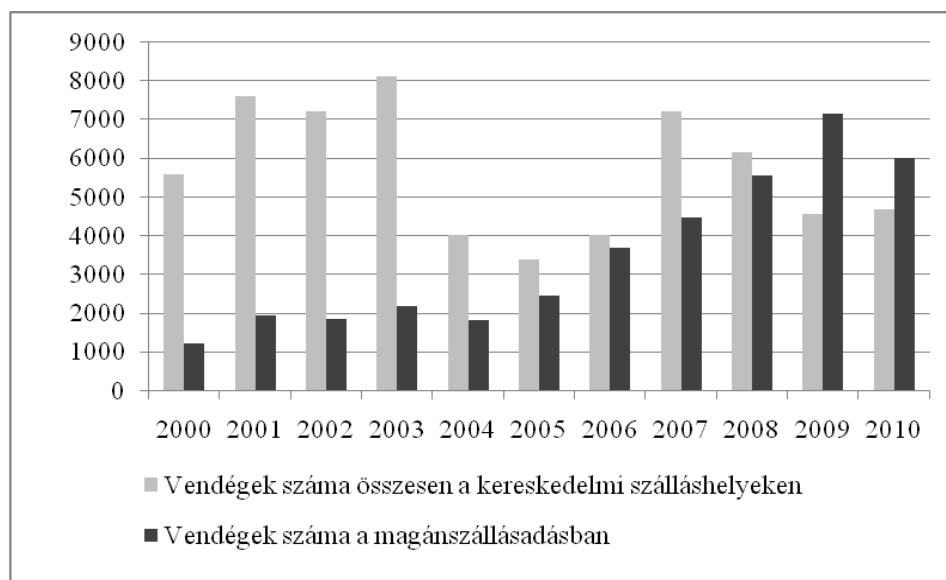

18. ábra: A fő szálláshelytípusok férőhelyeinek száma 2000-2010 között
 Forrás: Területi statisztikai adatok, TEIR Adatbázis 2000-2010 alapján saját szerk. 2012.

A vendégek és a vendégéjszakák számának alakulása nagyjából hasonló tendenciát mutat az egyes szálláshely-típusok esetében. Ahogy a következő ábrák is mutatják, a kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalmában előbb 2003 után egy drasztikus, majd 2007-2008 után kisebb mértékű visszaesés tapasztalható. A falusi vendéglátásban 2000 óta folyamatos a növekedés, a vendégforgalom csak 2010-ben esik kissé vissza, de az érkező vendégek kevesebb száma ellenére az eltöltött vendégéjszakák száma nem mutat csökkenést, vagyis az ide érkezők hosszabb időt töltöttek a szálláshelyeken (19-20. ábrák és 13. táblázat).

2009-2010-ben az érkező vendégek száma a két szálláshelytípusban közel 40-60%-os arányban oszlik meg (rendre kereskedelmi és magánszállás), ugyanakkor az

eltöltött vendégéjszakák számát tekintve ez az arány 36-64%-os, ami azt jelenti, hogy az érkező vendégek a magánszállásokon relatív több éjszakát töltenek el, mint a kereskedelmi szálláshelyeken.

19-20. ábrák: A vendégek és a vendégéjszakák számának alakulása a fő szálláshelytípusok esetén 2000-2010 között

Forrás: Területi statisztikai adatok, TEIR Adatbázis 2000-2010 alapján saját szerk. 2012.

A külföldi vendégforgalom mértéke elenyésző a belföldihez viszonyítva (turisták számát illetően) és a vizsgált időszakban különösebb növekedést sem lehet

kimutatni, az évek során folyamatos ingadozás tapasztalható. Az azonban jól látható, hogy a határainkon kívülről érkezők inkább a kereskedelmi szálláshelyeket részesítik előnyben (13. táblázat).

13. táblázat: Külföldi vendégek részesedése az Őrség vendégforgalmában 2000-2010 között

Év	Kereskedelmi szálláshely						Magán szállásadás					
	összes vendég	ebből külföldi		összes vendég-éjszaka	ebből külföldi		összes vendég	ebből külföldi		összes vendég-éjszaka	ebből külföldi	
		száma	%		száma	%		száma	%		száma	%
2000	5588	290	5,2	15137	629	4,2	1231	39	3,2	7365	86	1,2
2001	7586	639	8,4	18979	1689	8,9	1942	12	0,6	5928	29	0,5
2002	7206	430	6,0	19618	952	4,9	1864	9	0,5	7832	37	0,5
2003	8112	621	7,7	23585	1557	6,6	2195	15	0,7	7039	68	1,0
2004	4028	179	4,4	9893	411	4,2	1806	12	0,7	7358	36	0,5
2005	3389	229	6,8	8997	756	8,4	2452	51	2,1	7986	267	3,3
2006	4028	63	1,6	10977	115	1,1	3676	43	1,2	12929	118	0,9
2007	7193	254	3,5	15988	608	3,8	4472	44	1,0	13280	165	1,2
2008	6149	258	4,2	16452	1045	6,4	5537	39	0,7	17613	116	0,7
2009	4568	150	3,3	11905	238	2,0	7145	51	0,7	21443	145	0,7
2010	4685	237	5,1	12662	600	4,7	6010	56	0,9	21508	235	1,1

Forrás: Területi statisztikai adatok, TEIR Adatbázis 2000-2010 alapján saját szerk.

Az Őrségi Nemzeti Park 2002-ben alakult meg, a térségben 44 település határát öleli fel. A nemzeti parkok sajátossága, hogy miközben meghatározó szerepet játszanak a természetvédelemben, élményszerzésre alkalmas teret biztosítanak az ökoturizmusban és a természetjárásban részt vevők számára. Az Őrségi Nemzeti Park ökoturisztikai kínálata két fő területre bontható, egyrészt szállást kínálnak a térségbe érkezőknek. Az Őrségben kisebb és nagyobb csoportok fogadására is alkalmas létesítményeik is vannak, de kutatóház is működik. A másik, nagyobb jelentőségű tevékenység pedig a természetvédelmi értékek bemutatása köré szerveződik: látogatóközpontok, tanösvények, szakvezetett túrák (gyalogos, kerékpáros és szekeres), Tourinform iroda működtetése és fenntartása, illetve erdei iskolai programok szervezése. A következő táblázat szemlélteti, hogy az elmúlt években a látogatószám növekszik, ugyanakkor a szakvezetett programok és a szakvezetésben részt vettek száma csökken. (Ez utóbbit erősíti a következőkben vázolt Magyar Turizmus Zrt. által végzett kutatás, mely szerint, míg 2007-2008-ban többen szervezeten érkeztek az Őrségbe, 2009-ben már inkább családokkal. Valószínűsíthető az adatokból, hogy egyre

több a családdal érkező, akik nem igénylik a szakvezetést). Saját szálláshelyeiken is évről évre kevesebb a vendég, ennek megfelelően kevesebb az eltöltött vendégéjszaka szám is (14. táblázat).

14. táblázat: Az Őrségi Nemzeti Park látogatottságának, szakvezetéseinek és vendégszámának alakulása 2009-2011 között

Megnevezés	2009	2010	2011
Látogatós szám Tourinform Iroda (személyes, telefonos, e-mail-es megkeresés) (fő)	9828	7517	12792
Látogatós szám Őrségi Népi Műemlékegyüttes (fő)	21788	22155	22860
Vezetett túrák száma (db)	184	162	153
Szakvezetettek száma (fő)	4605	3576	3460
Szállóvendégek száma (fő)	1253	908	798
Vendégéjszakák száma	3014	2217	1902

Forrás: Őrségi Nemzeti Park adattára

Az Őrségi Nemzeti Park (továbbiakban ÖNP), bár legfiatalabb nemzeti parkunk (idén 10 éves), számos látogatói elégedettség mérés alapján is jól szerepel. A Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium és a Magyar Turizmus Zrt. közös, éves felmérései alapján 2007-2008-ban és 2009-ben készült kutatás – amelyben a hazai 10 nemzeti park (belföldi) látogatóinak véleményére, utazásuk, érdeklődésük körülményeire voltak kíváncsiak – az ÖNP-t számos kérdés esetén pozitívan értékelte. Eszerint a látogatók 2007-2008-ban többségében szervezeten érkeztek és egyharmaduk először járt a parkban 2009-ben pedig többnyire családdal érkeztek és 45%-ban visszatérő vendégként. Kiemelkedő – a többi NP viszonylatában – hogy egynél több napot itt töltenek el legnagyobb arányban a turisták (2007-2008: 58%, 2009: 59%). Legtöbben a sétát, túrázást részesítették előnyben (2007-2008: 64%, 2009: 60,6%), de jelentős a tanösvényeket bejárók aránya is (2007-2008: 53%, 48,2%), ugyanakkor számos egyéb tevékenységet is megneveznek. Az elégedettség-mérés esetében 2007-2008-ban szintén az első helyen végzett az ÖNP, a látogatók 77,1%-a teljes mértékben, 22,9%-a pedig többnyire elégedett volt a NP kínálatával és szolgáltatásaival. 2009-ben kis mértékben elégedetlen válaszok is érkeztek. Ennek ellenére igen magas az újbóli látogatást tervezők aránya, 86,2% (<http://itthon.hu/szakmai-oldalak/turisztikai-termekek/turisztikai-termekek> 2012.01.13.)! A 2010-es felmérés adatai még nem állnak

rendelkezésre, azonban feltételezhetően hasonló jó eredményeket tud majd felmutatni az ÖNP.

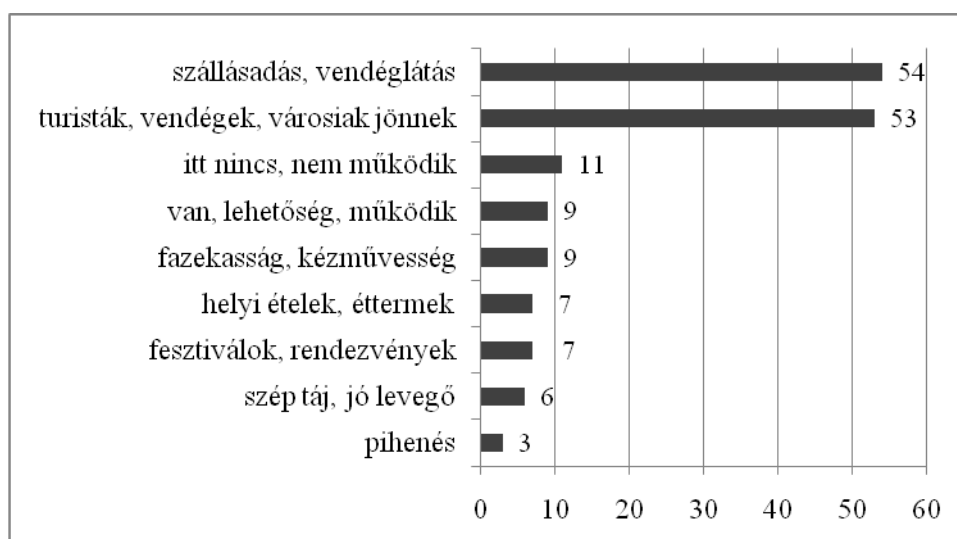
Összességében elmondható, hogy egy, a vidéki kistérségek turizmus-gazdasági összefüggéseit vizsgáló tanulmány már 2001-ben „átlagot meghaladó ütemű turizmusfejlődés, gazdasági és szálláshelyfejlődés jellemzőkkel bíró vidéki kistérség” kategóriába sorolta az őriszentpéteri kistérséget (KÓRÓDI M.–DUDÁS P. 2003). A fejlődést pedig 2007-ben a „Magyarország legjobban fejlődő vidéki desztinációja” címmel jutalmazták, amely odaítélését a Natúrpark Térségfejlesztési Kht. *Természetesen Őrség* c. pályázattal érdemelték ki. Majd 2008-ban beválasztották az Őrséget Magyarország 7 természeti csodája közé. Kétségtelen, hogy a különféle statisztikai adatok is alátámasztják a vidéki turizmus fejlődését, intenzitásának növekedését a térségben.

7.2.2. Turizmus a kérdőívek tükrében

A térség jövőjeként is aposztrofált turizmus a kérdőíves felmérés során is górcső alá került. Fontosnak tartom, hogy az Őrségben élők véleményét is megismerjük, hogyan gondolkodnak a turizmusról, ők mit látnak benne, ők is ebben látják-e a jövőt? A terepi tapasztalatok alapján az Őrségben élők tudatában vannak a legnépszerűbb turistalátványosságoknak, látogatják a legnagyobb fesztiválokat is, de éppen a tájegység kisebb attrakcióit ismerik kevésbé, valamint a szállásadáson túli lehetőségeket. Talán a vidéki turizmus komplexitásában rejlő lehetőségek azok, amelyeket a térségben élők még nem éreznek, hiszen a szállásadás-vendéglátás fogalomkörén túl kevésbé nyilvánvaló számukra, hogy mennyi egyéb kínálati lehetőséggel élhetnének (lásd *Mi jut eszébe a falusi turizmusról?* kérdés válaszait, 21. ábra). Pedig a helyiek nem ellenzik a turisták jelenlétét, „szezonális özönét”, a megkérdezettek 90 %-a kedveli a turistákat. Nem megalapozatlan néhány hozzáértő véleménye, miszerint az Őrségben a falusi turizmus még „kiépítetlen”. Hiányzik a megfelelő menedzsment, valamint a térségi összefogás, mind horizontálisan (a turisztikai kínálatokat értékesítők részéről), mind vertikálisan (a szakemberek és a turizmusban résztvevő lakosság részéről). Továbbá a mai napig feszültség húzódik a

lakosság és az Őrségi Nemzeti Park között, holott a térségben a nemzeti park nemcsak kiemelkedő turisztikai desztináció, hanem a vidéki turizmus, az ökoturizmus fontos szervezője, résztvevője is.

A turizmust érintő kérdéscsoportban elsőként azt kérdeztem, *Mi jut eszükbe először a falusi turizmusról?* Leggyakrabban a szállásadást és a vendéglátást említették, de majdnem ugyanennyien magukat a turistákat, vendégeket jelölték meg, mint először eszükbe jutó fogalmak (21. ábra). Csekély mértékben a gasztronómia (helyi ételek) és a kulturális kínálat lehetőségein (rendezvények, fazekasság) túl a táji értékek (szép táj, jó levegő) jelennek meg a válaszokban és magának az utazásnak a célja, a pihenés. Külön kiemelendő, hogy utalásokat tesznek a falusi turizmus működésére és nem működésére is.

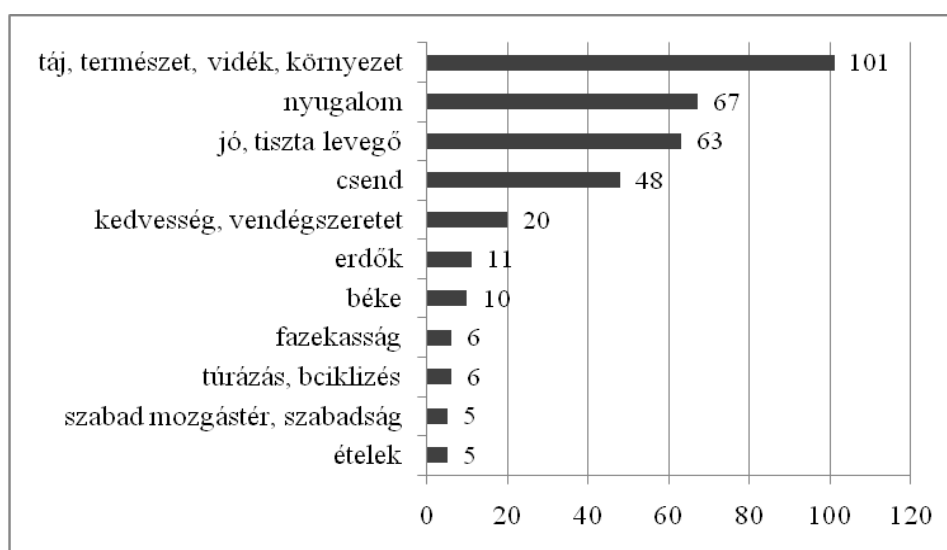

21. ábra: A lakosság falusi turizmushoz társított fogalmainak említése
A kérdőíves felmérés alapján saját szerk. 2012.

Az összes megkérdezett közül 33 fő gondolja, hogy valamilyen módon érintett a falusi turizmusban, ez a válaszolók 17,1%-a, ami meglehetősen jó aránynak tűnik. 7-7 fő szállásadással és/vagy vendéglátással foglalkozik, kilencen valamiféle szolgáltatással (fazekas, lovas turizmus, nyitott porta, festőművész) kapcsolódnak be, néhányan terményt árulnak, illetve ismeretterjesztés révén kerülnek kapcsolatba a turistákkal (Tourinform iroda, csoportvezetés). A válaszolók véleménye szerint ők részesei valamilyen módon a falusi turizmusnak, de ez nem jelenti azt egyértelműen,

hogy ők foglalkoznak is a falusi turizmussal. Sokkal inkább jelenti azt, hogy próbálnak profitálni a turisták jelenlétéből, pl. eladni nekik valamit, de ezt a tevékenységet nem csak a falusi turizmus révén térségbe érkezőkkel szemben folytatják, hanem bárkinek kínálják a portékájukat.

A kérdőívben három, egymáshoz szorosan kötődő kérdés kiértékelése nyomán rajzolódik ki a helyiek véleményén alapuló őrési vonzerőleltár. Érdekes, hogy az Őrség vonzerejére vonatkozó kérdés alapján egyértelműen a természeti értékek kerülnek előtérbe, az őrési táj maga és a vidék csendje, nyugalma és jó levegője (22. ábra).

22. ábra: Az Őrség vonzereje a megkérdezettek szerint (említések száma)
Kérdőíves felmérés alapján saját szerk. 2012.

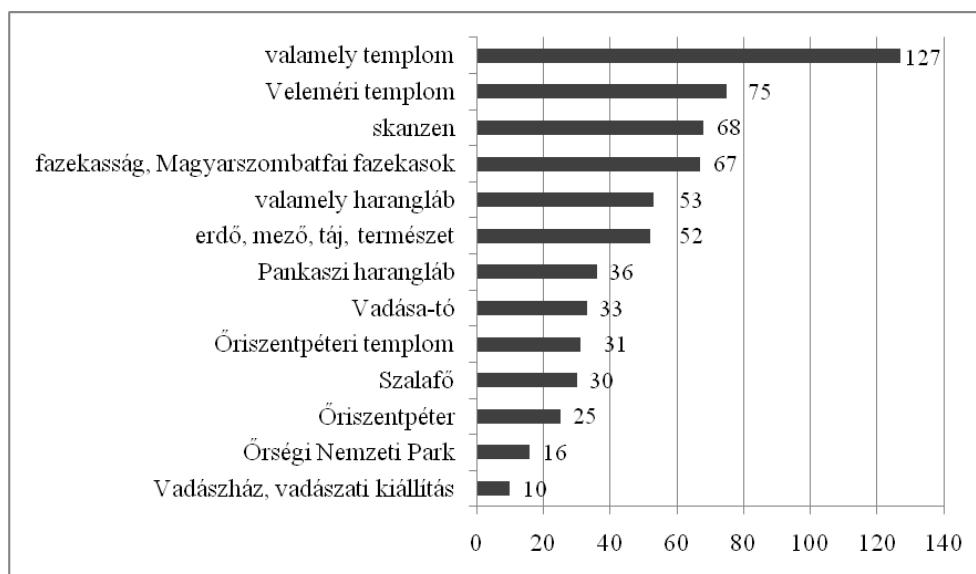
A helyiek úgy vélik, vidékük természetközelsége, a táj emberléptékűsége, párosulva a vendégszeretettel a legfőbb, ami miatt szívesen jönnek ide a turisták. Elenyésző egyéb fogalmak említése, mint például turistalátványosságok, rendezvények, régi épületek és igen kevesen jegyezték meg a fazekasság, ételek, túrázás, biciklizés lehetőségeit.

Kissé ellentétes módon, a *Mit mutatna meg az ide érkező turistáknak?* kérdés válaszaiban rendre az épített környezet elemeit, a kulturális értékeket láthatjuk (23. ábra). Általánosan magas a szakrális emlékek említése, valamely őrési templom 127-szer, valamely harangláb pedig 53-szor került elő. A legismertebb templom a veleméri Árpád-kori templom és az őriszentpéteri katolikus templom, a haranglábak közül pedig

a pankaszi szoknyás harangláb. Jellemzően egy-egy falu lakosai megnevezik saját településük templomát és/vagy haranglábját is (pl. kercaszomori, gödörházi harangláb, vagy a szentgyörgyvölgyi református templom), ritkán a szomszéd települését is. Azonban ezek csak lokálisan, csekély számban ismertek, helyi jelentőséggel bírnak.

Érdekes, hogy a veleméri templom ismertsége (75 említés) megelőzi a Pityerszeren található népi műemlék együttest, valamint hogy a skanzent majdnem egyenlő arányban említik a fazekassággal, a magyarszombatfai gerencsérékkel (68 illetve 67 említés). A tájegység emblematikus települései, Szalafő és Őriszentpéter önmagában is megjelenik, mint attrakció, vélhetően az itt még jól látható, megőrzött szeres településszerkezet okán. Jelentős látványosságnak számít még a Vadása-tó és többen megmutatnák a nemzeti parkot, illetve a magyarszombatfai Vadászházat, benne a vadászati kiállítást. Színesítik a palettát az olyan turisztikai látványosságok említése, mint a tökmagolajütés, turistautak, Haricsa-forrás, Pusztatemető, ivánci kastély, de Őrségen kívüli elemek is megjelennek, mint a magyarföldi fatemplom, Nyakas-biofarm, Lenti fürdő és a szőcei láprét.

Nem elhanyagolható önmagának a tájnak, illetve egyes elemeinek (erdő, mező) említése sem (52), ugyanakkor a táj komplex turisztikai vonzerőként való értékelése itt messze elmarad az Őrség vonzerejére vonatkozó kérdés válaszaiban tapasztaltaktól. Értelmezhető ez úgy is, hogy a térség lakóinak saját „természetes környezetük” nem számít attrakciónak, de tudatukban él, hogy a sok esetben zajos, zsúfolt, betontengerből érkező városi turistákat éppen a vidék zöldje (erdő, mező), levegője, csendje, harmóniája vonzza ide. Ezzel szemben, mint megmutatásra szánt látványosság, számukra ez a természetes közeg már nem olyan fontos. Egy idősebb bácsi mondta a kérdőívezés során, hogy „a tájat nem megmutatni, hanem érezni és érteni kell”.

23. ábra: A Mit mutatna meg az Órségbe érkezőknek? kérdésre adott leggyakoribb válaszok Kérdőíves felmérés alapján saját szerk. 2012.

Nagyon fontos, hogy a lakosság tudatában élő turisztikai vonzerőleltárban akadnak Órség-szerte ismert elemek és olyanok is, amelyek csak lokálisan, maximum néhány szomszédos település lakói körében jelentősek. A térségben fellelhető ilyen értékek – potenciális vonzerők – szélesebb körben történő megismertetése tovább gazdagítaná az órségi látnivalók táborát.

A 22 iskoláskorú közül a nagyrákosi völgyhidat mindenki megmutatná a turistáknak, 21-en a skanzenet is, 19-en a veleméri templomot, 17-en az őriszentpéteri templomot és 16-an a pankaszi haranglábát. Több látványosságot nem is említene.

A térség turisztikai kínálatában egyre nagyobb teret nyernek a szaporodó rendezvények. A helyiek szerint jelentős turistacsalogató hatása van az országos hírű nagyrendezvényeknek, fesztiváloknak, csakúgy, mint a helyi jelentőségű eseményeknek, falunapoknak. Egyre több az olyan rendezvény, amely nem csak termékkínálatában bővül (Tökfesztivál), hanem térben és időben is elnyújtottabban épít a turisták érdeklődésére (Hétrétország, Virágzás Napjai). A megkérdezettek által említésre került rendezvényeket az 15. táblázat összesíti.

15. táblázat: Az őrési rendezvények említése

Rendezvény				
neve	említése (összes megkérdezett)		említése (iskolások)	
	db	%	db	%
Őrségi Vásár	126	65,3	19	86,4
Tökfesztivál	112	58,0	15	68,2
Hétreátország	54	28,0	1	4,5
Virágzás Napjai	37	19,2	6	27,3
Fazekas Napok	27	14,0	7	31,8
bucsu, falunap	21	10,9	-	-
Völgyhídi Vásár	16	8,3	4	18,2
Nyitott Porták	15	7,8	1	4,5
Pajtaszínház	11	5,7	-	-
Rönkhúzás	10	5,2	-	-
Parasztlakodalom	9	4,7	12	54,5
Rétesfesztivál	6	3,1	1	4,5
Vadpörköltfőző Verseny	4	2,1	-	-
Lovas Napok	3	1,5	-	-
Hajdinafesztivál	3	1,5	-	-
Zala-menti Napok	2	1,0	-	-
Borfesztivál	1	0,5	-	-
Babfesztivál	1	0,5	-	-
Pünkösdi Vásár	1	0,5	-	-
Tavaszi Fesztivál	1	0,5	-	-
Veleméri Napforduló	1	0,5	-	-

Kérdőíves felmérés alapján saját szerk. 2012.

Az egyébként is legnagyobb érdeklődésre számot tartó rendezvények kerültek az első helyekre, mint az Őrségi Vásár és a Nemzetközi Tökfesztivál. Az Őrségi Vásár a térség egyik legrégebbi rendezvénye (2012-ben 32. alkalommal kerül megrendezésre), mely főleg kirakodóvásár jellegű, körítve kulturális programokkal – mindezt Őriszentpéter központjában. A vidék lakossága által leginkább „elérhető” és látogatott három napos programsorozat azonban az utóbbi években minőségi romlások ment keresztül, hiszen a kézműves termékeket, helyi ipar portékáit árusítókat egyre inkább leváltották az egyébként vásárolásra szakosodott csecsebecsüket, bővliket árulók hada. Az Őrség lakossága ezen a rendezvényen legkevésbé árusként van jelen, östermelőként nem árulhatnak és egyébként is magas a helypénz. A vásár és a programjai egyébként ingyenesen látogathatóak, ami szintén pozitívum a lakosság számára. A Tökfesztivál programjai az ős derekán színesítik a palettát, immár három településen zajlanak az események: előbb Őriszentpéter, a nemzeti park központi

épületei mögötti tér adott otthont a fesztiválnak, majd Szalafő-Pityerszer és Magyarszombatfa is bekapcsolódott egyes programokba. A 2012-ben kilencedik alkalommal megrendezésre kerülő fesztivál a Nyugat-Dunántúli Régió kiemelt kulturális és örökségturisztikai, valamint a legnagyobb gasztroturisztikai rendezvényévé nőtte ki magát.

A következő legtöbbször említett Hétrétország (szerek és porták fesztiválja) egészen más típusú, mint az eddigiek: összetett, nagy részben kulturális eseménysorozatot takar. A térség emblematikus nagyrendezvénye összeköti a művészetek által képviselt magas kultúrát a lokális hagyományok hétköznapi értékeivel. Egyúttal „aktív fesztivál”, mert programjaiban művésztalálkozók, műhelybeszélgetések, alkotó táborok, portálátogatások formájában képzési-, oktatási- és közösségformáló funkciót is betölt. Számos – többnyire belépődíjas – színházi produkció, zenés esemény (koncert) és filmvetítés mellett bemutatásra kerül a Kerka menti Parasztlakodalom is, mely utóbbit a megkérdezettek külön eseményként is megemlítik (9-en, iskolások 12-en). De éppen úgy külön is említésre kerül a Nyitott Porták eseménye (15-en, iskolások közül 1), amely során a látogatók helyben, betekintést nyerhetnek egy-egy porta életébe, működésébe, termékeinek előállításába. Utóbbi eseményeket is hozzászámítva, a Hétrétország fesztivált 78-an említik, de fontos kiemelni, hogy a térségben élők számára a Nyitott Porták és a Parasztlakodalom elérhetőbb programok. Előbbiben ők maguk, vagy a szomszéd, vagy a „Gyula bácsi” érintett, utóbbi multságában pedig hagyományaik közül egy elevenedik meg, maguk is szívesen élik meg újra a mókás programot. Meg kell jegyezni továbbá, hogy a Nyitott Porták programlehetőségei sokrétűek, a portanyitó tulajdonosok csak részben helyiek, számos „gyüttment” próbál ekképpen nyitni részben környezet, részben a turisták felé (szobrász, biogazda, festőművész).

A Pajtaszínház és a Rönkhúzás is bekerült a 10 legtöbb említés közé. A Viszáki Pajta Napok relatív új kezdeményezés – 6 éves – a térségben, megalakulása Szarvas József nevéhez fűződik. Meg kell említeni, hogy Óriszentpéteren is van egy Pajtaszínház, amely a Virágzás Napjai és a Hétrétország fesztiválok eseménysorozatába is rendre bekerül, mint helyszín, a válaszadók úgy vélem mégis a viszáki Kultúrpagyára gondoltak említésekor. A Rönkhúzás tradicionális esemény a települések életében, a

mai napig több faluban is felelevenítik a farsangi időszak végén ezt a mulatságos szokást.

Az összes többi említett esemény csekély számban jelenik meg a válaszadók esetén, pedig többnyire a palettát színesítő, nagyszerű gasztronómiai-kulturális eseményekről van szó. Ezek az egy-két napos rendezvények olyan termékek köré szerveződnek, amely hagyományosan kötődik a tájegységhez, pl. hajdina, bab, rétes, de akár a bor is. De az említések között fellelhető a kerkáskápolnai Lovas Napok is, vagy a veleméri templom napfordulója.

A térség turisztikai vonzerejeként megjelenő táji szépség védelmére, fenntartására és kezelésére alakult nemzeti park is kialakította profiljának megfelelően a természeti, környezeti, kultúrtörténeti értékeket bemutató tanösvényeket és szép számmal szervez különféle túrákat, kirándulásokat. A helyi természeti értékeket ennek megfelelően közvetíteni próbálja a lakosság felé is. Sajnos azonban, ahogy a kérdőívek is tanúskodnak, az itt élők nem igazán vannak tisztában a védendő értékekkel. De legalább ekkora probléma, hogy a nemzeti parkban sokan előbb látják a kerékkötőt, mint a páratlan értékek egyik fenntartóját. Nem ritkán a nemzeti parkok a turizmus és a természetvédelem szolgálatával egyidejűleg a velük kapcsolatban álló különböző embercsoportok konfliktusainak színterei. A turista részéről azért, mert az élmény fokozása érdekében közvetlenül szeretné megtapasztalni a növény- és állatvilág érdekességeit, ami veszélyeztetheti a természet értékeinek fennmaradását. A nemzeti park pedig nyilván mindent próbál megtenni annak érdekében, hogy sikerüljön megőrizni a természet érintetlenségét. A természetvédelmi területek által érintett települések helyi lakossága ugyanakkor optimális életkörülményeket kíván kialakítani. Nehezen elkerülhető, hogy a három csoport között ne alakuljon ki konfliktus (PUCZKÓ L.–RÁTZ T. 1998). A nemzeti parkok hatósági feladataik ellátása során, a törvények betartásával egyidejűleg gyakran kénytelenek voltak a lokális érdekekkel ütközni. Helyenként – így az Őrségben is – ez a helyi lakosság körében az igazgatóságok negatív megítéléséhez vezetett és az azonos cél érdekében történő együttműködést esetenként nehezítette, nehezíti.

7.2.3 Lakosság és a Nemzeti Park viszonya

A kérdőív alapján elmondható, hogy a lakosság meglehetősen passzív az ÖNP rendezvényeivel (nem a fesztiválok) szemben, a megkérdezettek 80,8%-a sosem vett részt semmilyen fórumon, vagy kiránduláson. 10-en jelölték meg, hogy kiránduláson, hatan előadói esten, hárman kiállításon, ketten pedig fórumon vettek részt. Hét ember vallotta, hogy részt vett rendezvényen, de nem mondta meg mi volt az. Ezek a számok azért elég kevés érdeklődésről adnak tanúbizonyságot, pedig a nemzeti park sokszor hirdeti fórumot, ahol találkozási, esetleg érdeklődéstetési alkalmakat (is) kínál. De számos kiállítást, konferenciát is szervez, meghívott előadók tartanak estet egy-egy témában.

Bár az Őrség egésze nemzeti parki terület, számos védendő növény- és állatfaj található itt, több tanösvény is bemutatja a védelemre érdemes értékek egy részét, a helyiek mégsem kellően tájékozottak a témát illetően. 109 fő nem tudott megnevezni egyetlen tanösvényt sem (56,5%), 28-an azt mondták ismernek tanösvényt, de nevet nem tudtak mondani (14,5%), így összesen a válaszadók több mint kétharmada nem ismer egyetlen tanösvényt sem. Azok, akik meg is tudták valamelyiket nevezni, leggyakrabban a Velemér határában található Sárgaliliom tanösvényt említették (31 fő, 16,1%). Már itt meg kell jegyezni, hogy jellemzően az adott tanösvényt azon településen (vagy környékén) élők nevezik meg, ahol az található. Így a legtöbbet említett Sárgaliliom esetében 11-en Óriszentpéteren és szomszédságában laknak, míg 20-an Bajánsenyétől délre. Következő legtöbbet a Körtike tanösvényt említették (10 fő, 5,2%) Szalafő határában, megnevezői közül 5-en szalafői lakosok. A Fúrge cselle tanösvényt jobbjára csak a kercaszomoriak ismerik (5 említőből 4 ide valósi). Órimagyarósdon ketten megemlítik a helyi Malomgát tanösvényt, a Kakukkvirág tanösvényt pedig csak Alsó- és Felsőszenterzsébeten ismerik. Itt-ott említésre kerül továbbá a Töllös, a Felsőszéri és a Szalamenti tanösvény is, egyedül a Szomorócit nem jegyzi meg senki.

Arra vonatkozóan, hogy milyen védett növényt, vagy állatot ismernek a helyiek a legtöbb esetben olyan élőlényt jelöltek meg, amik nem tipikusan az őrségi flóra, vagy fauna eleme. Általánosan a növényismeretük tágabb, több fajt is említenek, mint állatot.

Az említések sorrendjében az országosan is igen elterjedt hóvirág és tözike után az Őrségben emblemikus sárgaliliom és kockás liliom következik (16. táblázat). A tájegység jellemző növényei közül egy-egy említésre kerül a csillagnárcisz, tőzegeper, henye boroszlán, kornistárnics és néhány említést kap a harmatfű, kakasmandinkó. Az állatokat jellemzően a madarak képviselik, első helyen az egész országban is megtalálható gólya áll, de szorosan követi a fekete gólya és általánosan a békák, lepkék említése (16. táblázat). A békák, lepkék és a foltos szalamandra megjelenése igazán üdítő kivétel a sok madár között, ehhez még egy-egy említéssel hozzájárul a vérfűboglárka, a folyami rák és a szarvasbogár. De a madarak között is felbukkannak olyan értékes fajok nevei, mint a jégmadár és a keresztcsőrű. 38-an egyáltalán nem válaszoltak semmit a kérdésre.

16. táblázat: A leggyakrabban említett „Őrségben védett” növények és állatok

növény	említések száma		állat
hóvirág	43	21	gólya
tözike	38	20	fekete gólya
sárgaliliom	33	20	béka
kockásliliom	14	14	lepke
ciklámen	9	10	sas
agárkosbor, orchidea	8	7	foltos szalamandra
kikerics	7	5	veréb
nőszirm	6	5	haris
gyöngyvirág	6	4	bagoly
virágok	6	4	sólyom
kakasmandinkó	5	4	cinke, cinege

Forrás: Kérdőíves felmérés alapján saját szerk.

Az iskolások válaszai is felettebb érdekesnek bizonyulnak. 8. osztályosok töltötték ki a kérdőívet egy nemzeti park szívében fekvő településen, akik ha más nem akár szabadidejükben járhatnák a határt, de minden bizonnyal szervezett iskolai bemutatáson is részt vettek. Ennek ellenére a 22 főből mindössze ketten vettek részt biciklitúrán, négyen pedig tanösvényi kiránduláson. 11-en egyáltalán nem ismernek tanösvényt, kilencen pedig a Sárgaliliom tanösvényt említették. Növények közül mindössze a henye boroszlánt (18), a kikericseket (13), a kockás liliomot (2) és a

hóvirágot (1) említették, állatok közül pedig a békákat (15), lepkéket (13) és a cinegét (1). 14-15 évesen a nemzeti park területén lakóként és friss általános iskolai tanulmányokkal ennyit tudnak a térség élővilágáról.

A Nemzeti Park jelenlétét a térségben – ahogy fentebb is utaltam rá – nem minden helyi lakos nézi jó szemmel. Ahogyan azt néhány polgármester a lakossági-nemzeti parki együttműködésre vonatkozóan megjegyezte, „kénytelen”, igazán eltalálták a helyzetet. A konfrontáció és az elégedetlenség legnagyobb részét a szigorú és néha a lakosság szemszögéből nézve érthetetlen szabályozás adja. Legtöbb elégedetlenkedő az alábbi problémaköröket fogalmazza meg:

- túl sokat korlátoz, szabályoz, túl sok mindenbe beleszól
- eddig is működött minden, nem kellettek ide
- rendetlen a környezet: gazdátlanok tűnnek a földjeik, nem kaszálnak, nem kezelnek, „dzsumbuj van”
- sok köztük az idegen, alkalmaznak több helyit, feleslegesen futkosnak kocsijaikon
- helyiekkel nem ápolnak jó kapcsolatot, nem együttműködők

Nyilvánvalóan minden éremnek két oldala van, például legutóbbi „szemrehányást” tekintve hozzá kell számítani, hogy a helyiek milyen arányban vesznek/vettek részt nemzeti parki fórumon, vagy rendezvényen és máris az „ellenséges kölcsönös attitűd” esete áll fenn. A gazdátlanok tűnő, vagy kaszálatlan földek pedig éppúgy felelőssége a lakosságnak, mint esetleg a nemzeti parknak – egyiknek sincs elég pénze, személyi állománya/az idős lakosoknak gyermeke, vagy ereje a területek kezeléséhez. Helyiek alkalmazása a speciális tudást igénylő feladatokra (pl. őrszolgálat személyzete) pedig nyilvánvalóan megfelelő végzettség hiányában lehetetlen. Azért az igazsághoz hozzá tartozik, hogy az akadékoskodók között is többen megemlítik, hogy a NP munkahelyteremtő, jómagam is találkoztam szőcei őrral, nagyrákosi fiatalasszonnyal, akinek az apja dolgozik a nemzeti parkban.

A 193 megkérdezett közül 44-en leginkább a fakivágás szabályozását sérelmezték, ami érthető is, hiszen sokuknak van ma is erdeje, sokan fával tüzelnek, építésre is használják és főképp az erdei madarak költése miatt az év bizonyos

időszakában az erdőművelésben korlátozva vannak (mennyiségileg is). Ugyanez vonatkozik a kaszálásra is (14-en említik), jogszabályban van határozva, mikor lehet és a módja is elő van írva. Érdekes, hogy az építkezési szabályok szigorúságát is megemlítik 17-en, ebből csak 9-en laknak belterületileg is védett településen, ahol a legtöbb előírás szerepel a helyi építési szabályzatban. Nyilván a településkép fenntartása érdekében mindenhol szükséges bizonyos szabályokat alkotni.

A válaszolók közül 10-en megemlítik még a gombászás korlátozását, ami szintén azért érinti rosszul őket, mert az erdei gyűjtögetés hozzátartozott a kiegészítő táplálkozáshoz és az Őrség erdei egyébként is gazdag gombavilággal rendelkeznek. Elenyésző számban említenek gyomirtást, sózást, engedélyeztetési nehézségeket, de 34-en nem érzik magukat korlátozva semmiben és 76-an egyáltalán nem válaszoltak.

Utolsó kérdésként megkérdeztem a lakosoktól, jónak tartják-e hogy létezik az Őrségi Nemzeti Park? Karakán módon 25-en mondták azt, hogy nem – java részük a maximálisan elégedetlenkedő volt. 8-an jó is meg nem is választ adtak, az összes többi (138 fő) szerint jó a NP jelenléte.

A térség motorjaként feltüntetett, fejlődőben lévő turizmusról a helyiek tehát bizakodóan nyilatkoznak, jövőképükben többnyire helyet kap (17,6 %). Ugyanakkor nem érzékelhető, hogy a turizmus térnyerése révén enyhültek volna a térség lakóinak munkahely-problémái. A turisták jelenléte szezonális jellegű, amely révén a turizmusban idénymunkát találók és a szállásadók is csak az év egy részében számolhatnak jövedelemmel. A helyi turizmus vérkeringésébe többféle módon is bekapcsolódhatnak a lakosok. A munkahelyteremtő, turizmus orientált vállalkozások telepítése nyilvánvalóan az egyik legkézenfekvőbb lehetőség. A helyi polgármesterek többsége is ebben látja a továbblépést, azonban akad, aki megjegyzi, hogy „a turizmusból mindenki nem élhet meg” hiszen csak egy szűk körnek biztosít megélhetést és a térség problémáira nem ad átfogó megoldást. A turisztikai beruházások és fejlesztések mellett legalább ugyanolyan mértékben említik az agrárgazdaság felfuttatásának és a helyben történő foglalkoztatás megoldásának szükségességét.

7.3. Egyéb kitörési pont – agrárgazdaság

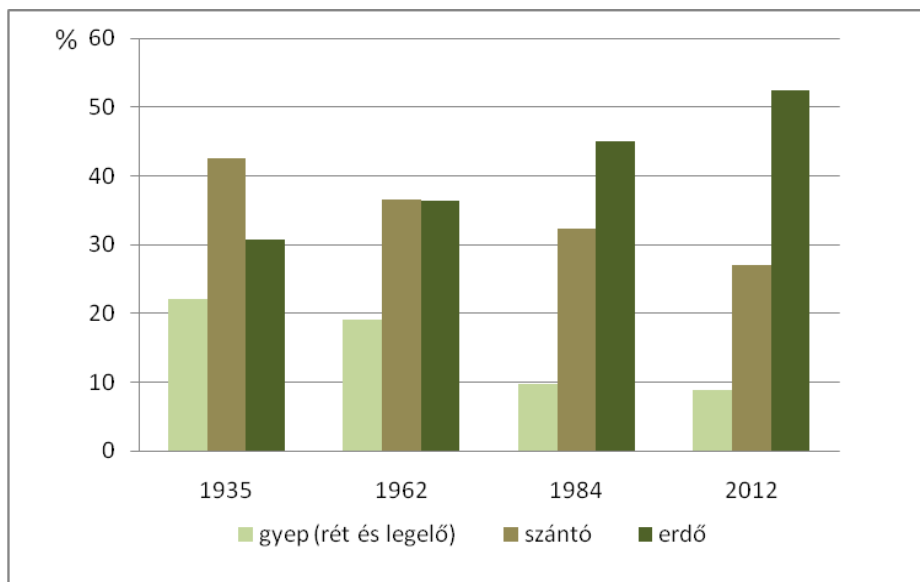
Kezdetben az ember a természetes ökoszisztémának integráns része volt. Növekvő aktivitása azonban a növénytakarót és ez által a táj arculatát fokozatosan megváltoztatta. Szerves fejlődés esetén a természeti környezetnek érvényre kell jutnia a mezőgazdálkodás, a gazdaság, az épített környezet és a társadalom szerkezetében is, de napjainkban a védelem és a használat, a környezeti érzékenység, valamint termelési potenciál környezettől függő összehangolásának szükségessége megkérdőjelezhetetlen. Különösen igaz ez azokon a védett és érzékeny természeti területeken, amelyeken a mezőgazdasági művelés fenntartása a biodiverzitás illetve a tájkarakter megőrzésének alapfeltétele. Igaz ez az Őrségre is, ahol a természeti erőforrások és rendszerek állapota alapvetően meghatározza a mezőgazdálkodás lehetőségeit, gazdaságosságát, hosszú távú működőképességét, termékeinek minőségét, valamint mindezekből fakadó piaci versenyképességét, eredményességét (ÁNGYÁN J. ET AL. 2003).

A nemzetközi és hazai mezőgazdasági politika fejlődése a többfunkciós agrármodell kialakulása felé mozdult el (CSATÁRI B. ET AL. 2009), amely multifunkcionalitásában egyre nagyobb szerepet kapott a természetközeli gazdálkodás és a fenntarthatóság is. A fenntartható agrár-rendszerek tulajdonképpen olyan komplex rendszerek, amelyek a növénytermesztés, állattenyésztés, erdő-, vad- és halgazdálkodáson kívül magukba foglalják azok részleges feldolgozását, ezen kívül a rurális népesség foglalkoztatásának és településformáinak bizonyos feladatait, a helyi közösségek és hagyományaik fennmaradását és a térségek természetvédelmét, valamint turizmusát is (HAJNAL K. 2006, ŠTAUS, S.–BAVEC, F.–BAVEC, M. 2011). Az agrárgazdálkodás fenntarthatósága szorosan összefügg a lokalitással: a helyi társadalom tudására épít, a helyi természeti adottságokon alapul, a helyi kisgazdaságokat részesíti előnyben, így a javakat a helyben élők számára dolgozzák fel és értékesítik a helyi tőke, munkaerő felhasználásával (LÁNYI A. 2010).

7. 3. 1. Az átalakuló agrártársaság

Az Őrség egykor egyveretű agrártáj volt, ahol az önellátásra berendezkedett társadalom jelentős része a mezőgazdaságban kereste kenyerét. A két világháború közötti időszakban az Őrség majd minden településén a mezőgazdasági keresők aránya 70% feletti (1930), de még a második világháborút követően (1949), a községek kétharmadára is ugyanez jellemző (26. ábra). Az agrárkeresők drasztikus csökkenésének történeti és társadalmi okaival a 6.2.1. fejezet részletesen foglalkozik. A csökkenés volumene az 1960-as éveket követően kezdett erősödni, legnagyobb mértékben pedig 1990 és 2001 között mérhető. Így az Őrségben 1960-1990 között, 30 év alatt átlagosan 32%-kal csökkent az agrárkeresők aránya, majd 1990-2001 között, 10 év alatt ugyanekkora mértékben (33%).

A foglalkoztatási átrétegződés(ek) révén csökkenő mezőgazdasági munkaerő egyben a területhasználat változásait is eredményezte. A 24. ábrán jól nyomon követhető, hogy az egyes területhasználati típusok trendszerű változása napjainkban sem akadt meg, de kissé mérséklődött. Míg a gyepek és szántóterületek 1935 és 2012 között az Őrség egészét tekintve csökkentek, addig ennek rovására az erdőterületek nőttek. Nyilván, a földjével már aktívan nem foglalkozó vagy elvándorló lakosság területei paragon maradtak, amely területeken pedig erdő sarjadt.

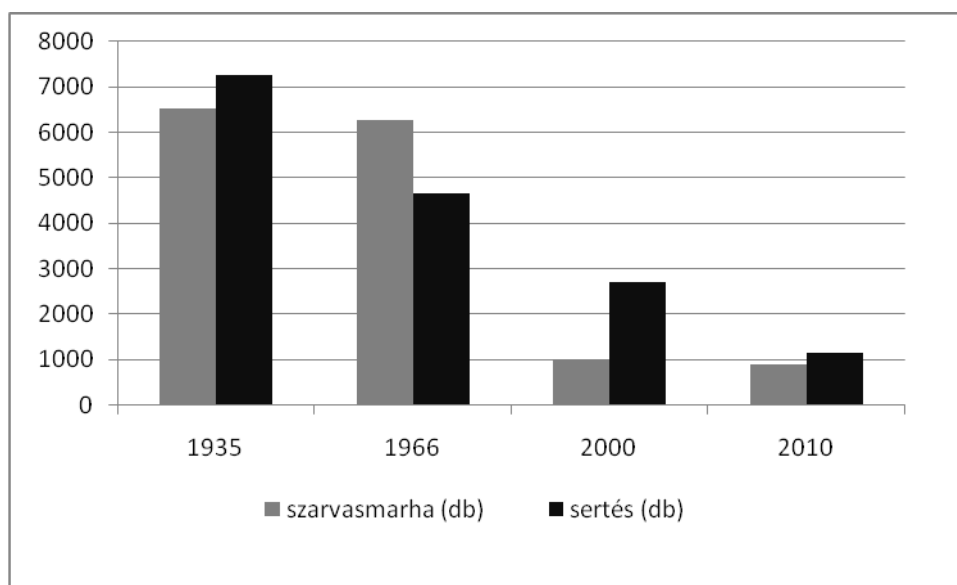

24. ábra: Az Őrség területhasználati képének változása 1935-2012 között

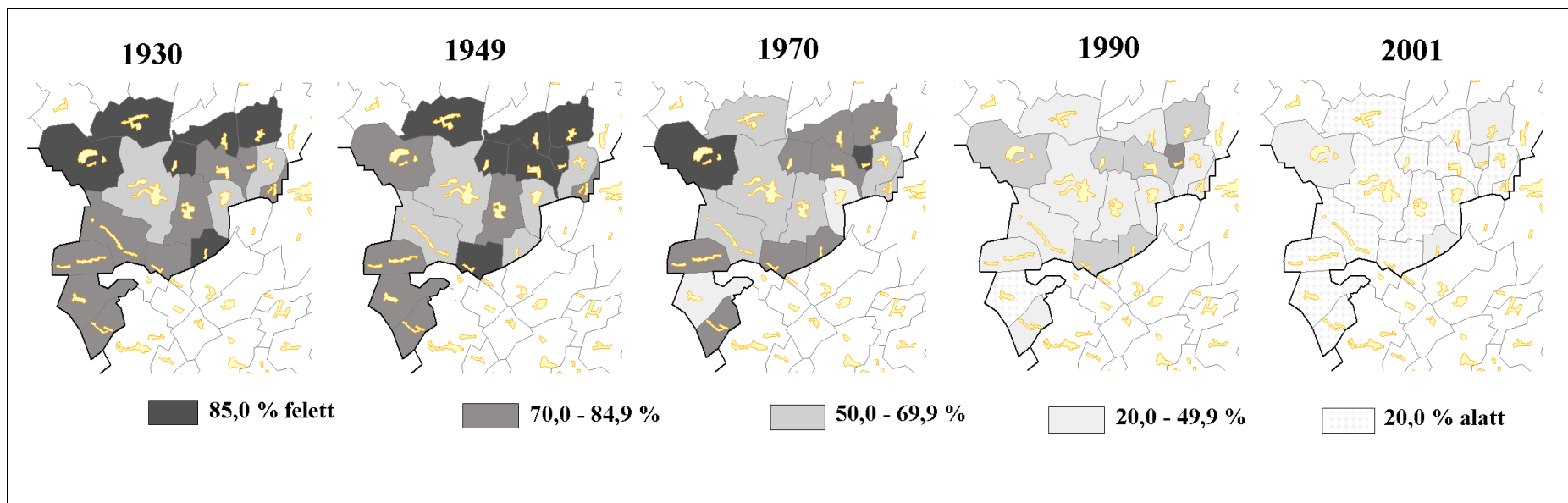
Forrás: Földterületi községsoros adatok 1895-1984 (KSH) és a www.takarnet.hu adatai alapján saját szerk. 2012

A 24. ábrán látható trendek alakulása napjainkra valamelyest mérséklődik. Különösen az értékes gyepterületek visszaszorulásának mértéke csekélyebb az 1962-1984 közötti változáshoz (-9,36%) képest, 1984-2012 között (-1,01%). A szántó- és erdőterületek alakulásában számottevő változást nem tapasztalni.

A természetes gyepekre támaszkodó állattartás visszaszorulása hasonlóképpen jellemezhető a vizsgált időszakot tekintve. A lábasjószágok komoly tökét biztosítottak a lakosság számára, szinte minden gazdának volt legalább 1-2 tehene. A kollektivizálás folyamán a térségben szerveződő téeszek állatállománya kezdetben még növekedett, azonban az Őrségben nem fenntartható nagyüzemi gazdálkodás kudarca után az állomány rohamosan csökkenésnek indult (25. ábra). Az állattartás gazdasági feltételei kedvezőtlené váltak és a tejfelvásárlás visszaszorulása is egyre kevésbé motiválta a szarvasmarhatartást. A korábban működő tejbegyűjtő rendszert felszámolták és az Őriszentpéteren működő tejszarnok is bezárt pár éve. Természetesen a csökkenő állatállomány hozzájárult a rét- és legelőterületek visszaszorulásához is, hiszen hasznosításuk megoldatlanná vált.

25. ábra: A szarvasmarha- és sertésállomány csökkenése az Őrségben 1935-2010 között
 Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870-1970. III. Állattenyésztés, illetve Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000, 2010, KSH adatai alapján saját szerk. 2012

26. ábra: A mezőgazdasági keresők arányának változása az összes kereső százalékában 1930-2001 között
 Forrás: KSH adatbázis alapján saját szerk. 2012

Tehát az őrési táj arculatának fenntartása (ami társadalmi, természetvédelmi és turisztikai igény is egyben) és a megélhetési lehetőségek tárházának bővítése szempontjából szükséges volna a térség aktív korú lakosságának (legalább részben) visszatérése a gazdálkodáshoz. A mezőgazdasági ágazatok közül mind az erdőgazdálkodásnak, mind a növénytermesztésnek és állattenyésztésnek nagy hagyományai voltak a térségben, jóllehet rentábilis csak az erdő és az állattartás volt. Manapság azonban kevés a gazdaság, sok a műveletlen terület, kevesen tartanak állatot és nincsenek legeltetve, kaszálva a gyepterületek. Érdekes, hogy a települési előljárók vélekedése ezzel ellentétes, szerintük nem jellemző a parlagföldek magas aránya, elenyésző az ilyen terület. A 24. és 26. ábrák adataiból nyilvánvaló, hogy a mezőgazdasági keresők aránya, nagyobb mértékben csökkent, mint a művelt területeké. Tehát napjainkra a művelésbe fogott területeket vélhetően kevesebb gazda kezeli, ami kétféleképpen lehetséges: vagy kevesebb gazdálkodónak van nagyobb birtoka, vagy a tulajdonosok bérművelésbe adják területeiket⁹. Vélhetően az Őrségben mindegyik érvényesül.

Fontos azonban megemlíteni, hogy a mezőgazdasági keresők statisztikájában nem jelenik meg az őrési lakosságnak az a rétege, akiknek – legyenek bár nyugdíjasok, munkanélküliek, vagy más ágazatban dolgozók – van valamennyi házkörüli földje, amit művelésbe von, saját maga/háztartása ellátását biztosítva. Ezek a „mini-gazdaságok” nem termelnek eladásra, csak a részleges önellátást oldják meg, viszont kezelik saját területeiket. Az Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000-ben 1561 gazdaságot¹⁰ talált az Őrségben, amelyből 1438 (92,12%) a földterület alapján minősül annak, tehát van legalább 1500 m² szántó, kert, gyümölcsös, szőlő, rét, vagy legelő területe. A gazdaságok közül pedig csak 12 nem egyéni gazdaság (pl. szövetkezet), ami azt jelenti, hogy a nagy részük egyéni vállalkozás, vagy háztartás (99,23%).

Jellemzően azok a földtulajdonosok, akik nem akarják, vagy nem tudják művelni területeiket, bérbe adják a térség gazdálkodóinak. A bérlés azonban nem

⁹ Gyakorlatilag sajnos létezik egy harmadik megoldás is, amikor pl. a nyilvántartott gyepterület (rét, vagy legelő) csak a térképen és az adtbázisban az, a valóságban pedig egészen más „képet mutat”.

¹⁰ Az Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000 és 2010 gazdaság méretű egységek kritériumait az összeírás részletesen taglalja.

mindig egyszerű, hiszen a kárpótlások során kiosztott területek (főképpen az erdők) esetén gyakori, hogy igen kicsiny egybefüggő parcella adódik valakinek, vagy éppen a tulajdonos felkutatása ütközik nehézségekbe. Az elaprózott birtokszerkezet egyébként is jellemző volt az Őrségre, a kárpótlások után kialakult helyzet azonban nagyban megnehezíti a kifizetődő mezőgazdálkodást a kicsiny parcellákon. A gépiesített földművelés előtt mindez nem okozott akkora problémát, mint napjainkban, amikor a nagyobb földdarabot egyben művelni gépekkel könnyebb, mint az imitt-amott fekvő kisebb területeket. A gazdálkodók ezért a földvásárlás során igyekeznek sajátjukat folytonosan bővíteni, ami nem mindig egyszerű. Ennek okán, mint probléma, többször hallani a földhiányról. A gazdák és a településvezetők is felhívják a figyelmet a földhöz jutás feltételeinek egyszerűsítésére és fontosságára.

A termőföldpiac egyébként igen élénk az Őrségben – akár a nagyvárosokból ide települni vágyókat, akár a külföldieket, vagy pedig az államot tekintve. Időszerű, központi téma lett a külföldiek földvásárlása, a zsebszerződések által elbitorolt területek ügye, de az ilyen külföldi tulajdonosokra nehéz rábukkanni. A települési polgármesterek is kitérően nyilatkoznak a kérdést illetően, kevesen vállalják – és azt is csak inkognitóban – hogy beszélnek a témáról. Van, aki politikai hangulatkeltésnek titulálja az ügyet, más pedig már a faluját temeti, mert állítja, földjeiknek már 90%-át is külföldiek kezelik. Tény viszont, hogy az Őrségben a külföldi származású (jellemzően osztrák) letelepedők sok esetben sajátjukon kívül bérelt területeken is gazdálkodnak, amit valójában a természetvédelem és a hazai agárpolitika elképzeléseivel összhangban tesznek. Közülük többen már évek/évtizedek óta élnek és gazdálkodnak az Őrségben. Jelenlétük pedig a tekintetben kívánatos, hogy tőkeerejük révén művelik a területeket, fejleszteni tudnak. Az ún. zsebszerződések felszámolása nyilván nem ellenük kell, hogy irányuljon.

Az utóbbi időszak legnagyobb földvásárlója a térségben kétségkívül az állam, az ŐNP révén, hiszen 2011 év végén 450 millió forintot kaptak a központi költségvetésből földterületek vásárlására. Alapvető cél a védett területek birtokbavétele volt, nem mellékesen pedig az említett zsebszerződéses ügyletek megakadályozása. Abban csak bízni lehet, hogy az egyébként is munkaerő-hiánnyal

küzdő szervezet az újabb földek megszerzésével egyidejűen akár újabb munkahelyeket is teremthet, jelenlegi kapacitásukat nem haladja meg majd terjeszkedésük. Ezt valószínűsíti, hogy a védett területeken megszerzett földeket terv szerint természetvédelmi szempontból kedvezőbb művelési ágú (pl. kukoricát termő szántó helyett gyepterület) területté kívánják alakítani és/vagy bérlésre kiadni. Ily módon az ÖNP-nak csak vagyonkezelésében lesz a terület, nem ők gazdálkodnának rajta. 2011-ben az Őrségi Nemzeti Park mindössze 2496 ha-on volt vagyonkezelő (a park teljes területének csak 0,74%-a) viszont ezen területeknek több, mint 98%-át saját maguk kezelték. Ez java-részt erdő- (832 ha) és gyepterületeket (748 ha) jelentett. Szántóterületük (455 ha) részint saját állatállományuk takarmánytermő területe volt, részint pedig visszagyepesítésre került.

Szükséges szót ejteni a térség mezőgazdasági és vidékfejlesztési nehézségei mellett a lakosság problémáiról. Bár helyi kezdeményezések szép számmal akadnak, a gazdasági fellendülés, a vidék fejlődése mégsem indul be. Mi lehet ennek az oka?

A falvak vidékfejlesztési, agrárfejlesztési problematikáival foglalkozó szakirodalma (BELUSZKY P. 2005a, HAJNAL K. 2006, G. FEKETE É. 2007a, BUDAY-SÁNTHA A. 2010, LÁNYI A. 2010) és a kérdőívezés terepi tapasztalatai is egyaránt arra engednek következtetni, hogy az akadály egyik része valahol a társadalomban található, a múltban gyökerezik és a jelenben képtelen oldódni. A humán erőforrás térségi fejlesztése, a közösségek társadalmi tőkájének újrakovácsolása mindenképpen szükséges az Őrségi vidékfejlesztés, a helyi adottságokra épülő gazdálkodás erősítéséhez. Az emberi erőforrás-fejlesztés részeként elsődlegesen az oktatás, szakképzés megfelelő szintjének elérése lenne a cél, másfelől a vidéki értelmiség, mint gazdasági-társadalmi felhajtóerő megalakulása. Ehhez kapcsolódik az output oldaláról a megfelelő végzettséggel rendelkezők elhelyezkedési lehetőségeinek, munkához jutásának biztosítása az intézmények, jogszabályok, különböző „politikák” részéről. A munkahelyek hiánya ugyanis kardinális kérdés a lakosság körében. Az Őrség jövőképét firtató kérdésnél az Őrségi válaszadók 24,5 %-a megemlítette negatívumként, hogy csekély munkalehetőséggel bír a térség.

Az Őrségi iskolázottsági mutatói – bár a hasonlóan aprófalvas térségekhez képest jobbak (BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 2007) – a megyei átlagtól rendre

elmaradnak (vö. 6. táblázat). Átlagosan 9,3 osztályt végeztek, a nagykorúak között a középiskolát végzettek aránya 23,5%, a 25 évesnél idősebbek között a diplomásoké pedig 5,9%. A statisztikákat azonban jelentősen torzítják a betelepülők, amely torzítás megmutatkozik egyrészt azon települések esetén, ahol magas a betelepülők aránya (pl. Ispánk, Óriszentpéter és Szatta – 6. táblázat), másrészt a kérdőív eredményeiben, ahol kiderül, hogy a diplomás válaszolók majdnem fele betelepülő (5. táblázat). Természetesen ellentétes irányú eltolódás is jellemző, azon községek esetén, ahol magas az időskorúak aránya, jellemzően alacsonyabb az átlagos iskolai végzettség is (Kerkáskápolna, Kercaszomor – 6. táblázat). A térség humán erőforrás fejlesztését azonban egyáltalán nem segíti elő, hogy mindössze öt településen működik általános iskola (de felső tagozattal is rendelkező csak Óriszentpéteren és Pankaszon)¹¹, ennél magasabb szintű oktatási intézmény legközelebb a környező városokban érhető el (pl. Szentgotthárd, Körmend). További probléma, hogy ritka az a továbbtanuló diák, akit ha „megcsapott a nagyváros szele”, visszavágyik az Órségbe. Természetesen szükség volna a képzett munkaerő helyben tartására is, erre azonban a kevés munkalehetőség miatt csekély esély adódik, ezek főképpen a közszférában, illetve szakképesítéssel a nemzeti parknál.

A rátermettség és az innováció készség, valamint a tenni akarás hiánya egyértelműen nehezíti a lakosság visszavezetését a munka világába. Sokan érzik kilátástalannak helyzetüket, belesüllyedtek egy önsajnálat-spirálba, amiből igen nehéz kikerülni. A segítség – ezúttal – kívülről jön/jöhet. Ugyanis a beköltözők – mindamelllett, hogy általában magasabban kvalifikáltak – lendületes, tetterre kész emberek, akik példát mutathatnak a helyieknek. Az Órségben működő kisvállalkozások, gazdaságok vezetői, működtetői többnyire nem a tősgyökeres órségiek közül kerülnek ki, tisztelet a kivételnek (pl. Batha-porta Szalafőn, Zsohár Kertészet Nagyrákoson). A betelepülők azonban nagyrészt városi (de mindenképpen Órségtől idegen) környezetből származó emberek, akik maguk is tanulják a gazdálkodás mikéntjét és rendjét. A külső erőforrásokkal – legyen az bármilyen tőke – pedig valóban vigyázni kell, függést és kiszolgáltatottságot jelenthetnek és olyan

¹¹ A 18 órségi település 5 általános iskolájába 2010-ben összesen 298 gyermek járt, ebből Viszákön egy osztályban 6, Hegyhátszentjakabon pedig két osztályban 8 diák (TEIR Adatbázis, 2010).

dominanciát, amely a táj és a település sajátosságát, identitását veszélyezteti (HAJNAL K. 2006). Mindezek természetesen feszültségeket okoznak a helyi társadalomban (lásd 6.2.2. *fejezet*rész).

Az Órség lakosságának egy része mindezek ellenére – legyen akár őslakos, akár betelepült – próbál élni a felkínálkozó lehetőségekkel. Kilátásaikat különböző támogatási rendszerek segítik.

7.3.2. A támogatási rendszerek kihasználtsága és a fenntartható agrárgazdálkodás lehetőségei

Az európai agrármodell hazai kereteit kezdetben a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program próbálta megadni. Elsődleges törekvései között szerepelt egy olyan mezőgazdasági gyakorlat kialakítása, amely a természeti erőforrások fenntartható használatán, a természeti értékek megőrzésén, a táj értékeinek megóvásán, valamint az embereknek munkát és megélhetést biztosító gazdálkodási rendszer megteremtésén alapul. Az agrártámogatási rendszerek és lehetőségek az elmúlt években – de leginkább az EU-s források megnyílása óta – jelentős diverzifikáción és átalakuláson mentek keresztül. E dolgozatnak nem célja feltárni ezek történetét és különféle típusait, csak a jelen folyamatok elemzésére szorítkozik. Az aktuális agrár- és vidékfejlesztési támogatások rendelkezésre álló adatait (www.mvh.gov.hu) felhasználva a következők állapíthatók meg:

- Az Órségben gazdálkodók településtől függetlenül jellemzően ugyanazokat a támogatási jogcímekeket igénylik. Ezek leggyakrabban Európai Mezőgazdasági Gazdálkodási Alap (EMGA) területalapú támogatások, Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) kedvezőtlen adottságú területek támogatása, agrár-környezetgazdálkodási támogatás, Natura 2000 gyepterületeken történő gazdálkodáshoz nyújtandó kompenzációs támogatás.

- A területalapú pályázatokhoz képest csekély a nemzeti alapból (NA) finanszírozható szarvasmarhatartáshoz kötődő támogatások aránya, ezek között jellemzően az anyatehén támogatása, húsmarhatartás támogatása, szarvasmarha tartás extenzifikációs támogatása, valamint a nemzeti tejtámogatás szerepel.

- 2008-2012 között a következő tendenciák figyelhetők meg az igényelt támogatásokat illetően: míg 2008-ban inkább a területalapú támogatásokat igényelték, addig 2011-re ezek száma az egyéb támogatások (örökségvédelem, turisztikai, szakképzéshez köthető, méhészeti) megjelenésének arányában csökkent. Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy tendenciózusan több-féle támogatás igénylése következett be az évek során.

2012-ben az Őrség 18 településén összesen 473 egyéni kérelem kapott pozitív elbírálást. 2012 első félévében (01.01-06.30-ig) a támogatást nyert pályázatokat tekintve ugyancsak elmondható, hogy a területalapú szubvenciók (EMGA) teszik ki az odaítélt támogatástípusok nagy részét (17. táblázat). Ezen felül, mivel védett területekről van szó, jelentős az agrár-környezetvédelmi támogatások forráskihasználása (EMVA) is¹². Mindezek azonban csak jövedelempótló megoldások, a térségben kizárólagosan agrártevékenységből megélni nehéz, a védettség pedig különös, szigorú szabályozásokat von maga után. Készült például útmutató a helyes természetvédelmi gyepgazdálkodási gyakorlat megvalósításáról, de a térség lakói számos esetben megfogalmazzák, hogy a kaszálási szabályozás (madárbarát, vadriasztó lánc, hagyási sáv) túl szigorú és számukra értelmetlen, hiszen eddig is működött minden és fennmaradtak a természeti értékek, ahogyan ez kiderül a KÖRTÁJ Tervező Iroda Kft. érdekes tanulmányából is (PODMANICZKY L. et al. 2010). A településvezetőkkel folytatott kérdőívezés során is, és az említett tanulmányból is kiderült, hogy a támogatási rendszerek pályázatainak sok esetben bonyolultak, valamint rengeteg az ellenőrzés, amely a mindennapi munkából néha napokat elvesz – legalábbis az állattartók szempontjából. Szántóföldi művelésnél a helyzet már egészen más, az elvetett kultúra néha csak támogatást terem. Az igényléseket külső segítség nélkül a gazdák igen nehezen töltik ki, előfordul, hogy önhibájukon kívül kötelezik őket visszafizetésre (PODMANICZKY L. et al. 2010). A polgármesterek többsége kiemelten említi a térség gazdálkodásának megsegítésére a

¹² Sajnos ide-vágó és igen találó LÁNYI A. megfogalmazása a támogatási rendszerek megvalósulását illetően: „A föld nem gabonát terem, hanem földalapú, vagy agrár-környezetvédelmi támogatást” (LÁNYI A. 2010).

több támogatás szükségességét, illetve a felülről jövő, kormány szintű kedvező döntéseket, amelyek kedvezőbb helyzetbe hoznák az ágazatot.

A térség hazánk egyik leginkább erdőszült vidéke. Az erdőknek napjainkban is komoly szerepük van az Őrség gazdasági életében, úgy, mint munkalehetőség (ŐNP, erdőgazdaságok, fakitermelő vállalkozások), családi megtakarítás (magánerdők) és természetesen, mint turisztikai vonzerő. Ugyanakkor kevés az erdő szolgáltatásaira épülő, közösségi vállalkozás (LÁNYI A. 2010), pedig tervezet és támogatás létezik az erdők hasznosítására és/vagy kezelésére vonatkozóan. 2012 első félévében mindössze 4 erdő-felújítási támogatást igényeltek és kaptak az Őrségben, pedig az EMVA II. tengelyen belül létezik támogatás a mezőgazdasági területek erdősítésére, agrár-erdészeti rendszerek kialakítására, erdészeti potenciál helyreállítására, illetve erdő-környezetvédelmi célú átalakításra.

Az állattartással kapcsolatos pályázatok közül a szarvasmarha-tartáshoz köthetően 53-an igényeltek támogatást, ezek döntően (34) azonban csak a nemzeti alaptól igényelhető nemzeti tejtámogatást kérték, a nagyobb kapacitású állattartást sejtető, több támogatási típust is igénylő gazdák száma csekély (17. táblázat).

17. táblázat: Támogatási adatok 2007. évi XVII. törvény alapján (a legfrissebb kifizetési időszakot tekintve 2012.01.01 - 2012.06.30.)

település	önkor- mányzat	egyesü- let	EMGA		EMVA			nemzeti				
			területalapú	kedvezőtlen adottságú területek	agrár- környezet- gazdálkodás	Natura 2000	Szarvas- marha	egyéb állat	tej- támo- gatás	erdőfel- újítás	méhek	
pozitívan elbírált támogatások száma (db)												
Óriszentpéter	2	10	38	10	4	4	2	2	1	0	2	
Bajánsénye	6	0	19	4	2	4	5	1	0	0	0	
Felsőjánosfa	0	1	11	0	2	0	3	0	5	0	0	
Hegyhátszentjakab	0	2	12	0	0	0	2	0	2	0	0	
Ispánk	6	0	13	2	0	0	0	0	0	0	0	
Kercaszomor	2	0	12	4	2	2	1	0	0	0	0	
Kerkáskápolna	0	0	6	2	2	0	3	3	0	0	0	
Kisrákos	0	0	27	0	0	0	1	0	4	2	0	
Kondorfa	0	0	9	2	0	2	0	0	0	1	4	
Magyarszombatfa	0	0	16	0	2	0	2	0	0	0	0	
Nagyrákos	0	4	7	6	6	6	3	0	1	0	0	
Órimagyarósd	0	2	27	0	0	2	14	0	14	0	0	
Pankasz	2	0	12	0	0	0	3	0	2	0	0	
Szaknyér	0	0	12	0	0	0	8	0	4	0	0	
Szalfő	0	0	14	10	8	8	6	4	1	1	0	
Szatta	0	0	13	0	0	0	0	0	0	0	0	
Velemér	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	
Viszák	2	0	17	0	0	0	0	0	0	0	0	
összesen	20	19	270	40	28	28	53	10	34	4	6	

Forrás: www.mvh.gov.hu adatai alapján saját szerk. 2012

A hazai állattartás volumenének növelését pedig a magyar agrárkormányzat is célként kitűzte, mindent megtesz azért, hogy a növénytermesztés és az állattenyésztés felborult egyensúlyát kiegyenlítse – ezt Fazekas Sándor miniszter fogalmazta meg (<http://www.agroinform.com/aktualis/Agroinform-Hirszolgalat-Magyartarka-Informacios-Nap-A-hus-es-kettos-hasznositasu-tehenallomanyunk-kozel-50-szazalek-a-magyartarka/20120113-18343/>). Az állattartást és a hozzá kapcsolódó földművelési munkák – elsősorban gyepgazdálkodás – támogatását szorgalmazza a térségben a Nemzeti Park is. Maga az ÖNP is jelentős számú állatot tart (MÁRKUS F.–SEREGI J. 2009, <http://onp.nemzetipark.gov.hu/>), egyúttal különböző programok révén próbálja a helyieket is bevonni a gazdálkodásba. Egyik jelenlegi projektjük révén magyartarka üszőborjakat (33-at) helyeznek ki három őrségi gazdához, akik az állatok árát később is megtéríthetik, amikor azok már ellettek, vagy gazdasági hasznot hoztak. A program – nem új keletű, korábban is voltak hasonló kezdeményezések a parknál – célja, hogy ösztönözze az állattartást, és megkönnyítse a gazdák jószágához jutását (http://www.vasnepe.hu/cimlapon/20120112_orseg_magyartarka). Sajnálatos, hogy csak három gazda csatlakozott a programhoz, akik egyébként már mindannyian tartanak otthon állatokat, így az agrárgazdálkodásba nem új emberek bevonása történt.

A hagyományos állattartás és az ehhez kapcsolódó rét- és legelőgazdálkodás, amely tevékenységek ösztönzése és ezen keresztül a rétterületek páratlan élővilágának és a mozaikos tájkép fenntartása lehet a térség jövőjének egyik kulcsa. Az állattartás pedig nem csak a tájfenntartást segíti elő, hanem munkát ad, terméket ad és így megélhetést is biztosít. Az Őrségben marhatartó gazdák, ha nem csak saját ellátásukat biztosítják, értékesítik szűkebb-tágabb környezetükben a termelt tejet, amire jellemzően nagy igény is van. A termékek feldolgozására azonban kevesen vállalkoznak, ehhez nyilvánvalóan több állat és megfelelő infrastruktúra is kellene. Átlagon felüli számban (több mint 50) szarvasmarhát csak Óriszentpéteren, Órimagyarósdon, Szalafőn és Szaknyéren tartanak (lásd 18. táblázat). Óriszentpéteren az Őrségi Nemzeti Park állománya a jelentős, Órimagyarósdon az egykori szakszövetkezet helyén működik egy gazdaság, Szalafőn és Szaknyéren pedig egy-egy gazdálkodó tart nagyobb létszámú (50-100 db) szarvasmarhát. Az őrségi marhatartók jelentős része azonban idős lakos, aki hobbiból, megszokásból tartja 1-3 tehenét. Ezek a háztartások rendszerint

önfenntartásra rendezkedtek be, csak csekély jövedelmet termelnek az állattartásból, ha a tejet értékesíteni tudják. Valamint a rétek fenntartásához sem járulnak hozzá jelentősen, hiszen sokan nem viszik ki legelőre az állatokat, inkább behordják eléjük a szénát (PODMANICZKY L. et al.). Ennek oka lehet az elaprózott birtokszerkezet révén a legelő távolsága, a villanypásztorozás kiépítetlensége (és drága volta), a jellemzően idősebb gazdák csökkent mozgékonyága... stb.

Az állattartás termékeinek feldolgozásával jelenleg kevesen foglalkoznak. Szalafőn működik egy tejfeldolgozó üzem (Őrségi Tejüzem), de megállapodás és együttműködés hiányában nem őrségi tejből készítik termékeiket (Körmendről és Pókaszeptkről szállítanak tejet). Késztermékeiket (tej, joghurt, túró) a Nyugat-Dunántúlon több helyen értékesítik, pl. Fezo bolthálózat, Roznár Pékség. Fő profiljuk a tejtermékek előállítására, de egyébként kutatóműhelyként is működnek és akkreditált oktatóközpontjuk is van, cégeknek szerveznek üzemviteli tanfolyamokat, konferenciákat. A vállalkozás jelenleg 13 főt foglalkoztat, minden dolgozójuk őrségi lakos. Tejfeldolgozást végez Magyarszombatfán az Ingyes Manufaktúra is, amely kecsketejből készít különleges sajtokat. A sajtüzem azonban méretében jóval elmarad a szalafőitől, hiszen egyetlen ember működteti, akinek egy segédje van. A különleges sajtokat maga a tulajdonos szállítja – többnyire Budapestre – megrendelőihez, amelyek rendszerint nagyobb éttermek, boltok. De természetesen helyben is értékesít. Megrendeléseinek mértéke mára felülmúlja a termelési kapacitást.

18. táblázat: Az őrségi gazdaságok számának alakulása 2000 és 2010-ben

Település	Gazdaságok száma összesen		Állatot tartó gazdaságok aránya az összes gazdaságból		szarvasmarha (db)		sertés (db)	
	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010
Bajánsenye	135	96	87,41	71,88	85	20	232	94
Felsőjánosfa	66	52	83,33	73,03	78	35	104	44
Hegyhátszentjakab	107	72	83,18	76,39	16	14	171	75
Ispánk	32	13	56,25	46,15	14	0	30	17
Kercaszomor	54	28	94,44	92,86	24	8	115	37
Kerkáskápolna	25	16	96	100,00	27	11	57	22
Kisrákos	61	43	90,16	95,35	69	31	136	65
Kondorfa	256	129	75,39	75,97	34	6	360	102
Magyarszombatfa	92	55	81,52	58,18	59	30	188	106
Nagyrákos	84	48	79,76	70,83	52	30	123	43
Órimagyarósd	81	44	93,83	90,91	204	227	233	100

Őriszentpéter	219	200	70,78	56,50	62	274	326	116
Pankasz	88	65	75	76,92	25	26	125	73
Szaknyér	23	15	86,96	100,00	122	88	62	40
Szalfő	72	52	76,39	57,69	90	96	131	44
Szatta	25	19	92	89,47	22	5	49	44
Velemér	58	48	89,66	35,42	25	7	84	17
Viszák	83	77	91,57	79,22	12	0	192	107
Őrség összesen	1561	1072	83,535	74,82	1020	908	2718	1146

Forrás: Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000 és 2010 adatai alapján saját szerk.

Természetesen az állattenyésztés mellett egyéb agrártevékenységek is fellelhetők a térségben. Kifizetődő gazdálkodást azonban kevesen tudnak megvalósítani, még kevesebb azok száma, akik munkahelyet is képesek nyújtani. Kiemelkedő e téren a nagyrákosi Zsohár Kertészet, melynek tulajdonosa tősgyökeres őrségi, kertészetében pedig közel harminc főt foglalkoztat – természetesen helybélieket. Az 1991 óta működő kertészet évről-évre gyarapodik, terjeszkedését légifotón is nyomon lehet követni (27. ábra), ma közel 4 hektáron gazdálkodnak. Megrendeléseiket az ország egész területéről kapják. A cég bár helyi munkaerőt alkalmaz, de egyebekben egyáltalán nem a klasszikus értelemben vett fenntarthatóságot példázza. Növénytermesztéséhez szükséges speciális eszközeit (fólia, maganyagok, vegyszer) rendre külföldről hozatja és termékeinek egy részét is külföldön értékesíti. Kertészetként pedig nóvum az Őrség szívében, hiszen egyik korábban jellemző területhasználati típusba sem tartozik.

27. ábra: Zsohár Kertészet légifotón 2000-ben és 2010-ben

Forrás: www.vasteir.hu ortofotó adatbázis

Az Őrség aranyaként is aposztrofált tökmagolaj az érdeklődés középpontjába kerülve néhány erre specializálódott gazdaságnak jelent megélhetési lehetőséget. A tökmagolaj-ütés hagyományos eszközeivel, bemutató jelleggel (is) jellemző turistacsalogató esemény. Az egyébként nem egyszerű tevékenység azonban a hagyományos eszközökkel – márpedig így igazán hiteles – önmagában nem kifizetődő, ezért rendszerint egyéb szolgáltatást is végeznek a tökmagolajütő porták. Ez akár egyéb háztáji termékek értékesítése (más olajok, pálinka, kolbász...) is lehet, például a Batha Portán, vagy „mini-múzeum” és bemutatóhely a Jakosa Portán. A tökmagolaj népszerűsége garantálja a felvásárlást, érdekes és sajnálatos azonban, hogy némely Őrségi tökmagolajat is értékesítő, azt felhasználó étterem mégsem helyből származó tökmagolajat kínál. A reneszánszát élő tökmagolaj mellett a termékkínálat a hidegen sajtolt olajok körében évről évre nő. Ma már nem elég egy gazdaságnak csak tökmagból olajat ütni, egyéb kuriózumokat is fel kell tudni mutatni. Így kezdtek el előbb dióolajat készíteni, később szőlőmag-, mák- és mogyoróolaj is társult a kínálatához. Legújabb kulináris érdekességet a csipkebogyómag-olaj jelenti. Hogy minél hatékonyabb legyen a feldolgozás folyamata, az olajkészítés után fennmaradó maganyagokat megőrölve, lisztként, magpogácsaként is értékesítik. Ezeket magtípustól függően süteményekhez, kenyerekhez (tökmag-, dió-, vagy mogyoróliszt), vagy kozmetikumok alapanyagához (csipkemag) is fel lehet használni.

A térségben nagy hagyományai vannak a gyümölcsösök telepítésnek, a kaszáló-gyümölcsösök egykor igen fontos részét képezték a ház körüli birtoknak. Sajnos ez a tájhasznosítási típus kiveszőben van, ezzel pedig veszélybe kerültek az őshonos, tájfajta gyümölcsfák is. Ezt felismerve több kezdeményezés is utat tört a honos gyümölcsfák megmentésére, megőrzésére és természetesen bemutatására. Az Őrségi Nemzeti Park Őriszentpéteren létesítette Csörgőalma Gyümölcsöskertjét, ahol számos őshonos/őrségi fajta került telepítésre. A másik, civil kezdeményezésre Viszákon létesült, a Tündéerkertben szintén tájjellegű fafajok kerültek telepítésre, mindegyiknek van örökbefogadó kisgazdája. A Tündéerkert azért is érdekes kezdeményezés, mert közösségi élményt és terményt nyújt, azon a nemes célon túl, hogy génbankja számos Őrségi fafajtanak. Az ilyen jellegű vállalkozások pedig túlmutatnak az egyszerű fatelepítésen. Az Őrségben a különféle gyümölcsöket széleskörűen felhasználták:

némelyiket aszalták, volt, amiből lekvárt, szörpöt készítettek, megint másik fajtát pedig pálinkakészítésre használták. Aszalással nem csak az egyes gyümölcsöket tartósították, hanem a gombákat is szárították. Az ún. cserényen a füstös konyhákban aszalták a terményeket, nagy tételben, eladásra ezek sosem kerültek. Napjainkban a gyümölcsökből készült termékek is reneszánszukat élik, a turisták szívesen választják a helyi ízeket. A Tündérgert vállalkozás mindezt felelevenítve és kihasználva, a környezetet egyszerre gyarapító és hasznosítható gazdálkodás is lehet: gyümölcsösök terményei és feldolgozott termékei hasznot hozhatnak és munkát is adhatnak a helybelieknek (főképp, hogy Viszákön működik egy pálinkafőző is).

Külön meg kell említeni a kapcsolt termelés-szolgáltatásra alapozó gazdálkodás lehetőségét, amelyet néhány gazdaság már alkalmaz: agrártevékenységet végez és emellett turisztikai profilját kiterjesztve (szállásadás, bemutató gazdaság) helyben értékesíti is termékeit (pl. Szalafőn a Ferencz Porta). De fontos lenne fejleszteni, különféle rendeletekkel elősegíteni, hogy a helyi terméket felvásárolhassák és felhasználhassák pl. helyi éttermek, boltok. A helyi termékeket előállítók támogatására és a helyi termelés fellendítésére ötletként már felmerült egy védjegy megalkotása. Az „Őrségi védjegy”-gyel ellátott termék nyilvánvalóan kelendő lenne akármilyen piacon, hiszen az egy nemzeti park területén készült, ízében, zamatában vagy formájában, színében magában rejtene a táj jellegzetességeit. A védjegy ötletét végül az Őrségi Nemzeti Park karolta fel és a néhány éve létrehozott „Nemzeti Parki Védjegy” analógiájára megalkotta az „Őrségi Nemzeti Parki védjegy” elnevezést, mi több, már pályázni lehet az elismerés megszerzésére. A márkajelzés igen sok pontban kidolgozásra került, elérhető a kiírás és mellékletei is az ÖNP honlapján.

28. ábra: Az Őrségi Nemzeti Parki Védjegy logója
Forrás: <http://onp.nemzetipark.gov.hu/orsegi-nemzeti-parki-termek>

Célként megfogalmazódik a „*természetvédelmi oltalom alatt álló területeken működő helyi vállalkozások, gazdálkodók, gazdálkodó szervezetek támogatása, az eladásra szánt termékeik megbecsülésének növelése, piaci lehetőségeinek bővítése*”, valamint a „*környezettudatosság növelése, a természetvédelem társadalmi megítélésének általános javítása, valamint a térségi, természetvédelmi, vidékfejlesztési és gazdasági együttműködések erősítése*” (<http://onp.nemzetipark.gov.hu/orsegi-nemzeti-parki-termek> 2012.09.13). A védjegy tehát végül megvalósulni látszik, az őrségiek számára azonban tartalmaz kedvezőtlen feltételt is. Mégpedig a területi lehatárolás szempontjából, hiszen pályázni az egész nemzeti park területéről lehet, amelybe bele tartozik például Szentgotthárd, Gasztony, Körmend, Zalalövő vagy Csákánydoroszló is, amely településeknek az Őrséghez köze sincs, csak közelsége. De az említett települések területének jelentős része nem (pl. a belterület sem) része az Őrségi Nemzeti Parknak.

A védjegy megvalósulása bár hatalmas lépés, valószínűleg nem elegendő a térség gazdálkodóinak megsegítésére. Nem egy olyan véleménnyel találkoztam a településvezetők részéről, aki szerint itt már nincs mit tenni, vagy aki szerint kisebb csoda kellene a vidék fellendítéséhez. Tény, hogy az egykori agrártáj, amely lakóit majd' háromnegyed részben a mezőgazdaságból eltartotta, ma csupán alig több mint tizedének biztosít megélhetést. A szántóföldi gazdálkodás termékei a helyi természeti adottságok következtében nem versenyképesek, a gazdálkodás nem rentábilis, csakis a különböző támogatási rendszerekkel tartható fenn. Az állami és egyéb mezőgazdasági támogatások pedig végső soron inkább szociális támogatásokká fordulnak, nem a fenntartható mezőgazdasági termelés érdekeit szolgálják, hanem a lakosság háztáji, csak önellátásra elég, jövedelemkiegészítő agrártermelését segíti elő. Eladásra szánt termékeiket legtöbbször helyben értékesítik, csak néhány gazdaság, manufaktúra jár piacozni (pl. Batha Porta tökmagolajával találkozni a szombathelyi piacon). A helyi piacok megteremtése – ha nem is települési, de legalábbis térségi szinten –, valamint az értékesítési korlátok megszüntetése, a feldolgozott termékek árusítását könnyítő jogszabályok megalakulása nagyban hozzájárulna a vidék családi gazdaságainak

fellendítéséhez¹³. Természetesen az elkészült termékek és termények rendszerint vevőre találnak, mégpedig a nyári szezon turistái által, akik kimondottan keresik a különlegeset, a helyit, legyen az egy mázas cserépedény, egy jó pálinka, vagy egy ízes sajt. De „kicsiben” az adok-veszek, cserélek is működik, napi szinten jelen van az őrségiak életében. Például a szállásadó néni megveszi idős szomszédaitól az almát és a diót, hogy vendégeinek süteményt süssön belőle; tehenet tartó idős bácsi szomszédainak tejet ad, ellenszolgáltatásként ők lekaszálják a rétvét. Ezek az egyszerű, figyelmességen, összefogáson alapuló szívességek, kölcsönösségek azonban nem fogják beindítani a térségi agrárgazdaságát, ellenben rendkívül összetartóvá teszik a helyieket. A helyben feldolgozott és értékesített termékek pedig a helyi mezőgazdaság jövőjének szempontjából kulcstényezők lehetnek, hiszen az Őrség kiváló helyszíne lehet az agrártermelés változatos, tradicionális termékeinek feldolgozására (tökmagolajútés, gyümölcsaszalás, befőzés, hajdina, tej). A hagyományok feltárása, megőrzése és folytatása azonban fontos lehetőség a turizmus számára is, de önmagukban a feldolgozás hagyományos módszerei is komoly értéket jelentenek, akár a falusi közösségek számára is, ha az ebben megnyilvánuló lényegi cél a közösség erejének, összetartozás-tudatának az erősítése (pl. tökmagköpesztés). Egyre több fórum preferálja a térségben a biogazdálkodás lehetőségeinek kiaknázását, hiszen a legmagasabb természetvédelmi oltalom alatt álló területeken erre kiváló lehetőség adódik. A tájegység határon túli folytatásaként a Goričko Natúrpark területén is hasonló vidékfejlesztési kezdeményezések alakulnak, bár egyes kutatások alapján a fejlesztési potenciál a szlovén lakosság számára is inkább a turizmusban rejlik (ŠTAUS, S.–BAVEC, F.–BAVEC, M. 2011). Valójában a biogazdálkodás akár erősítheti is a turizmust, hiszen az előállított helyi biotermékek (pl. tökmagolaj) hozzájárulhatnak a kifinomultabb gasztroturizmus térnyeréséhez. A lakossági kérdőívezés során elenyésző számban került említésre és a településvezetők is csak hárman említették a biogazdálkodás lehetőségét, pedig manapság egyre nagyobb a kereslet a biotermékek iránt.

¹³ Szerencsére a Kormány érzékelve a fennálló problémákat és a szakértői és civil nyomást, a 4/2010. (VII. 5.) VM rendeletben számos, a kistermelők számára kedvező jogszabályt fogadott el (pl. az értékesítés helyére, a termék felhasználására vonatkozóan).

A hazai aprófalvas térségeket összehasonlító tanulmányok szerint a nyugat-dunántúli falvak, de még az Óriszentpéteri kistérség őrsei falvai is általában pozitívabban értékelhetőek, mint pl. észak-magyarországi, vagy dél-dunántúli társaik (pl. BAJMÓCY P.–BALOGH A. 2002, BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 2007, G. FEKETE É. 2007b, BALOGH A. 2008, BELUSZKY P. 2010, KOVÁCS K. 2010). A vizsgálódások révén napjainkra nyilvánvalóbbá vált, hogy a hazai aprófalvak területi különbségeinek alakulásában már nem az alapellátás állapota a meghatározó, hanem sokkal inkább a gazdasági aktivitás, a munkanélküliség, a nyugdíjasok magas aránya, a mezőgazdaság csekély jövedelmezősége. Ugyanakkor az alapfunkciók hiánya miatt csak egy bizonyos szintig képesek a kistelepülések az önálló fejlődésre (BANK K.–RUDL J. 2006). Tekintettel arra, hogy az őrsei falvak fejlődéséhez szolgáló háttér korántsem fest negatív képet, a fejlődési irányokat valóban a rendelkezésre álló erőforrások kihasználtsága, a lakosság hozzáállása, a kívülről/felülről érkező segítség minősége és a munkahelyteremtés határozhatja meg. Az Órség jövőképében így kiemelkedő szerepe van/lehet az alábbiaknak:

- Fiatalok és fiatal felnőttek számára perspektívát kínálni, vonzóvá és marasztalóvá tenni számukra saját lakóhelyüket, vagy annak szűkebb környezetét (ideális esetben ezt ők tennék meg), munkahelyeket teremteni. Természetesen leírni könnyű mindezt, megvalósítani kevésbé. De úgy vélem, adódnak kihasználatlan potenciálok a térségben (pl. a 60 °C-os termálvíz hasznosítása), amelyek számos új munkahellyel szolgálhatnak, illetve turisztikai kínálatbővítést eredményező lehetőségek, amelyek példaértékűek, különlegesebb és értékörzőek lehetnek (Órség-Székelység, avagy székely őrsei, AMBRUS T.–CSAPÓ J. 2009). A népességszám alakulására és a gazdasági aktivitás növelésére való tekintettel a beköltözőknek igen nagy szerep jut(hat). A helyi társadalomban – a betelepülők megjelenése által kialakult, – feszülő ellentétek megszüntetése a sikeres együttműködések kulcsfontja.

- Az Órségben nagy hagyományokkal rendelkező agrárgazdaság erősen visszaszorulóban van, mind a szántóföldi művelés, mind az állattenyésztés terén. Az agrárium térségi lehetőségei ugyan korlátozottak, éppen ezért a mezőgazdasági tevékenységet végzők megsegítése (támogatási rendszerek elérhetőségének biztosítása, tőkeinjektálás), több lábon állása nélkülözhetetlen a megélhetéshez. A megfelelő

szakértelem és elhivatottság – ami mára részint kiveszett a lakosságból – pedig szükségszerű velejárói a sikeres mezőgazdálkodásnak. A fenntartható agrárgazdálkodásra kiváló térségi kezdeményezéseket találunk, de kevés a partner, kicsi a bizalom a lakók körében.

- A falvak lakóhely funkcióját a természeti környezet szépsége felértékeli. Az Őrség, fellendülő turizmusa és számos betelepülője révén, könnyen válhat üdülő-rekreációs vidékké (BELUSZKY P. 2011). A cél azonban nem feltétlenül ez, hiszen a tájban élő emberek számára mindez a mindennapi élettér, ami nem alapulhat tisztán a turizmus alternatíváin. Ugyanakkor rejtett lehetőségek adódnak a térség turisztikai potenciáljai között, amelyek felfedezésre várnak és új utakat is megnyithatnak. Minden bizonnyal nem elhanyagolható változásokat eredményezne a térség turizmusában a külföldi vendégek idecsábítása, a turisták tartózkodási idejének növekedése.

8. Eredmények összefoglalása és következtetések

Eredeti elgondolásaim jelen munka írása közben is sokat alakultak, módosultak. Egyes fejezetek továbbgondolásra készítették, de valahol pontot kell(ett) tenni a disszertáció végére. Hosszas kutatómunka és felmérés, terepi tapasztalat eredményeit összegezve az alábbiakban fogalmazhatóak meg a főbb eredmények.

Az Őrség számos kutatási téma alapjául szolgáló térség. Határai azonban napjainkra főképpen a köztudat, a térképek, a sokat forgatott, nagy hatású turisztikai kiadványok, az önkényesen adományozott turisztikai közhely „Őrség-kapu” elnevezés és a térségben működő, gazdálkodó (civil, közigazgatási) szerveződések hatására jelentősen homályossá váltak. Leginkább csak az tűnik biztosnak, hogy Szalafő és Őriszentpéter az Őrség.

Jelenlegi lehatároláshoz alapul véve a korábbi – köztük saját – kutatási eredményeket, valamint a történeti-néprajzi, vallási és társadalmi megfontolásokat, úgy vélem, napjaink Őrségét nagy biztonsággal lehet kijelölni. NAGY Z. munkájában kísérletet tesz a különböző Őrség-lehatárolások számba vételére, és elsősorban történeti-néprajzi vonatkozású adatokkal alátámasztva indokolja saját elképzeléseit (1999). Megelőző kutatásaim során egyéb szempontokat is figyelembe véve (vallás, közigazgatás, településszerkezet, eredettörténet) a történeti Őrséget kiegészítve Magyarszombatfa és Velemér községekkel adtam meg a tájegység határait. Jelen dolgozatban kiterjesztve vizsgálódásaimat a térségben élők tudatában élő Őrség-képet hívtam segítségül a lehatároláshoz. Egyúttal megállapítom, hogy a néprajzi jegyek (pl. nyelv, gazdálkodás, építészet) és a vallásosság már nem lehet a XXI. századi lehatárolás alapja. A kérdőívezés eredményeinek feldolgozása során formálódott a lakosság véleménye egységes Őrség-képpé, amely a tudományos alapokkal megtámasztva alakította ki a végeredményt.

Az értekezésben korábbi kutatásaimnál nagyobb hangsúlyt kapott az őrségi társadalom vizsgálata, mert a vidéki életforma elmúlt évtizedekben zajlott átalakulása nyomot hagyott a lakosságban. A disszertáció alapjául szolgáló kérdőíves felmérés kiértékelése folyamán – már csak a vizsgálat jellegéből adódóan is – nagymértékben

érezkelni lehet a lakosság vívódását. Az átalakuló őrségi társadalomban olyan problémák alakultak ki, amik korábban számukra nem léteztek. Az egykor összetartó, egymást jól ismerő helyiek mára idegen betelepülőkkel vannak körülvéve, saját gyermekeik, unokáik pedig – ha lehetőségük adódik rá – elhagyják az Őrséget. Aktív lakosságcsere zajlik, aminek eredményeképpen új hatások, ideológiák, kultúrák gyűrűznek be egy hanyatló, identitásvesztés szélén álló, elöregedő közösségbe. A helyi társadalom építő ereje feltétlenül szükséges a sokat túrt vidék talpra állításában, hogy az – emberéletben, anyagiakban és tudásban – elszenvedett veszteségeket feldolgozni tudja, majd újjult erővel megvetni a lábát saját földjén. A feldolgozott kérdőívek alapján elmondható, hogy a lakosság vonzódik az Őrséghez, mint lakókörnyezetéhez, sőt szereti – ha tehetné, nem hagyná el. A megélhetési bizonytalanság, munkahelyhiány és a negatívnak látott jövő azonban menekülésre készíti – főleg a fiatalabb – népséget, az idősebbek pedig csendesen szemlélik a változásokat. A felmérés ezen pontjának legfontosabb eredményét abban látom, hogy rávilágít az őrségi társadalomban felszín alatt húzódó feszültségekre, amelyek a sikeres továbblépéshez okvetlen orvoslásra szorulnak.

Az őrségi vidékfejlesztési elképzelések alapja mindenképpen egy egészséges és egységes, együttműködő társadalom kell, hogy legyen. A továbblépés irányait – a térség adottságait alapul véve – az agrárgazdaság felélesztésében, megsegítésében és a turizmus fejlesztésében vélem felfedezni. Az Őrség egykor agrártáj volt, a lakosság jelentős része mezőgazdasággal foglalkozott. Az agrárium jelentősége többértéű a táj szempontjából: egyfelől nagy hagyományokkal rendelkező, fontos természetvédelmi aspektussal bíró kultúrtáj alakult ki az évszázados gazdálkodási sajátosságoknak köszönhetően, fenntartása a tájkép megőrzése okán is indokolt. Másfelől az agrárfoglalkoztatottak számának – országos viszonylatban is – nagymértékű csökkenése tapasztalható, az ágazat feltámasztása az Őrségben megoldás lehet a parlagon heverő földek és a munkanélküliek magas arányának mérséklésére. Ehhez természetesen megfelelő tőke és szakértelem szükséges, sajnos általánosan az őrségiekben mindkettő megfogytakozott. Előbbire megoldást a támogatási rendszerek jelenthetnek, utóbbira az – elérhető – szakképzés.

Érdekes hozadéka a dolgozatnak, hogy a térség kitörési pontjaként emlegetett turizmus mit jelent a lakosság számára. Egyértelműen kiderül, hogy az Őrség falvaiban kevesen használják ki a turisták érdeklődését, és azok között is domináns a falusi szállásadók rétege. A legtöbben nem is látnak több fantáziát a turizmusban, önmagában a szálláshelyek fenntartása már kevésnek bizonyul a továbblépéshez. A táj rejtett turisztikai lehetőségei ugyan helyel-közzel megjelennek és néhány vidéki turizmussal és gazdálkodással is foglalkozó családi vállalkozás is működik a térségben, azonban általában véve a hiányzó szakértelem és innovatív készség gátat szab a turizmusban rejlő gazdasági potenciál egyéni kiaknázásának. Bár rengeteg turisztikai célú fejlesztési elképzelés látott napvilágot, a multiplikátor hatás érvényesülése talán éppen a lakosság csekély kezdeményező készségén múlik. A turizmus fejlesztéséhez komplex turisztikai programcsomag és kapcsolt szolgáltatások szükségesek, aminek révén bővülne a térség turisztikai termékkínálata, a turisták tartózkodási ideje növekedne. Az Őrség, mint fenntartható, versenyképes turisztikai desztináció érvényesülése a jövő kulcskérdése.

9. A kutatás további irányai

A dolgozat írása folyamán számos további kutatási lehetőség is körvonalazódott, amelyek a jövőben mindenképpen számot tartanak érdeklődéseimre.

A lehatárolási eredményeimnek további megtámogatását szükségesnek tartom. Ennek lehetőségét látom az Őrségben legjobban megőrződött földrajzi-néprajzi elemek felülvizsgálatában: a térszerkezet és településmorfológia alapjain elindulva és a szerek lakóépületein felmérve a térség településállományának állapotát, milyenségét. Mindez úgy vélem eredményesen alátámaszthatja vagy cáfolhatja érveléseimet az Őrség északi határainak kiterjesztésében. Mindenképpen fontos, hogy a tájegység Magyarországon kívül eső területei is bekerüljenek a további tájfeldrajzi vizsgálatokba, így a trianoni határmegvonások előtti terület egészében kerül górcső alá. Érdekes lehet továbbá, hogy a határok átalakítása után vajon mennyire jártak be eltérő utat egyazon tájegység más országba szakadt részei?

További lényeges információkkal szolgálhat a feltételezett őrségi székelység kérdéskörének elmélyültebb kutatása, amiben számos társtudománynak is kiemelkedő szerepe lenne. Egyben felhasználva a Kárpát-medence egykori gyepűrendszerének történeti sajátosságait, egyes területi párhuzamok felhívják a figyelmet a gyepűterületek hasonlóságaira, kijelölik a kutatások lehetséges további irányait.

Legátfogóbb és leginkább szükségszerű kutatási továbblépést a változó Őrség társadalmában jelentkező problémák feltárásában látom. A reményvesztett, fejlődéssel lépést nehezen tartó és szakképzési hiányosságokkal bíró, elöregedő társadalom mindenképpen segítségre szorul. A téma azonban a szociálgeográfia tárgykörébe tartozik, összefogott tudást, valamint szakembergárdát igényel és érdekesítő kutatási lehetőséget sejtet.

Köszönetnyilvánítás

Nagy szeretettel és tisztelettel köszönöm mindazoknak a segítőkészségét, akik valamilyen módon hozzájárultak jelen dolgozat elkészüléséhez.

Külön szeretném témavezetőmnek, Dr. Wilhelm Zoltánnak megköszönni áldozatos és segítők munkáját, terelgetését, hogy átlendített a mélypontokon, amikor akadályokba ütköztem.

Nagy tisztelettel köszönöm bölcs gondolatait, segítők, néha dörgedelmes intelmeit Professzor Tóth Józsefnek, aki védőszárnyai alá vett, a Doktori Iskolába bekerülve.

Külön köszönöm szünni nem akaró noszogatásukat szüleimnek.

Végül, de nem utolsó sorban mindennél többet köszönhetek a végig mellettem álló, irántam végtelen türelemmel viselő kis családomnak a – minden szintű – támogatásért!

Köszönöm Gábor, Csabi, Mesi!

Táblázatok és ábrák jegyzéke

Táblázatok

Ssz.	Cím	Oldal
1.	A kitöltött kérdőívek száma egyes településekre bontva	8
2.	Az Őrség tájfelosztása MAROSI S.–SOMOGYI S. (1990) és BOKOR P.(2007) szerint	15
3.	Az Őrség és településeinek népességszám változása (1870-2010)	42
4.	A népességszám-változás összetevői az őrségi településekben (1970-2010)	45
5.	A legmagasabb iskolai végzettség alakulása az őrségiek körében	47
6.	Az őrségi települések lakosságának szerkezete 2001-ben	48
7.	A lakosság gazdasági aktivitása és foglalkozási szerkezete az Őrség településeiben 2001-ben	50
8.	Az őrségi települések szerves jellegének megléte	57
9.	A válaszok megoszlása az <i>Őn szerint mi határolja el az Őrség falvait a többi falutól?</i> kérdésre	64
10.	A református lakosság aránya (%) a különböző felmérésekben	68
11.	Az egyes települések őrséginek való említése, a kérdőívek különböző bontásában	74
12.	A természetes szaporodás mértéke 1970-2001 között	87
13.	Külföldi vendégek részesedése az Őrség vendégforgalmában 2000-2010 között	105
14.	Az Őrségi Nemzeti Park látogatottságának, szakvezetéseinek és vendégszámának alakulása 2009-2011 között	106
15.	Az őrségi rendezvények említése	112
16.	A leggyakrabban említett „Őrségben védett” növények és állatok	116
17.	Támogatási adatok 2007. évi XVII. törvény alapján (a legfrissebb kifizetési időszakot tekintve 2012.01.01 - 2012.06.30.)	130
18.	Az őrségi gazdaságok számának alakulása 2000 és 2010-ben	133

Ábrák

Ssz.	Cím	Oldal
1.	Az Őrség természetföldrajzi tájai	16
2.	A vegetációs tájak (zölddel) és a kistájak (feketével) határai az Őrség területén	18
3.	A Körmentdi és a Szentgotthárdi járások tervezete 2013-tól	41
4.	A szabadalmas órállók települései az 1280-as adománylevel szerint	53
5.	Nagyrákos, Ispánk és Kondorfa térképei	55
6.	Kercaszomor Kerca-i része	56
7.	Az Őrségi Teleházzal szemben található épület és az ispánki ötszög alakú épület légifotón	58
8.	A történeti Őrség és peremterületének ábrája	61
9.	Az otthon megtermelt javak százalékos megoszlásában az összes válaszolót és az őrségi lakosokat külön szemlélve	62
10.	A válaszolók vallási hovatartozásának százalékos megoszlása – az összes, illetve az őrségi lakosok esetén	67
11.	Települések Őrséghez tartozásának erőssége a lakosság szerint	70
12.	A három falucsoport elhelyezkedése	76
13.	A mai Őrség települései	78
14.	A térség településeinek az OTK szerinti hierarchikus besorolása	84
15.	Őrség népességszámának alakulása 1870-2001 között (1970-től a lakónépességet figyelembe véve)	86

16.	Az állandó el- és odavándorlások alakulása az Őrségben 2000-2010 között	88
17.	Miért nem költözne el lakóhelyéről?	93
18.	A fő szálláshelytípusok férőhelyeinek száma 2000-2010 között	103
19-20.	A vendégek és a vendégéjszakák számának alakulása a fő szálláshelytípusok esetén 2000-2010 között	104
21.	A lakosság falusi turizmushoz társított fogalmainak említése	108
22.	Az Őrség vonzereje a megkérdezettek szerint	109
23.	A <i>Mit mutatna meg az Őrségbe érkezőknek?</i> kérdésre adott leggyakoribb válaszok	111
24.	Az Őrség területhasználati arányának alakulása 1935-2012 között	120
25.	A szarvasmarha- és sertésállomány csökkenése az Őrségben 1935-2010 között	121
26.	A mezőgazdasági keresők arányának változása az összes kereső százalékában 1930-2001 között	122
27.	Zsohár Kertészet légifotón 2000-ben és 2010-ben	134
28.	Az Őrségi Nemzeti Parki Védjegy logója	136

Irodalomjegyzék

- A. GERGELY A. 1990. *Modernizáció és helyi társadalom. II. rész.* – A falu. 1. sz. pp. 26-32.
- ÁDÁM L. 1974. *Nyugat-Dunántúl ősföldrajzi fejlődéstörténete.* – Vasi Szemle, 28. évf. 4. sz., pp. 584-602.
- AMBRUS T. – CSAPÓ J. 2009. „Magyarország legjobban fejlődő vidéki desztinációjától” a székely falutízesekig. – In: TÓTH J.–AUBERT A. (szerk.): A Kárpát-medence és etnikumai. Tiszteletkötet Pozsár Vilmos tiszteletére. Publikon Kiadó, Pécs, pp. 181-194.
- AMBRUS T. 2010. *A székely falutízesek. Egy sajátos településrendszer, mint a társadalmi-gazdasági tevékenység kerete.* – PhD értekezés, Pécs, 171 p.
- AMBRUS T.–CSAPÓ O. 2007. *Ha a táj szab az életnek teret – a természeti adottságok szerepe a településszerkezet kialakulásában a székely falutízesek és az őrségi szerek példáján.* In: MÁTHÉ Cs.–MÓCSY I.–URÁK I.–ZSIGMOND A. (szerk.): III. Kárpát-medencei Környezet-tudományi Konferencia Tanulmány Kötete. Ábel Kiadó, Cluj-Napoca, pp. 43-50.
- ÁNGYÁN J.–TARDY J.–VAJNÁNÉ MADARASSY A. 2003. *Védett és érzékeny természeti területek mezőgazdálkodásának alapjai* – Mezőgazda Kiadó, Budapest, 625 p.
- AUBERT A. 2001. *A turizmus és a területfejlesztés stratégiai kapcsolata Magyarországon.* – Turizmus Bulletin, 2001/1. sz. pp. 44-49.
- BAJMÓCY P.–BALOGH A. 2002. *Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai.* – In: Földrajzi Értesítő, 2002/3-4. sz. pp. 385-405.
- BALASSA I.–ORTUTAY GY. 1979. *Magyar Néprajz.* – Corvina Kiadó, Budapest, 372 p.
- BALOGH A. 2008. *Az aprófalvas településállomány differenciálódási folyamatai Magyarországon.* – Savaria University Press, Szombathely, 110 p.
- BALOGH A.–BAJMÓCY P. 2011. *Majorok a Nyugat-Dunántúlon.* – Savaria University Press, Szombathely, 126 p.
- BALOGH A.–BARANYAI O. 2010. *Néprajzi tájak lehatárolásának kérdései az Őrség példáján.* Kézirat. In press.

- BALOGH L. ET AL. 1982. *Vas megye földrajzi nevei*. – Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 839 p.
- BANK K.–RUDL J. 2006. *Apró és kistalpakok a rendszerváltás után*. – In: MEZŐSI G. (szerk.): *Táj, környezet és társadalom*. SzTE Éghajlattani Tanszék, Szeged, pp. 79-87.
- BARABÁS J. (szerk.) 1989. *Kapcsolatrendszerek a Délnyugat-Dunántúlon*. – ELTE BTK, Budapest, 46 p.
- BARANYAI G.–CSAPÓ O. 2008. *Őriszentpéter, a Dunántúl legkisebb városa*. – In: CSAPÓ T.–KOCIS ZS. (szerk.): *Nagyközségek és kisvárosok a térben*. Savaria University Press, Szombathely, pp. 134–141.
- BARANYAI O. 2011. *Kercaszomor*. In: BELUSZKY P.–SIKOS T. T. (szerk.): *Változó falvaink. Tizenkét falurajz Kercaszomortól Nyírkarászig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 317-337.
- BARTHA D. 1998. *Az Őrségi erdők elemzése történeti ökológiai alapon*. – In: VÍG K. (szerk.): *Húsz éves az Őrségi Tájvédelmi Körzet*. Konferenciakötet, Szombathely-Szentgotthárd. pp. 59-68.
- BAZSIKA E.–GYURICZA L. 2008. *Néprajzi tájak „vándorlása” a magyarországi térképeken: Hetés, Göcsej és Őrség határainak vizsgálata*. – In: *Földrajzi Közlemények* 132. évf. 3. pp. 251-262.
- BÁRDOSI J. 1972. *Őrségi iratok az 1820-as évekből*. – *Vasi Szemle*, 1972:2. sz. pp. 287-295.
- BELÁK S. 1963. *Az Őrségi táj mezőgazdaságának múltja és jelene*. – *Vasi Szemle* 17/1. sz. pp. 13-25.
- BELITZKY J. 1940. *Vázlatok a nyugat-dunántúli gyepűk népeinek történetéhez*. – Budapest, p. 21.
- BELUSZKY P. 2003. *Magyarország településföldrajza*. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 568 p.
- BELUSZKY P. 2005a. *Magyarország történeti földrajza. I. kötet*. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 462 p.
- BELUSZKY P. 2005b. *Őrség – Vendvidék, Felső-Rába-völgy: Szentgotthárd és környéke*. – Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 207 p.

- BELUSZKY P. 2010. *Mi a helyzet falun?* – In: FÁBIÁN A. (szerk.): Párbeszéd és együttműködés. Területfejlesztési Szabadegyetem 2006-2010. Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, pp. 83-96.
- BELUSZKY P. 2011. *Tájsoroló – „Szűkmarkú, szép föld – az Őrség”.* – Földrajzi Közlemények, 135. évf. 1. sz. pp. 45-58.
- BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 1982. *Magyarország falutípusai.* – MTA Földrajztudományi Kutató Intézet (FKI), Budapest, 167 p.
- BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 2007. *Változó falvaink.* – MTA Társadalomkutató Intézet, Budapest, 459 p.
- BENCZIK GY. 1995. *Őrségi útvesztő.* – In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 1995/4. pp. 81-84.
- BENCZIK GY. 1996. *„A tények makacs dolgok”.* – In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. 1996/1. pp. 86-89.
- BERKI I.–NÉMETH S.–SIPOS E.–STEFANOVITS P. 1995. *Nyugat-Dunántúl legfontosabb talajtípusainak rövid áttekintő ismertetése.* – Vasi Szemle, 49. évf. 4. sz., pp. 481-517.
- BÍRÓ F. 1969. *Jobbágyparaszti ház- és lakáskultúra az őrségi Szalafőn.* – Néprajzi Értesítő. pp. 119-158.
- BÍRÓ F. 1975. *Az Őrség ház- és lakáskultúrája a 18. sz. végétől napjainkig.* – Szombathely. 184 p.
- BÍRÓ F. 1995. *Füstösház az Alpok alján.* – In: CSERI M. – BÍRÓ F. – NAGY Z. (szerk.): Nyugat-Dunántúl népi építésze. Szentendre-Szombathely. pp. 21-32.
- BOKOR P. 1989. *Vas-megye természetföldrajzi tájbeosztása.* – Vasi Szemle, XLIII. évf. 1. sz. pp. 26-47.
- BOKOR P. 1996. *A Nyugat-magyarországi peremvidék és környezetének új természeti tájfelosztása.* – BDTF Tud. Közl. X. Természettudományok 5. pp. 169-181.
- BOKOR P. 2007. *Vas-megye tájfelosztása.* – Kézirat, Szombathely, 12 p.
- BORBÁS V. 1887. *Vasvármegye növényföldrajza és flórája (Geographia atque enumeratio plantarum comitatus Castriferrei in Hungaria).* – Vas megyei Gazdasági Egyesület, Szombathely, 395 p.

- BOROS Á. 1964. *A tőzegmoha és a tőzegmohás lápok Magyarországon.* – Vasi Szemle 18: 53-68.
- BŐHM A. 1999. *A helyi társadalomfejlődés dilemmái.* – In: PÓCS GY. (szerk.): Vidékfejlesztés – Vidékpolitika. Agroinform Kiadóház, Budapest, pp. 61-70.
- BŐHM A. 2000. *Térségi indentitás Magyarországon.* – In: HORVÁTH GY.–PÁLNÉ KOVÁCS I. (szerk.): Területfejlesztés és közigazgatásszervezés. MTA, Budapest, pp. 111-123.
- BUDAY-SÁNTHA A. 2010. *A vidék sorsa, a vidék helyzete, vidékfejlesztés.* – In: FÁBIÁN A. (szerk.): Párbeszéd és együttműködés. Területfejlesztési Szabadegyetem 2006-2010. Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, pp. 67-83.
- BUGOVICS Z. 2007. *Társadalom, identitás és területfejlesztés.* – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 320 p.
- BULLA B. 1947. *A Kárpát-medence földrajza.* – Egyetemi Nyomda, Budapest, 611 p.
- BULLA B. 1962. *Magyarország természeti földrajza.* – Tankönyvkiadó, Bp. 423 p.
- BUZÁS M. 1995. *Téglaépítkezés gyakorlata a Nyugat-Dunántúlon.* – In: CSERI M.–BÍRÓ F.–NAGY Z. (szerk.): Nyugat-Dunántúl népi építésze. Szentendre-Szombathely. pp. 451-462.
- CHOLNOKY J. 1938. *Magyarország földrajza.* – Franklin Társulat kiadása, Bp. 530 p.
- CZEIZEL E. 2003. *A magyarság genetikája.* – Galenus, Budapest, 415 p.
- CSAPÓ O. 2007. *Az Őrségi Nemzeti Park falvainak társadalmi-gazdasági helyzete.* – In: KOCSIS ZS. (szerk.): A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon. Szombathely, pp. 136-144.
- CSAPÓ O. 2008. *Az Őrség területi elhatárolási problémái.* – Földrajzi Értesítő 57. évf., 3-4. sz., pp. 313-333.
- CSAPÓ O.–BARANYAI G. 2008: *A települési környezet fejlesztésének egy aspektusa az Őriszentpéteri kistérségben.* – Fejlesztés és Finanszírozás–Háttér, 2008/3. sz. 8 p.
- CSAPÓ T. 1996. *Határmenti együttműködések Vas megyében.* – In: PÁL Á.–SZÓNOKYNE ANCSIN G. (szerk.): Határon innen – határon túl. Szeged, pp. 367-377.
- CSAPÓ T. 1998: *Demográfiai változások Vas megyében* – Területi Statisztika, I. évf. 5. sz. Budapest, pp. 399-419.

- CSAPÓ T. ET AL. 2005. *Őriszentpéter Nagyközség várossá nyilvánításának kezdeményezése.* – Kézirat, Szombathely, 64 p.
- CSAPODY I. 1982. *Az Őrség növényvilága.* – Új Tükör 19 (15): pp. 12-13.
- CSATÁRI B.–HALMAI P.–TÓTH E. 2009. *A vidék jövője – az agrárpolitikától a vidékpolitikáig.* – In: BANCZEROWSKI J.-NÉ–BÁRDOSI V.-NÉ HORÁNYI K.–HORVÁTH CS.–SZEMENYEI I.–WAGNER P. (szerk.): *Stratégiai Kutatások 2008 - 2009: Kutatási jelentések.* MeH – MTA, Budapest, pp. 233-255.
- CSEPELI GY. 2005. *A meghatározatlan állat.* – Jászöveg Kiadó, Budapest. 324 p.
- CSERNY T.–NAGY-BODOR E. 2002. *Földtani és palinológiai kutatások az Alpokalja térségében.* MÁFI Évi Jel. 1997-1998/I-II., Budapest, pp. 87-105.
- CSISZÁR K. 1994. *Őrség.* – Savaria Tourist, Szombathely, 124.p.
- CSISZÁR K. 1996. *Válasz az Őrség című útikönyvet ért bírálatra.* – In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. 1996/1. pp. 82-85.
- CSISZÁR K. 1999. *Az Őrség.* – Változó Világ 26. Útmutató Kiadó, Budapest, 128 p.
- DÖMÖTÖR S. 1954a. *Őrségi „zúgások” és zendülések a 19. század elején.* – Vas megye, 1954. dec. 25. pp. 3-4.
- DÖMÖTÖR S. 1954b. *Bakhátas szántás és a Nyugatmagyarországi eketípusok.* – Néprajzi Értesítő, pp. 149-164.
- DÖMÖTÖR S. 1958. *Aratószerszámok Nyugatmagyarországról.* – Néprajzi Közlemények, 1958/1-2. sz. pp. 129-151.
- DÖMÖTÖR S. 1960. *Őrség.* – Budapest, 169 p.
- DÖVÉNYI Z. (szerk.) 2010. *Magyarország kistájainak katasztere.* – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 876 p.
- ENYEDI Gy. 1980: *Falvaink sorsa.* – Magvető Kiadó, Budapest, 185 p.
- ENYEDI Gy. 2001: *Tájak, régiók, települések Magyarországon.* – Ezredforduló 4. sz. p. 19-23.
- ERDEI F. 1940: *Magyar falu.* – Budapest, 246 p.
- FODOR F. 1936. *Adatok a magyar gyepűk földrajzához.* – Hadtörténeti Közlemények. 36. sz. pp. 113-144.
- FODOR H. 1939. *II. Rákóczi Ferenc szabadságlevele az Őrségnek.* – Vasi Szemle, 1939/3. sz. pp. 173-174.

- FODOR I. 1997. *A fenntartható gazdaság fejlesztésének dilemmái egy nemzeti parkban.* – In: KOVÁCS T. (szerk.): *A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig.* IV. Falukonferencia. MTA RKK Pécs, pp. 214-220.
- FRANYÓ F.–ERHARDT GY.–JASKÓ S.–JUHASZ Á.–SZÉLES M.–SZÜCS L.–WEIN GY. 1976. *Magyarázó Magyarország 200 000-es földtani térképsorozatához.* L-33-XI. Zalaegerszeg. – Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest.
- G. FEKETE É. 2007a. *Aprófalvak átalakulóban.* – In: KOCSIS Zs. (szerk.): *A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon.* Szombathely, pp. 24-37.
- G. FEKETE É. 2007b. *A turizmus megjelenése és szerepe az aprófalvak funkcióváltásában.* – Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek 4. évf. 1. sz. pp. 21-54.
- GÁYER GY. 1925. *Vasvármegye fejlődéstörténeti növényföldrajza és a praenorikumi flórasáv.* – Vasvármegye és Szombathely város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei múzeum Évkönyve 1, 44 p.
- GOLOBICS P.–TÓTH J. 1996. *Spatial and Environmental Problems of Border Regions in East–Central–Europe.* – Paper for International Conference on Environment, Planning and Land Use. Keele University, United Kingdom. 16 p.
- GÖNCZ L.–NAGY Z. 1998. *Őrségi végeken – Na robovih Őrséga.* Lendva, 65 p.
- GRÁFIK I. 1995. *Adatok a füstösház, illetve a füstöskonyhás ház nyugat-magyarországi elterjedéséhez.* – In: CSERI M.–BÍRÓ F.–NAGY Z. (szerk.): *Nyugat-Dunántúl népi építészet.* Szentendre-Szombathely. pp. 51-80.
- GYÖNGYÖSSY P. 2003. *Település és táj kapcsolata az Őrségben.* – Kerekerdő Alapítvány, Szombathely, 98 p.
- GYURICZA L. 2002. *A turizmus lehetőségei a szlovén-magyar határ mentén.* – In: MOHOS M. (szerk.): *A határ, amely elválaszt és összeköt.* Pécs, pp. 158-173.
- HAJNAL K. 2006. *A fenntartható fejlődés elméleti kérdései és alkalmazása a területfejlesztésben.* – Doktori disszertáció, Kézirat, Pécs, 184 p.
- HENICS Z. 1981. *Az őriszentpéteri Baksaszeri Hegyközség Protocolluma.* – Kézirat, Szombathely, 29 p.

- HERÉNYI I. 1998. *Párhuzam a nyugati és keleti végvidék között.* – Vasi Szemle, LII. évf. 2. sz.
- HORVÁTH E. – JEANPLONG J. 1962. *Vas megye ritka és védelmet érdemlő növényei.* – Savaria Múzeum Közleményei 18. pp. 19-43.
- IMRE S. 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* – Akadémiai Kiadó, Budapest. 394 p.
- JANKÓ F. 2002. *A hely szelleme, a településimage és településmarketing.* – Tér és Társadalom 16. évf. 4. sz. pp. 39-62.
- JÁRÓ Z. 1966. *A fenyőfélék termőhelyigénye.* – In: KERESZTESI B. (szerk.): *A fenyők termesztése.* – Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 122-153.
- KARÁCSONYI J. 1901. *Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól.* – Századok. 1901. pp. 1037-1058.
- KARDOS L. 1943. *Az Órség népi táplálkozása.* – Magyar táj- és népismeret könyvtára, 8. kötet. Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya, Budapest, 268 p.
- KÁROLYI Á.–PÓCS T.–BALOGH M. 1968-1975. *Délnyugat-Dunántúl flórája I.-VII.* – Acta Paedagogica Agriensis 6-13. számok.
- KIRÁLY G. – KIRÁLY A. 1998. *Kiegészítések Vas megye flórájának ismeretéhez.* – Vasi Szemle 53 (3). pp. 278-286.
- KOGUTOWICZ K. 1930. *Dunántúl és Kisalföld írásban és képekben I-II.* – Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Földrajzi Intézete, Szeged, 298 p. és 253 p.
- KÓRÓDI M.–DUDÁS P. 2003. *A rurális kistérségek turisztikai pozícióját meghatározó tényezők összefüggései.* – Turizmus Bulletin, 2003/4. sz. pp. 32-38.
- KÓSA L. 1998. *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920)* – Planétás Kiadó, Budapest, 456 p.
- KOVÁCS J. A.–TAKÁCS B. 1993. *Az Órségi TK nyugati részének vegetációtérképezése.* – BDTF-Szombathely, Növénytan Tanszék, 66 p. + 4 térkép.
- KOVÁCS J. A. 2002. *Az Órség Tájvédelmi Körzet fontosabb botanikai irodalma* – Kanitzia 10. pp. 227-230.
- KOVÁCS K. 2010. *Területi-társadalmi egyenlőtlenségek a rendszerváltozás utáni Magyarországon.* – In: FÁBIÁN A. (szerk.): *Párbeszéd és együttműködés.*

- Területfejlesztési Szabadegyetem 2006-2010. Nyugat-Magyarországi Egyetem
Kiadó, Sopron, pp. 15-32.
- KOVACSICS J. 2000. Szentgotthárd és környéke – Szentgotthárd környéki, dél-
burgenlandi, őrségi és vendvidéki falvak és nemzetiségek (1183-1995).
Település- és népességtörténeti lexikon. – KSH, Budapest, 495 p.
- KÖBÖLKUTI K –NAGY I. 1983. *Az Őrség bibliográfiája*. – Berzsényi Dániel Megyei
Könyvtár – Őrségi Baráti Kör, Szombathely, 211 p.
- LAKI L. 1999. *Falvak – problémák – társadalmi konfliktusok*. – In: PÓCS GY. (szerk.):
Vidékfejlesztés–Vidékpolitika. Agroinform Kiadóház, Budapest, pp. 195-216.
- LÁNYI A. 2010: *Miért fenntarthatatlan, ami fenntartható?* – In: LÁNYI A.–FARKAS G.
(szerk.): *Miért fenntarthatatlan, ami fenntartható?* L'Harmattan Kiadó,
Budapest, pp. 12-62.
- LÁSZLÓ GY. 1978. *A "kettős honfoglalás"*. – Magvető Kiadó, Budapest, 213 p.
- LENDVAI G. – RÉDEI T. 1992. *A vendvidéki Hármashatár és Grajka-völgy növényzete*. –
Kutatási jelentés, MTA-ÖBKI, Vácraátót.
- LÓCZY L. 1918. *Magyarország földtani szerkezete*. – Egyetemi tankönyv. Budapest, pp.
5-43.
- MAJDÁNNÉ MOHOS M. 2001. *Hetés, Őrség, Vendvidék – Kettévágott tájak*. Rubicon,
2001:8-9. sz. pp. 61-62.
- MAKSAY F. 1971. *A magyar falu középkori településrendje* – Akadémiai Kiadó,
Budapest. 237 p.
- MAROSI S.–SOMOGYI S. (szerk.) 1990. *Magyarország kistájainak katasztere I-II*. MTA
FKI, Budapest, 983 p.
- MÁRKUS F.–SEREGI J. 2009. *Az Őrség állattenyésztése, az Őrségi Nemzeti Park szerepe*
– w3.georgikon.hu/napok2/pub/Márkus%20Ferenc.doc
- MENDÖL T. 1963. *Általános településföldrajz*. – Budapest, 568 p.
- METZ B. 2008. *Építészet és tájvédelem az Őrségi Nemzeti Parkban*. – Az Őrségi
Nemzeti Park fejlesztési programja. Helyzetelemzés és javaslatétel az Őrségi
Nemzeti Parkban végzett állami természetvédelmi tevékenység javítására. IV./VIII.
Szombathely, p. 16.

- MIHOLICS J. 1968. *Völgyfejlődés vizsgálata az Őrségben és a Vendvidéken.* – Földrajzi Értesítő, 1968/1. sz., pp. 47-60.
- MIHOLICS J. 1971. *Alsó-Őrség földtörténeti vázlata.* – Vasi Szemle, 25. évf. 2. sz., pp. 251-268.
- MOHOS M. 2000. *Két határ szorításában: a Vendvidék társadalomföldrajza.* In: SZUKK O.–TÓTH J. (szerk.): *Globalitás, regionalitás, lokális.* Pécs, pp. 219-229.
- MOHOS M. 2008. *A Rábától a Muráig. A magyar-szlovén határtérség történeti-földrajzi vizsgálata.* – Bibliotheca Slavica Savariensis X. Szombathely, 141 p.
- MOHOS M.–BARANYAI O. 2009. *Népességföldrajzi vizsgálatok vendvidéki településeken.* – In: TÓTH J.–AUBERT A. (szerk.): *A Kárpát-medence és etnikumai.* Tiszteletkötet Pozsár Vilmos tiszteletére. Publikon Kiadó, Pécs, pp. 139-149.
- MOLDOVA GY. 1974. *Az Őrség panasza.* – Magvető Kiadó, Budapest, 339 p.
- MOLNÁR Z. M. 1999. *Nyelvöldrajzi-szociolingvisztikai vizsgálatok a magyar nyelvterület nyugati régióiban.* – Szombathely, 255 p.
- MOLNÁR CS. ET AL. 2008. *Vegetation-based landscape-regions of Hungary.* – Acta Botanica Hungarica 50 (Suppl.), pp. 47-58.
- MÜLLER R. 1971. *Régészeti terepbejárások a Göcseji „szegek” vidékén és településtörténeti tanulságaik.* – Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, 112 p.
- NAGY E. 1995. *Tetőszerkezetek a Nyugat-Dunántúlon.* – In: CSERI M. – BÍRÓ F. – NAGY Z. (szerk.): *Nyugat-Dunántúl népi építésze.* Szentendre-Szombathely. pp. 481-508.
- NAGY E. 1998. *Az Őrség és a Vendvidék népi építésze.* – In: BODA L. (szerk.): *Az Őrség és a Vendvidék.* B.K.L. Kiadói és Reklám Kft., Szombathely. pp. 62-72.
- NAGY Z. 1999. *Egy történeti kistáj, az Őrség néprajzi határainak vizsgálata.* – Savaria. Vas Megyei Múzeumok Értesítője 22/4.
- NEMESNÉPI Z. GY. 1878: *Eőrségnek Leírása.* – szerk.: Őrségi Baráti Kör, 1985, Szombathely, 90 p.
- ÓDOR P.–SZURDOKI E.–TÓTH Z. 1996. *Újabb adatok a Vendvidék mohafiórájához.* – Botanikai Közlemények, 83 (1-2). pp. 97-108.

- ORBÁN R. 2000. „Őrségi falvak” Somogyban. Adatok az őrségek Somogyba településéhez a XVIII. Század elején. – Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 2000: (4). pp. 31-45.
- ORTUTAY GY. (szerk.) 1977. *Magyar Néprajzi Lexikon*. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 4596 p.
- PALKÓ K. 2011. *Az identitás területi dimenziói a politika tükrében*. – PhD értekezés, PTE KTK, Pécs, 239 p.
- PAPP V. 1968. *80 irat az őrségi districtus levelesládájából /1800-1849/. Az Őrség és a gr. Batthány-család közötti küzdelem utolsó szakasza*. – Kézirat. 203 p.
- PAPP V. 1970. *Őrségi iratok*. – Vasi Szemle. 1970/4. sz. pp. 597-611.
- PAPP V. 1971. *Őrségi iratok*. – Vasi Szemle. 1971/1. sz. pp. 97-106., 1971/2. sz. pp. 236-251.
- PAPP V. 1973. *Az őrségi kerkavölgyi községek népmozgalma (1805-1970)* – Vasi Szemle. 1973/1. sz. pp. 90-120.
- PATAKY L. 1990. *Az Őrség múltja a kercaszomori református egyházközség történetének tükrében*. – Őrségi Baráti Kör, Szombathely, 41 p.
- PAUER A. 1932. *Vasvármegye természeti emlékei*. – Martineum Könyvnyomda, Szombathely, 66 p.
- PÁVEL Á. 1976. *Őrségi képek*. – Vasi Szemle, 1936/5-6. sz. pp. 318-338.
- PÉCSI M.–SOMOGYI S. 1967. *Magyarország természeti földrajzi tájai és geomorfológiai körzetei*. – Földrajzi Közlemények 1967/4 pp. 285-302.
- PODMANICZKY L. – FARKAS M. – KELEMEN E. 2010. *A Natura2000 területek természeti, gazdasági és társadalmi potenciáljainak feltérképezése*. – Körtáj Tervező Iroda Kft. Kézirat. 49p.
- PORPÁ CZY M. 1963. *A gazdálkodás módjának és a település rendszerének kapcsolata az Őrségben*. – Vasi Szemle. 17. évf. 1. sz. pp. 55-60.
- PRINZ GY. 1922. *Magyarország településformái*. – Hornyánszky Viktor Magyar Királyi Udvari Könyvnyomdája, Budapest, 11 p. + 5 t.
- PUCZKÓ L.–RÁ TZ T. 1998. *A turizmus hatásai*. – Aula Kiadó Kft. Kodolányi János Főiskola. 491. p.

- SOMOGYI S. 1962. *A Vasi-hegyhát és a Kemeneshát.* – Földrajzi Értesítő. 11. évf. 1. sz., pp. 52-58.
- STAHL F. 1974. *Az Őrség jogállása.* (1. rész) – Vasi Szemle, 28. évf. 2. sz., pp. 218-237.
- ŠTAUS, S.–BAVEC, F.–BAVEC, M. 2011. *Organic farming as a potential for the development of protected areas.* – Acta geographica Slovenica. 51(1):151-168.
- SZABÓ G. 2008. *Tematikus utak és termékmárkák a vidéki turizmus fejlesztésében.* – In: DR. HANUSZ Á. (szerk.): *A turizmus szerepe a kistérségek és a régiók gazdasági felzárkóztatásában.* Nyíregyháza, pp. 133-161.
- SZABÓ I. 1969. *A középkori magyar falu.* – Akadémiai Kiadó, Budapest, 251 p.
- SZABÓ I. 1989. *Délnyugat Vas megye falvainak önmeghatározásáról.* – In: BARABÁS J. (szerk.): *Kapcsolatrendszerek a Délnyugat-Dunántúlon.* MTA Bp. pp. 37-42.
- SZILÁGYI E. 1976. *Dombvidéki víztározók építési lehetőségei Vas megyében.* – Vasi Szemle, 30. évf. 3. sz., pp. 321-331.
- SZOBOSZLAI ZS. 2003. *Kistérségek társadalma Magyarországon.* – In: DR. ÁGH A.–DR. NÉMETH J. (szerk.): *Kistérségi közigazgatás.* Magyar Közigazgatási Intézet, Bp. pp. 319-339.
- SZODFRIDT I. 1969. *Adatok az Őrség erdőinek termőhelyi adottságaihoz.* – Vasi Szemle, 23. évf. 3. sz., pp. 386-394.
- SZÖLLÖSY K. 2004. *A székeltek kereszténysége és bejövételük időpontja.* – Valóság, 2004. XLVII. évf. 11. sz.
(<http://valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=412&lap=4>)
- TAKÁCS L. 1966. *Irtás földek és irtási eszközök /irtókések/ az Őrségben és a Felső-Rábavidéken.* – Ethnográfia, 1966/1. sz. pp. 12-48.
- TAGÁNYI K. 1913. *Gyepü és gyepüelve.* – Magyar Nyelv, IX. kötet, 3. sz. pp. 97-104. és 4. sz. pp. 145-152.
- TÍMÁR G. 2002. *A Vendvidék erdeinek értékelése új nézőpontok alapján.* – PhD értekezés, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Erdészeti és Vadgazdálkodási Tudományok Doktori Iskola, Sopron. Kézirat. 144 p.

- TÍMÁR G. – ÓDOR P. – BODONCZI L. 2000. *Az Őrség és a Vendvidék erdeinek jellemzése.* – In: BARTHA D. (szerk.): Őrség-Rába Nemzeti Parkot megalapozó botanikai-zoológiai kutatások (I-X kötet); III. kötet; kutatási jelentés.
- TÓTH J. 1998: *A település fogalma.* In: TÓTH J – VUICS T. (szerk.): Általános Társadalomföldrajz I. – Dialog Campus Kiadó, Budapest – Pécs, pp. 389-393.
- TÓTH J. 1975. *Az Őrségek népi építészet.* – Budapest. 155 p.
- TÓTH Z. 2004. *A Kerca-patak melléki rétek (Kercaszomor, Belső-Őrség) jelene és múltja. (Esettanulmány természetvédelmi célú kezelések megalapozásához.* – Tájökológiai Lapok 2 (2): 313-339.
- TRÓCSÁNYI A. – PIRISI G. – MALATYINSZKI SZ. 2007. *A célnál fontosabb a bejárt út. A várossá nyilvánítás gyakorlata Magyarországon.* – In: Falu Város Régió, 3. sz. pp. 18-27.
- TÜSKÉS T. 1994. *Őrállók földje.* – Somogy. 1994/2-3. 2. sz. pp. 120-131. és 3. sz. pp. 217-224.
- U. NAGY G. 2002. *Az Őrség és a Vendvidék építészetéről.* – Magyar Építőipar 7-8. sz. pp. 216-221.
- VAKARCS K. 1949. *Őrség néprajza.* – Kézirat. Szombathely.
- VÉGH J. 1954. *Az őrségi és hetési nyelvjárás ismertetése.* – Magyar Nyelvőr 78. évf. 3-4. sz. pp. 249-260 és 5-6. sz. pp. 423-428.
- VÉGH J. 1959. *Őrségi és Hetési nyelv atlasz.* – Akadémiai Kiadó, Budapest. 406 p.
- VÖRÖS A. 1970. *Az őrségi gazdálkodás az úrbérezéstől a XX. század elejéig.* – Vas megye múltjából III. Levéltári kézikönyv, pp. 217-235.
- VÖRÖS O. 1980. *Az őrségi földrajzi nevek típusai.* – A Szombathelyi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. 2. kötet. Szombathely, pp. 101-122.
- WALLNER E. 1926. *A felsőőrvidéki magyarság települése.* – Földrajzi Közlemények. LIV. kötet. pp. 1-31.
- WILHELM Z. 2000. *Az Alsó-Duna-vidék településeinek fejlődésében szerepet játszó természeti tényezők vizsgálata.* – In: TÓTH J.–WILHELM Z. (szerk.): Konzerváció, modernizáció, regionalitás a Dél-Dunántúlon. PTE TTK FI Pécs, pp. 5-146.

- WILHELM Z.– CSERTI CSAPÓ T. 1998. *The impact of political factors on environmental conditions in the regions of the southern border in Hungary.* – In: Region and regionalism No. 3, University of Łódź – Silesian Institute in Opole, Opole-Łódź, pp. 116-123.
- ZSOHÁR GY. 1941. *Az Őrség növényföldrajzi vázlata.* – Dunántúli Szemle 8. évf. 4: 190-195, 5: 277-282, 6: 322-331, 7-8: 392-401.

Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000 és 2010. Budapest, KSH.

Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai (szerk. Sebők L.), Budapest, KSH, 2005.

Népszámlálások Kötetei, 1870-2001. Budapest, KSH.

Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870-1970. Állattenyésztés. III. Községsoros adatok, 1. Szarvasmarha-állomány, 2. Sertésállomány. KSH, Budapest, 577p. illetve 564p.

Történeti Statisztikai Kötetek – Földterület 1988. Községsoros adatok, 1895-1984. KSH, Budapest, 506p.

A statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. Törvény

1006/1971. (III/16.) Minisztertanácsi Rendelet: Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió, Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium

2012/1986. IV.17. Minisztertanácsi Rendelet:

Militarische Beschreibung von Ungarn/Original Aufnahms Karte von Ungarn (Első katonai felmérés, 1782-85)

<http://itthon.hu/szakmai-oldalak/turisztikai-termekek/turisztikai-termekek> (2012.01.13.)

cikkek: A magyarországi nemzeti parkok látogatóinak jellemzői 2008 és 2009.

<http://jarasok.com/jarasok-vas-megye/jarasok-vas-megyeben-7-jaras-lesz-2013-tol-vas-megyeben.html> (2012.01.22.)

http://www.vasnepe.hu/cimlapon/20120112_orseg_magyartarka (2012.01.27.)

<http://www.agroinform.com/aktualis/Agroinform-Hirszolgalat-Magyartarka-Informacios-Nap-A-hus-es-kettos-hasznositasu-tehenallomanyunk-kozel-50-szazalek-a-magyartarka/20120113-18343/> (2012. 01. 27.)

https://www.mvh.gov.hu/portal/MVHPortal/default/kozerdekmenu/kozerdeku_adatok/t_evekenysegi_adatok/kozzeteteli_listak/Z20080910001 (2012.01.20.)

<http://onp.nemzetipark.gov.hu>

http://www.ohne.hu/ohne/HVS_2011_OHNE.pdf (2012.01.20.)

<http://www.kormany.hu/download/7/8e/20000/Nyugat-Dunantul.pdf> (2012.01.20.)

http://www.nyuduvizig.hu/upload/4-1_Zala.pdf (2011. 12.12.)

I. Melléklet

Az Őrség területe, lakossága, problémái és turizmusa

– Lakossági kérdőív –

A kérdőív a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolájának PhD-hallgatójának kutatásához készült. A kutatás célja az Őrség mai népességének vizsgálata, a népesség identitásának, viszonyainak a természetvédelemhez és a turizmushoz behatóbb megismerése.

A kérdőívben felvételre kerülő adatokat bizalmasan kezelem.

<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	Ideiglenes sorszám:	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
KÉRDŐÍV sorszáma				TELEPÜLÉS neve:				

Kérdezés kezdete:

2010. hónap nap óra perc

Kérdezés vége:

2010.hónapnapóra perc

Kérdező neve:

.....

A kutatás vezetőjének neve: Baranyai Olga, PhD hallgató

A kutatás vezetőjének elérhetősége: TEL: +36-30-363-9600, E-mail:

baranyai.olgi@gmail.com

1.	Személyes adatok
-----------	-------------------------

1. Életkoraév

2. Férfi / Nő

3. Legmagasabb iskolai végzettsége

Általános iskola: 8 > osztály (a), 8 osztály (b)

Középiskola: szakmunkás (c), technikum (d), érettségi (e)

Főiskola (f) / Egyetem (g)

Egyéb.....(h)

4. Családi állapot: egyedülálló (a) / házas (b) / özvegy (c) / elvált (d)

5. Beszélt nyelvek: csak anyanyelve

(aláhúzendő)

Anyanyelvén kívül

német / angol / horvát / szlovén

6. Foglalkozása: tanuló (a) / nyugdíjas (b)

Szellemi foglalkozású (c)

Mezőgazdaság (d)

Ipar (e)

Szolgáltatás (f)

vezető (h)

beosztott (i)

egy. vállalkozású (j)

típusa:.....

munkanélküli (g)

7. Ön betelepült az Órségbe, vagy ide valósi? (x – a megfelelő helyre)

Betelepült (a)

Régi lakos: már a szülei / nagyszülei is itt éltek (b)

„őslakos” (c)

nem órségi lakos vagyok

8. Ön milyen vallás híve?

Nem vagyok vallásgyakorló

Vallásos vagyok, a vallás híve.

9. Önnek mely szomszédos, vagy környékbeli településen élnek rokonai?

.....
.....

10 /A. Ha Ön dolgozik, eljár **másik településre**/ **megyébe**/ **külföldre**, vagy **helyben** dolgozik? (aláhúzendő)

/B. Ha Ön nem dolgozik, részesül-e valamilyen juttatásban/támogatásban, ha igen, mi az? (x – a megfelelő helyre)

Támogatásban nem részesül

Támogatásban részesül:

11. Ha Ön még tanuló, hol szeretne munkát vállalni és milyen jellegű?

.....
.....

12/A. Ha Önnek van gyermeke, neki van munkája? Igen (a) / nem (b)

Ha nem, akkor: tanuló (c) / munkanélküli (d)

12/B. Ha van munkája (és nem megkérdezett), akkor hol dolgozik?

Helyben másik településen másik megye külföldön

13. Az Ön lakóhelye:település

14. A háztartásban élők egy főre jutó nettó jövedelme:

0 Ft – 50.000 Ft

50.000 Ft – 100.000 Ft

100.000 Ft – 150.000 Ft

150.000 Ft felett

2.	Szokások
-----------	-----------------

1. Szeret Ön a falujában/városában lakni, élni?

Nem

Igen

2. Ha tehetné elköltözne-e a faluból/városból?

Nem

Igen

3. Ha igen, miért?

.....
.....

4. Ha nem, miért nem?

.....
.....

5. Hova jár bevásárolni?

.....
.....

6. Mi az, avagy van-e olyasmi, amit nem vesz meg boltban, hanem megtermel itthon, háztájiban?

.....
.....

3.	Őrség múltja – Identitástudat
----	--------------------------------------

1. Ön szerint mely települések tartoznak az Őrséghez – napjainkban?
(amelyik őrségi település, jelölje x-szel!)

☐	Alsószenterzsébet	☐	Ivác	☐	Pankasz
☐	Apátistvánfalva	☐	Kercaszomor	☐	Szaknyér
☐	Bajánsenye	☐	Kerkáskápolna	☐	Szalfő
☐	Csöde	☐	Kisrákos	☐	Szatta
☐	Farkasfa	☐	Kondorfa	☐	Szentgyörgyvölgy
☐	Felsőjánosfa	☐	Magyarföld	☐	Szóce
☐	Felsőmarác	☐	Magyarszombatfa	☐	Velemér
☐	Felsőszenterzsébet	☐	Nagyrákos	☐	Viszák
☐	Hegyhátszentjakab	☐	Orfalu		egyéb:.....
☐	Hegyhátszentmárton	☐	Őrimagyarósd	
☐	Ispánk	☐	Őriszentpéter	

2. Ön szerint mi határolja el az Őrség falvait a többi falutól?
(nyelv, múlt, népszokások, vallás, mezőgazdasági szokások, kézműipari minták, építkezés, a domborzat... stb.)

.....
.....

3./A. Tudja Ön, mik azok a szerek?

- Nem (tovább a következő kérdésre)
 Igen:

.....
.....

/B. Ön szerint – mikor alakultak ki a szerek?

.....
.....

/C. Ön szerint – mi alapján alakultak ki a szerek (mi volt a szervezőerő)?

.....
.....

4. Ön szerint melyik nép/népcsoport volt az, amelyik ezeket a szeres településeket egykor létrehozta? Kik az őrségiek ősei?

.....
.....

4.	Turizmus, mint jövőkép
----	-------------------------------

1. Mi az, ami először eszébe jut a falusi turizmussal kapcsolatban?

.....
.....

2. Foglalkozik-e Ön a falusi turizmussal? Avagy érintett-e Ön a falusi turizmussal?

Nem

Igen, miképp:

3. Kedveli Ön a turistákat?

Nem, miért?

Igen

4. Mit mutatna meg az ide érkező turistáknak? Soroljon fel legalább 5 dolgot!

.....
.....
.....

5. Mi az, ami Ön szerint az Őrség vonzereje? Avagy miért jönnek ide a turisták szívesen?

.....
.....
.....

6. Ön szerint honnan érkezik a legtöbb turista ide (Dunántúlról, Magyarországról, más országból honnan)?

Magyarországról környékről (Nyugat-Magyarország)

messzebről (más régió)

Budapestről

Külföldről (esetleg ország:

7. Meg tud nevezni olyan rendezvényt az Őrségben, ami turistacsalogató?

Nem

Igen, mégpedig:.....

.....

/B. Ez(eke)n Ön részt szokott venni?

Nem

Igen, 1 x

Igen, többször

8. Félti-e Ön a környezetét valamilyen szempontból? (környezetszennyezés...)

Nem

Igen, mégpedig:.....

.....

9. Ön milyennek látja az Őrség jövőképét, avagy miben látja a jövőjét?

.....

.....

.....

5.	Nemzeti Parkhoz való viszony
----	-------------------------------------

1. Részt vesz/vett-e valamilyen, a Nemzeti Park által szervezett kiránduláson, fórumon?

Nem

Igen, mégpedig:.....

.....

2. Ismeri a tanösvényeket? Meg tud nevezni egyet/néhányat?

Nem

Igen, mégpedig:.....

.....

3. Meg tud nevezni néhány olyan élőlényt (növényt/állatot), amelyek védettek az Őrségben?

.....

.....

.....

4. Korlátozva érzi-e Ön magát bizonyos szabályok révén, amiket környezetének (természeti, vagy épített) védelmére hoztak? (fakivágás, építési szabályok, bizonyos természeti értékek gyűjtése...)

.....
.....
.....
.....

5. Ön szerint szükség van-e a Nemzeti Park bővítésére, szűkítésére esetleg átszervezésére?

.....
.....
.....
.....

6. Ön szerint jó-e, hogy van az Őrségi Nemzeti park?

Igen, jó.

Nem, nem jó. Miért?.....

.....
.....
.....

II. Melléklet

Kérdőív iskolások részére

1.	Személyes adatok
----	------------------

1. Életkorodév

2. Férfi (fiú) / Nő (lány)

3. Legmagasabb iskolai végzettsége

Általános iskola hányadik osztályába jársz.....

4. –

5. Beszélt nyelvek:
(jelöld meg **X**-szel)

- csak anyanyelve
 anyanyelveden kívül német / angol / horvát szlovén
 egyéb:

6. Foglalkozása:
(jelöld **X**-szel)

- tanuló (a) / nyugdíjas (b) vezető (h)
 Szellemi foglalkozású (c) beosztott (i)
 Mezőgazdaság (d) egyéni vállalkozású (j)
 Ipar (e) típusa:.....
 Szolgáltatás (f)
 munkanélküli (g)

7. Családod betelepült az Őrségbe, vagy ide valósi?
(jelöld **X**-szel)

- Betelepült (a)
 Régi lakos: már a szülei / nagyszülei is itt éltek (b)
 „őslakos” (c)
 nem őrségi lakos vagyok

8. Milyen vallás híve vagy?

- Nem vagyok vallásgyakorló
 Vallásos vagyok, a vallás híve.

9. Mely szomszédos, vagy környékbeli településen élnek rokonaid?

.....
.....

10. –

11. Ha még tanulsz, hol szeretnél munkát vállalni és milyen jellegűt?

.....
.....

12. –

13. Lakóhelye:település

14. –

2.	Szokások
-----------	-----------------

1. Szeretsz a faluban/városodban lakni, élni?

(jelöld **X**-szel)

Nem

Igen

2. Ha tehetnéd elköltöznél-e a faluból/városból?

(jelöld **X**-szel)

Nem

Igen

3. Ha igen, miért költöznél el és hova költöznél?

.....
.....

4. Ha nem, miért nem költöznél el?

.....
.....

5. Mely település(ek)re jártok bevásárolni?

.....
.....

6. Mi az, amit nem vesztek meg boltban, hanem megtermelitek otthon, háztájiban, konyhakertben (sárgarépa, uborka, paprika, paradicsom, krumpli, tej, tyúkok, tojás)?

.....
.....
.....

3.	Őrség múltja – Identitástudat
-----------	--------------------------------------

1. Szerinted melyik települések tartoznak az Őrséghez – napjainkban?
(jelöld meg x-szel a megfelelő oszlopban!)

TELEPÜLÉS	Őrséghez tartozik	Nem tartozik az Őrséghez	Határtelepülés	Nem tudom, hogy az Őrség-e
Alsószenterzsébet				
Apátistvánfalva				
Bajánsenye				
Csőde				
Farkasfa				
Felsőjánosfa				
Felsőmarác				
Felsőszenterzsébet				
Hegyhátszentjakab				
Ispánk				
Ivác				
Kercaszomor				
Kerkáskápolna				
Kisrákos				
Kondorfa				
Magyarföld				
Magyarszombatfa				
Nagyrákos				
Orfalu				
Őrimagyarósd				
Őriszentpéter				
Pankasz				
Szaknyér				
Szalafő				
Szatta				
Szentgyörgyvölgy				
Szőce				
Velemér				
Viszák				

2. Szerinted mi határolja el az Őrség falvait a többi falutól?
(nyelv, múlt, népszokások, vallás, mezőgazdasági szokások, kézműipari minták, építkezés, a domborzat... stb.)

.....

.....

.....

3./A. Tudod, hogy mik azok a szerek?

Nem (tovább a következő kérdésre)

Igen, írd le egy mondatban:

.....

/B. Szerinted – mikor alakultak ki a szerek?

.....

.....

/C. Szerinted – mi alapján alakultak ki a szerek (mi volt a szervezőerő)?

.....

.....

4. Szerinted melyik nép/népcsoport volt az, amelyik ezeket a szeres településeket egykor létrehozta? Kik az őrségiek ősei?

.....

.....

4.	Turizmus, mint jövőkép
-----------	-------------------------------

1. Hallottál már a falusi turizmusról? Ha igen, írd le mi az!

.....

2. Foglalkozik-e a családod a falusi turizmussal?

(jelöld meg **X**-szel)

Nem

Igen, milyen módon:.....

3. Kedveled a turistákat?

(jelöld meg **X**-szel)

Nem, miért?

Igen

4. Mit mutatnál meg az ide (Őrségbe) érkező turistáknak? Sorolj fel legalább 5 dolgot!

.....

.....

5. Mi az, ami szerinted az Őrség vonzereje? Avagy miért jönnek ide a turisták szívesen?

.....

.....

6. Szerinted honnan érkeznek a legtöbb turista ide (Dunántúlról, Magyarországról, más országból honnan)?

(jelöld meg **X**-szel)

- Magyarországról környékről (Nyugat-Magyarország)
 messzebből (más régió)
 Budapestről
- Külföldről (esetleg ország:)

7. Meg tudsz nevezni olyan rendezvényt az Őrségben, ami turistacsalogató?

(jelöld meg **X**-szel)

- Nem
 Igen, mégpedig:.....
.....
.....

- /B. Ez(eke)n részt szoktál venni? Nem
 Igen, 1 x
 Igen, többször

8. Félted a környezeted valamilyen szempontból? (környezetszennyezés...)

(jelöld meg **X**-szel)

- Nem
 Igen, mégpedig:.....
.....

9. Milyennek látod az Őrség jövőjét?

.....
.....
.....

5.	Nemzeti Parkhoz való viszony
----	-------------------------------------

1. Részt veszel/vettél-e valamilyen, a Nemzeti Park által szervezett kiránduláson, fórumon?

(jelöld meg **X**-szel)

- Nem
 Igen,
mégpedig:.....
.....

2. Ismered a tanösvényeket? Meg tudsz nevezni egyet/néhányat?

(jelöld meg **X**-szel)

- Nem
 Igen,
mégpedig:.....
.....

3. Meg tudsz nevezni néhány olyan élőlényt (növényt/állatot), amelyek védettek az Őrségben?

.....
.....
.....

4. Tudod, hogy léteznek szigorú szabályok, amiket be kell tartani a környezet védelme miatt? Tudsz ilyet mondani? Ha igen, írd le!

.....
.....

5. –

6. Szerinted jó-e, hogy van az Őrségi Nemzeti park?
(jelöld meg **X**-szel)

Igen, jó.

Nem, nem jó. Miért?

.....
.....
.....
.....

III. Melléklet

Kérdőív településvezetők részére

Település neve:

1. Ön szerint mely települések tartoznak az Őrséghez – napjainkban?
(amelyik Őrségi település, **tegyen x-et!!**)

☐	Alsószenterzsébet	☐	Ivác	☐	Pankasz
☐	Apátistvánfalva	☐	Kercaszomor	☐	Szaknyér
☐	Bajánsenye	☐	Kerkáskápolna	☐	Szalafő
☐	Csöde	☐	Kisrákos	☐	Szatta
☐	Farkasfa	☐	Kondorfa	☐	Szentgyörgyvölgy
☐	Felsőjánosfa	☐	Magyarföld	☐	Szőce
☐	Felsőmarác	☐	Magyarszombatfa	☐	Velemér
☐	Felsőszenterzsébet	☐	Nagyrákos	☐	Viszák
☐	Hegyhátszentjakab	☐	Orfalu	☐	egyéb:.....
☐	Hegyhátszentmárton	☐	Őrimagyarósd	
☐	Ispánk	☐	Őriszentpéter	

2. Ön szerint mi határolja el az Őrség falvait a többi falutól?
(pl. nyelv, múlt, népszokások, vallás, mezőgazdasági szokások, kézműipari minták, építkezés, a domborzat... stb.)

.....
.....

3./A. Tudja Ön, mik azok a szerek?

Nem (tovább a következő kérdésre)
 Igen:

/B. Ön szerint – mikor alakultak ki a szerek?

.....
.....

/C. Ön szerint – mi alapján alakultak ki a szerek (mi volt a szervezőerő)?

.....
.....

4. Ön szerint melyik nép/népcsoport volt az, amelyik ezeket a szeres településeket egykor létrehozta? Kik az Őrségiek őssei?

.....
.....

5. Ön milyennek látja **települése** jövőképét, avagy miben látja a jövőjét?

.....
.....
.....

6. Ön milyen fejlesztési lehetőségeket tart szükségesnek **települése** számára? Melyek a település legfőbb problémái?

.....
.....
.....

7. A település területén vannak-e külföldi tulajdonban földterületek? Ha igen, milyen mértékben?

.....
.....

8. Hány főállású gazdálkodó él a településen?

.....

9. Milyen jellegű gazdálkodást folytatnak?

növénytermesztés.....

állattenyésztés.....

fakitermelés.....

vegyes.....

egyéb.....

10. Jellemző a parlagon hagyott területek jelenléte a településen? Ha igen, mi az oka?

.....
.....
.....

11. Fontosnak tartaná-e, hogy nagyobb teret nyerjen az agrárgazdálkodás a településen? Ha igen, milyen gazdálkodást tartana kívánatosnak?

.....
.....
.....

12. Mit lehet tenni az agrárgazdálkodás fellendítésének érdekében (helyi és felsőbb szinten)?

.....
.....
.....
.....